

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI

**AİLE İŞLETMELERİNDE KADININ KONUMLANDIRILMASI:
GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel ALBAYRAK

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Muhsin SOYUDOĞAN

GAZİANTEP
ARALIK 2019

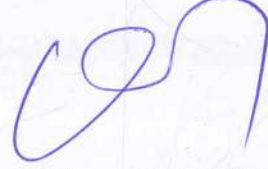
T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI

Aile İşletmelerinde Kadının Konumlandırılması: Gaziantep İli Örneği

SİBEL ALBAYRAK

Tez Savunma Tarihi: 05.12.2019

Göç Enstitüsü Onayı

Prof.Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Göç Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Dr.Öğr.Üyesi Şenay LEYLA KUZU
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr.Öğr.Üyesi Muhsin SOYUDOĞAN
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

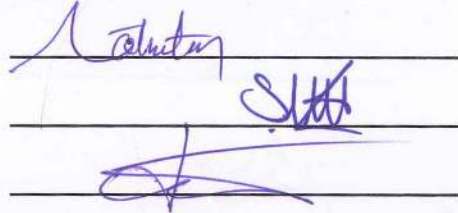
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Prof.Dr. Şevket ÖKTEN

Dr.Öğr. üyesi Şenay LEYLA KUZU

Dr.Öğr. Üyesi Muhsin SOYUDOĞAN

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sibel Albayrak

ÖZET

AİLE İŞLETMELERİNDE KADININ KONUMLANDIRILMASI: GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ

ALBAYRAK, Sibel

Yüksek Lisans Tezi, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Muhsin SOYUDOĞAN

Eylül 2019, 129 Sayfa

Kadınlar, tarihin her döneminde özel alanda hanenin devamını ve yeniden üretimini sağlayan işlerle görevlendirilmiştir. Erkeklerin çeşitli nedenlerle işgücünden geri kaldığı zamanlarda da kamusal alanda işgücü olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada hem formel, hem de enformel olarak aile işletmesinde çalışan kadınların ev ve iş hayatları feminist bir epistemoloji ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda aile fertlerinden bir erkekle birlikte çalışan 21 kadınla derinlemesine görüşme yapılmış, bu görüşmelerden elde edilen veriler, ev içi emek, hanenin yeniden üretimi, emeğin görünmezliği, enformel istihdam, kamusal alan, özel alan ve şiddet gibi kavramlar dahilinde eleştirilmiştir. Bu emek ve beden sömürüsüne, 2. Dalga feminist hareketin getirdiği Marksist, sosyalist ve radikal feminist bakış açılarıyla bakılmaya çalışılarak feminizmin kadınların güçlenmesindeki önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: feminizm, enformel sektör, ataerkillik, kadın emeği, yeniden üretim, şiddet, aile işletmesi, görünmezlik

ABSTRACT

WOMEN'S POSITIONING IN FAMILY BUSINESS: GAZİANTEP PROVINCE

ALBAYRAK, Sibel

M.A. Thesis, Department of Women Studies

Supervisor: Associate Professor Muhsin SOYUDOĞAN

September 2019, 129 Pages

In every period of history, women have been assigned with jobs that ensure the continuation and reproduction of the household in the private patriarchy. It has also been used as a labor force in the public sphere, when men are lagging behind for various reasons. In this study, home and work life of women working in family business both formally and informally is tried to be interpreted with the feminist epistemology. In this context, in-depth interviews were conducted with 21 women working with a male member of the family and the data obtained from these interviews were criticized within the framework of patriarchal ideology within the context of domestic labor, household reproduction, labor invisibility, informal employment, public sphere, private patriarchy and violence. This labor and body exploitation is tried to be viewed with the Marxist, Socialist and Radical Feminist perspectives which brought by the Wave 2 feminist movement and the importance of feminism in women's empowerment is mentioned.

Keywords: feminism, informal sector, patriarchy, women's labor, reproduction, violence, family business, invisibility

ÖNSÖZ

İlkokuldan yüksek lisansa kadar ışığma ışık nefesime nefes katan tüm hocalarıma, sevgili eşime, canım anneme, evlatlarıma, aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim. Can dostlarım Nuray, Büşra, Esmâ, Fatma, Diler, Derya ve Şaziye'ye de her daim yanımda oldukları için yürekten teşekkür ederim.

Bu çalışmayı beyin tümörü ile mücadele eden ağabeyim Serkan Aytekin'e ve emeği görünmeyen, şiddete ve haksızlığa uğrayan tüm kadınlara ithaf ediyorum...

Sibel ALBAYRAK

Aralık, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vii
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	vii
BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	1
1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
1.4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	6
1.5. ARAŞTIRMANIN ZORLUKLARI	7
İKİNCİ BÖLÜM AİLE İŞLETMESİ	9
2.1. AİLE İŞLETMESİ KAVRAMI ÜZERİNE	9
2.1.1. Aile İşletmelerinin Özellikleri	11
2.1.2. Aile İşletmeleri Üstünlük ve Zayıflıkları	13
2.1.3. Aile İşletmelerinin Yaşam Döngüsü.....	16
2.1.4. Aile İşletmelerinde Kültür	18
2.1.5. Aile Anayasası.....	19
2.2. AİLE İŞLETMELERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	20
2.4. TÜRKİYE’DE AİLE İŞLETMELERİ	26
2.5. GÜNEYDOĞU’NUN İNCİSİNDEN ANADOLU KAPLANINA: GAZİANTEP.....	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AİLE İŞLETMESİNDE KADIN.....	37
3.1. EMEK.....	37
3.1.1. Görünmeyen Kadın Emegi	39
3.1.2. Üretim ve Yeniden Üretim	43
3.1.3. Cinsel İş Bölümü	45
3.1.4. Esnek Üretim	46
3.1.5. Esnek Üretimde Öteki Olmak.....	48
3.1.6. Para ve Ataerkil Pazarlık.....	50

3.1.7. Devam Eden Ataerkillik.....	52
3.2. AİLE İŞLETMELERİ ve FEMİNİZM.....	56
3.2.1. Marksist Feminizm Penceresinden Aile İşletmeleri	57
3.2.2. Hane ve Piyasa İlişkilerine Sosyalist Feminist Açıdan Yaklaşmak	62
3.3. AİLE İŞLETMELERİNDE MEKÂNIN ÜRETİMİ.....	65
3.3.1. Mekânın Cinsiyeti.....	67
3.3.2. Mekân ve Beden	68
3.3.3. Aile İşletmesinde Kadınlığın Yeniden İnşası	71
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AİLE İŞLETMESİNİN EV YAŞAMINA SİRAYETİ..	74
4.1. HAYALLER VE UMUTLAR	74
4.1.1. Evlilik ve Ev Yaşantısı	76
4.1.2. Evdeki Kriz ve Yansımaları	78
4.1.3. Krizin Kıskançlık Boyutu	82
4.2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET	83
4.2.1. Fiziksel Şiddet.....	88
4.2.2. Cinsel Şiddet.....	92
4.2.3. Psikolojik Şiddet.....	94
4.2.4. Ekonomik Şiddet.....	95
SONUÇ.....	97
KAYNAKLAR.....	100
EK A.1. ARAŞTIRMA FORMU.....	112
EK A.2. GÖRÜŞMECİLER.....	114
EK A.3. GÖRÜŞMECİLERİN İSTATİKSEL TABLOLARI	118
EK A.4. AİLE ANAYASASI	120
ÖZGEÇMİŞ.....	129
VITAE	129

KISALTMALAR

Aktaran:	akt.
Arkadaşları:	ark.
Bakınız:	Bkz
Çeviren:	Çev.
Derleyen:	Der.
Dünya Sağlık Örgütü:	DSÖ
Editör:	Ed.
Sayı:	s.
Sayfa Sayısı:	ss.
Sosyal ve Ekonomik Destek:	SED
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı:	SYDV
Türkiye Cumhuriyeti:	T.C.
Türk Dil Kurumu	TDK
ve benzeri :	vb.
ve diğerleri :	vd.
Yayına Hazırlayan:	yay.haz.
Yazarın notu:	yn.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Kadınlar tarihin her döneminde üretici ve yeniden üretici rolleri ile toplumsal yaşamın devamını sağlamışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte baş gösteren işgücü kaybını telafi etmek üzere çalışan kadın sayısının artması sosyal bilimlerin kadın emeğine ilgisini artırmış; kadın emeğinin, ev içinde, kamusal alanda, tarımda, sanayide, hizmet sektöründe ve teknolojiye kimin tarafından, nasıl inşa edildiği, konumlandırıldığı ve sömürüldüğü araştırma konusu olmuştur.

Sanayi Devrimi sonrası kadın emeği konusunda araştırma yapan sosyologlar, antropologlar, iktisatçılar ve diğer sosyal bilimciler bu emek mübadele biçiminin sadece ücretli kısmıyla ilgilenmişler, ev içi ücretsiz emeği uzun süre tanımlayamamışlardır. Kadınların ev işleriyle uğraşmak, çocuk ve yaşlı bakımını sağlamak, ailenin düzenini korumak gibi ev merkezli işler yapmaları gerektiğine dair kutsal bir “aile ideolojisi” bulunmaktaydı. Bu ideolojiye göre kadınlar bu işleri ücretli emek karşılığı değil, aile bağları, sorumluluk, sevgi gibi duygularla yapmaktaydı.

Çalışma kavramı kadınlar için sadece sanayide, tarımda ve hizmet sektöründe belirli bir ücret karşılığı çalışan kadınları içine almaktaydı. 1960 ve 1970'li yıllarda kadınların feminist hareket içinde yer alması ve 1980'li yıllarda feminist akademisyenlerin katkılarıyla ev içi ücretsiz emek kavramı gündeme gelmiştir. Ancak hala günümüzde de ev içi ücretsiz emek karşılıksız emek olarak görülmeye ve “görünmemeye” devam etmektedir. Bu özel alanda görünmeyen kadın emeği, söz konusu aile işletmeleri olunca kamusal alanda da görünmemeye devam etmiş midir, bu görünmemelik emek sömürsünü daha da arttırmış mıdır ve emek piyasasında erkeğin gerisinde konumlandırılan kadın, aile işletmesi içinde de bu geri planda

kalmış mıdır? Araştırma bu sorunsallar üzerinde yükselmiştir. Aynı zamanda aile şirketleri, aile şirketlerinin dünyadaki ve ülkemizdeki tarihsel gelişimi, aile şirketlerinin Türkiye’deki görünümü ve bu görüntünün bir parçası olan kadın istihdamı, aile şirketlerinde kadının konumlandırılması, enformel ve formel sektörlerdeki kadın emeği ataerkillik bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Aile işletmelerindeki aile içi cinsiyet ilişkilerine yakından bakılıp tahakküm ilişkilerinin kökeni sorgulamak ve ataerkilliğin yarattığı hegemonik baskıyı tanımlamak araştırmanın amaçları arasındadır. Sevgi bağı kullanılarak yapılan rıza üretme hali ve ataerkil pazarlık arasındaki paradoks, emeğin dolayımlanması, görünmezleşmesi ve doğallaştırılması da ayrıca sorgulanarak emekçi kadın sorununun sınırlarını çizmeye çalışmak araştırmanın farklı bir amacıdır.

Araştırmanın teorik kısmı toplamda üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, araştırmanın sahasını teşkil eden Gaziantep üzerinde durulmuştur. Gaziantep’in ticaret ve sanayi geçmişinden günümüze nasıl geliştiği, neoliberal politikaların formel ve enformel sektörleri ne ölçüde etkilediği yerel örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle işletme kavramı tanımlanarak, örneklemdeki işletmeler mikro ölçekli işletme bazında faaliyet gösterdiklerinden dolayı bu kavram üzerinde yoğunlaşmıştır.

Üçüncü bölümde, toplumsal cinsiyet, kadın hareketleri, feminizm, feminizm bağlamında sosyalist feminizm, Marksist feminizm, ücretli-ücretsiz emek, ataerkillik kavramları, ataerkilliğin mekânsal olarak nasıl üretildiği, sömürü, evlilik kurumu, evlilik kurumunun içindeki görünmeyen emek, aile, kadın ve erkek arasındaki hegemonik ilişki, bu ilişkinin ücretli emek piyasasına nasıl tekabül ettiği gibi kavram ve ilişkisellikler tanımlanmaya çalışılmıştır. Mekânın özel ve kamusal alan arasındaki sınırlandırmalarla ataerkillik bağlamında nasıl üretildiği ve dönüştürüldüğü üzerine kuramsal tartışma yapılarak üçüncü bölüme geçilmiştir.

Aile işletmeleri, bu işletmelerin dünyada ve Türkiye’deki gelişim süreçleri, Gaziantep’te aile işletmelerinin nasıl geliştiği ve ne kadarının ayakta kaldığı, KOBİ politikalarının aile işletmelerini ne yönden etkilediği, hangi faaliyet kollarına sahip oldukları ve ne tür üretim yaptıklarına dair sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Gaziantep’teki formel ve enformel aile işletmelerinin nasıl geliştiği ve formelden, enforme nasıl evirildiği gibi olgular üzerinde durularak buradaki boşluklardan kadın emeğinin inşa süreci somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Gaziantep’teki gerek kırdaki, gerekse şehir merkezlerindeki aile işletmelerinde aileleriyle birlikte çalışan

kadınların nasıl konumlandırıldığı feminist kavramlarla somutlaştırılırken katılımcı görüşlerine de yer verilmiştir. Bu noktadan eşleriyle birlikte aynı işletmede çalışan kadınların özel alandaki hayatlarının incelendiği dördüncü bölüme geçilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde katılımcıların iş hayatında yaşadıkları problemlerin ev yaşantısına sirayeti, çalışma yaşamındaki emek sarfiyatının özel alanda devam etmesi ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadına biçtiği rolün nasıl değiştirmedeği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Kadınların özel alandaki gündelik yaşamları, beklentileri ve bu beklentilerin aile işletmesindeki konumlarından nasıl etkilendiği anlaşılarak, katılımcıların aile hayatlarının izi sürülmüştür. Bu noktada aile hayatının içine girilerek, kadının kamusal alana çıkmasının ataerkil kodları kırıp kırmadığı toplumsal cinsiyet ve iktidar kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Araştırmanın tamamında Gaziantep'in Şahinbey ve Şehitkamil ilçelerinde yaşayan yaşları 19 ile 68 arasında değişen birbirinden farklı eğitim durumlarına ve birbirinden farklı meslek gruplarına sahip 21 kadının aileleri ile birlikte aynı işletmede (çoğunlukla enformel olarak) nasıl ve ne konumda çalıştıkları incelenmiştir. Örneklem seçiminde yaş perspektifi özellikle geniş tutulmuş ailenin işletmeleşmesi süreci geniş bir yaş aralığı dahilinde incelenmiştir.¹ Gaziantep gibi büyük bir ekonominin arkasında olan ancak görünmeyen kadın emeğinin farklı yüzleri görünür hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu saha kısmı sosyolojik olarak yorumlanırken egemen iktidar, şiddet ve cinsellik gibi alanlara girilmeye çalışılmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bireyler toplumda yaşadıkları sürece toplumda gerçekleşen olguları farklı şekillerde ilişkilendirip deneyimlemektedirler. Nitel araştırmalar toplumsal olguları ve yaşanan bu deneyimleri o toplumda yaşayan aktörlerin gözünden ve o toplumun kültürü içinde, önce parça parça, daha sonra bir bütün olarak anlamlandırmaya ve kavramaya çalışmaktadır.

Bu araştırmada derinlemesine görüşmeler sonucu elde edilen ampirik veriler kuramsal bilgiler dahilinde yorumlanacaktır. Kadınların erkek reisliğinde özel alanda

¹ En genç katılımcı olan 19 yaşındaki Kuaför Dilek, aile işletmesinde çalışıyor olmaktan memnun olmadığından ve eskisi gibi ücret almadığından yakınırken, 68 yaşındaki en yaşlı katılımcı olan Temizlikçi Fatma, aile işletmesinin ailenin bir devamı olarak nitelendirilerek, aile dayanışmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.

başlayan emek sömürsünün aile reisinin patron olduğu aile işletmesinde nasıl dönüşüme uğrayarak devam ettiği katılımcı görüşleri aktararak somutlaştırılacaktır. Bourdieu ve Wacquant (2016:75), ihtiyacımız olan şeyin örneğine çok az rastladığımız bir yapısal tarih olduğunu söyler:

“İncelenen yapının birbirini izleyen bütün hallerini, hem o yapıyı sürdürmek ve dönüştürmek için daha önce yapılmış mücadelelerin ürünü olarak, hem de o yapıyı oluşturan iktidar ilişkileri, gerilimler ve çelişkiler yoluyla buradan çıkan dönüşümlerin ilkesi olarak ortaya çıkaracak bir tarih.”

Bourdieu ve Wacquant (2016:199-200) sosyal bilimlerin yöntemini tanımlarken sosyolojinin çok soyut ve biçimci bir düzeyde kaldığı sürece bir işe yaramayacağını ifade eder. Sosyolojinin dünyayı anlamaya, nedenini ve niçinini bulmaya ya da dünyayı “zorunlu kılma” ya olanak sağladığını ve sosyolojinin amacının ötekileri teşhir etmek, nesneleştirmekten çok, eyleyicinin tutumunu bütünüyle anlamak, hangi gereklilik içinde davrandığını anlamak olduğunu savunur.

Bu araştırmada eyleyicilerimiz ise eşleri ile aynı işletmede çalışan kadınlardır. Rakamların ötesinde ev içi emek, ev endüstrisi, kadın istihdamı, yeniden üretim, gelir adaletsizliği gibi kavramlarla dolayımlanan kadınların hikâyeleri derinlemesine görüşmelerle analiz edilmiştir. Bourdieu (2018:54), eril tahakküm ile dişil itaatın paradoksal mantığının, toplumsal düzenin kadınlar ve erkekler üzerinde uyguladığı uzun ömürlü etkileri dikkate almaksızın anlayabilmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bourdieu’nun işaret ettiği uzun ömürlü etkiler; tahakküm ilişkileri, ataerkillik, toplumsal cinsiyet düzeni, bu düzene kadınların ve erkeklerin hem doğrudan hem de dolaylı olarak dâhil olmalarıdır. Katılımcılarla gerçekleştirilen bu görüşmelerin ve görüşmelerdeki söylemlerin analizi toplumda her daim dolaşımda olan iktidarın ve tahakküm ilişkilerinin kadınların yaşamını nasıl etkilediği gerçeği araştırmanın çerçevesini oluşturmuştur.

İktidar, yalnızca bireyler arasında değil, onları taşıyan toplumsal ağ zincirleri arasındaki ilişkilerin de bir ürünü olması nedeniyle sürekli yaratılan bir süreçtir (White, 2015: 151). Foucault (2015) Özne ve İktidar’ında bu “ağ” kavramını biraz somutlaştırarak toplumsal hayatı büyük bir balıkçı ağına benzetir. Balıkçı ağındaki mantarlar toplumsal hayattaki dispoitiflere tekabül etmektedir. Foucault’ya göre dispoitifler; söylemler, kurumlar, mimari biçimler, yasalar, bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler ve bu öğelerin arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir (2015:18). Bir balık ağı düştüğü zaman hemen hemen bütün mantarlarla karşılaşır. Birey de toplum da gerek söylemlerle, gerek toplumsal

kurumların hayatını şekillendirmesiyle, gerekse de ahlak kuralları ile bu dispoitiflerle karşılaşmakta ve hayatını düzenlemektedir. Ücretli emek piyasasındaki kadınlar çalışma hayatlarına girmeden Foucault'un dispoitiflerinden geçerek ataerkil kodlarla evrilir ve sonrasında emeklerini mübadele sürecine girerler.² Tüm bu ilişkiselliğin tüm yüzünü görebilmek amacıyla araştırmada kadınların çalışma hayatlarını rakamlarla açıklamak yeterli görülmemiş ve 21 kadınla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada hem enformel hem de formel sektörde aile üyeleriyle birlikte emek mübadele sürecinde bulunan kadınların gündelik yaşamları; çalışma hayatlarına girişleri, çalışma koşulları, ücretleri, sosyal hayatları, evdeki yaşamları, ekonomiye ve aile işletmelerine bakış açıları feminist bir epistemolojiyle çözümlenmeye çalışılmıştır.

Feminist epistemoloji, kadın bakış açısıyla toplumsal normların, toplumsal yapının ve eşitsizliklerin sorgulanıp yeniden yorumlanması gerektiğini, dolayısıyla bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntem ve analiz biçimlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Feminizm, kadınların arasındaki dil, din, etnik kimlik, cinsel tercih gibi her türlü farklılığı zenginlik olarak gören ve bu farklılıklardan güç alan bir eylem biçimidir. Bu çalışmada birbirinden farklı meslek dallarında çalışan ama neredeyse aynı beden ve emek sömürüsüne³ maruz kalan 21 kadınla derinlemesine görüşme yapılarak bu kadınlar ve yaşadıkları sorunlar görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Derinlemesine görüşme yapılırken önceden yapılandırılmış soruların yanında görüşmenin gidişatına bağlı olarak farklı alt sorular sorulmuştur. Böylece, ilişkisellikler, süreçler ve hikâyeler detaylı bir şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla nitel saha araştırması sonucunda sahadan elde edilen veriler kuramsal bilgilerle anlamlı bir şekilde birleştirilerek gerek özel alanda ailenin içinde, gerekse kamusal alanda aile işletmesinin içinde “vasıfsız”, “niteliksiz”, “ucuz” işgücü olarak görülen ya da hiç “görünmeyen” kadın emeği, toplumsal bir örüntü olarak somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Gaziantep'teki aile işletmelerinin tarihsel ve enformel bağlamda, aile işletmesindeki kadının da mekânsal ve emek mübadelesi temelinde incelenmesi bu örüntüyü daha iyi anlamamızı sağlamıştır.

² Dispoitiflerin işlevi temelde stratejiktir: yani güç ilişkilerini güdümlmek, belli bir yönde geliştirmek ya da önlerine geçmek, dengelemek, kullanmak işlevine sahiptirler (Foucault, 2015:18)

³ Bu ifadeye katılımcı söylemleri doğrultusunda yer verilmiştir.

Çalışmanın içerisinde katılımcıların görüşlerine yer verilirken, karışıklık olmaması açısından görüşme yapılan kadınların meslekleri ve isimleri birlikte verilmiştir. Öncelikle bölgede kocasıyla birlikte çalışan bir kadınla görüşme yapılmış daha sonra yine aynı kadının yönlendirmesiyle başka kadınlara ulaşılarak kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Zincirleme örneklem seçim yöntemi olarak da adlandırılan bu örneklem seçim yöntemi araştırmanın birimini oluşturan bireylere ulaşmanın zor olduğu durumlarda kullanılan bir yöntem olup örnekleme uygun olan birkaç görüşmeciyle görüşülerek onlardan aynı ölçüde uyan (ya da yakın özelliklere sahip olan) diğer kişiler hakkında bilgi toplanmaktadır (Gönç Şavran, 2014:156).

Derinlemesine görüşmeler 06 Aralık 2016 ve 06 Şubat 2017 tarihleri arasında katılımcıların işyerlerinde veya evlerinde yapılmıştır. Bazı kadınlarla üçten fazla gerçekleşen görüşmeler ortalama 90 ile 120 dakika sürmüştür. Dolayısıyla çalıştıkları ve yaşadıkları mekân (kamusal ve özel alanlar) ile yaptıkları işi ve ev ortamlarını gözlemlene fırsatı yakalanmıştır. Feminist araştırmalarda derinlemesine görüşme önemlidir.

“Feminist araştırmanın amacının yalnızca neden sonuç ilişkisini açıklamak olarak değil, sosyal yaşamın, gündelik deneyimlerin, ilişkilerin anlamını derinlemesine kavramak ve tanımlama olarak kabul ederek, bu amaca en iyi hizmet edecek olan derinlemesine görüşme tekniğini tercih ederler.” (Kümbetoğlu, 2005:58)

Yapılan derinlemesine görüşmeler TÜİK’in istihdam ve yoksulluk verileriyle çerçevelendirilmiş ve Türkiye’deki kadın istihdamı sorunu netleştirilmeye çalışılmıştır.

Görüşülenlerin yaşına, medeni haline, çocuk sayısına, eğitimine ve mesleğine göre dağılımı, görüşmecilerin kısa yaşam öyküsü ve araştırmada kullanılan soru formu araştırmanın ekler kısmında yer almaktadır.

1.4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Aile işletmeleri literatürde fazlaca anılmasına karşın feminist bakış açısıyla değerlendirilmemiştir. Aile işletmesinin bu perspektifte tekrar değerlendirilmesi, toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından önemlidir. Aile işletmesi, temelde ailenin kamusal alanda devamı niteliği taşıyan bir oluşumdur. Böyle bir yapının toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil düzenden nasıl etkilendiği, katılımcı görüşmeleriyle birlikte anlaşılmaya çalışılmış daha sonra bu konuda yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın bakir bir alanda yapılmış bir çalışma olarak kuramsal bilgi ve saha araştırması açısından bundan sonra yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesi önemini arttırmaktadır.

Bu araştırmada, kapitalizm, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin yarattığı güç bağlamında tahakküm ilişkilerini somut hale getirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda sesleri duyulmayan ve emekleri görünmeyen kadınların görünmemezlikleri görünür kılınmaya çalışıldığı için de önemlidir.

İş piyasası formelden enforme kayma süreci yaşamaktadır. Bu sürecin en önemli sorunu ucuzlaşan insan emeğidir. Ucuz insan emeği denilince akla ilk olarak aynı zamanda “yedek işçi” olarak da görülen kadın emeği gelmektedir.

İş piyasasındaki enformel sektörün farklı yapısı ve örnekleri feminist bakış açısıyla eleştirilmeye çalışılmış, bu alandaki beden sömürüsü dile getirildiği için literatüre konu hakkında farklı bakış açısı kazandırılmıştır. Bu yönüyle çalışma kadın çalışmaları ve işletme alanına katkıda bulunmuştur.

1.5. ARAŞTIRMANIN ZORLUKLARI

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynaklarına inilmesi oldukça zor ve sancılı bir süreçtir. Bu eşitsizliğin gerek iş yaşantısında gerekse özel alanda görünür kılınması adına yapılan çalışmada, kadınların kendilerini ifade etmekte zorluk çektiği görülmüştür. Uzun süreli ve tekrarlayan görüşmeler yapılması gereği duyulmuştur. Bu durum çalışmanın saha kısmının uzun sürmesi sonucunu doğurmuştur.

Kadın çalışmaları multidisipliner bir alandır. Bu çalışmada yer alan Kadın Çalışmaları Bilim Dalı’nı ilgilendiren saha araştırması kısmının niteliksel verileriyle, İşletme bilim Dalı’nı ilgilendiren aile işletmeleri kısmının niceliksel verilerinin birbirine örtüştürülmesi araştırmanın oldukça zorlayıcı etkenlerinden birisidir.

Katılımcılarla çalıştıkları ortamlarda görüşülmesi (gece kulübü, lokanta, ofis ortamı, simitçi, kuaför, gelinlikçi, bakkal, eczane, kantin, tuhafiye ve halı imalathanesi) ve görüşmelerin uzun sürmesinden dolayı katılımcılar açısından zaman problemi doğmuştur.

Görüşme sırasında bazı katılımcıların eşleri görüşmecilerle yalnız görüşülmesine izin vermemiş olup eşleri de görüşmeye katılmış bu durum da tanımladığımız ataerkillik kavramının üzerinde durulmasını sağlamıştır. Kadınların

eşlerinin yanında kendilerini rahat ifade edemeyeceği düşüncesiyle katılımcıyla farklı iletişim modelleriyle yeniden irtibata geçilmesi görüşmelerin çözümlenmesi konusunda güçlükler yaşatmıştır.

Bazı katılımcıların çalışma koşullarının hem mekân hem de şartlar açısından zor koşullarda olması araştırma süresince tarafıma güvenlik tehdidi oluşturmuştur.⁴ Ama aynı zamanda kadınların hem gündelik yaşamlarını geçirdikleri bu mekânların olumsuzluğundan hem de hayat koşullarının zorluğundan dolayı, fiziksel olarak bu alanlardan çekilsem de duygusal olarak geri çekilmeyi başaramadım. Bu geri çekilmeyi başaramam duygusal olarak yıpranmama neden olsa da feminist bir araştırmacı olarak bu kadınların sesini duyurmam için bir dinamik oluşturmuştur. Bu duygusal yıpranma sürecinde defalarca tezi yazmaktan vazgeçme aşamasına geldim ama katılımcılarımın sesini duyurmayı bir borç bildim.

Araştırma konusu olan aile işletmesi olgusunda tüm aile üyeleri için bir nevi sömürü söz konusudur. Özellikle küçük çapta ve enformel şekilde faaliyet gösteren dar gelirli aile işletmelerinde bu durum kendisini daha belirgin şekilde göstermektedir. Ancak kadın için bu süreç daha zorlayıcıdır. Çünkü kadının gündüz işyerinde başlayan faaliyeti, iş bitiminde evde de devam etmektedir. Çocuk bakımı, temizlik, yemek yapmak gibi kadına atfedilmiş bakım hizmetleri aile işletmesinde çalışıyor olmasından dolayı kadının üzerinden kalkmamaktadır. Araştırmanın saha aşamasında katılımcıların bu döngüyle ilgili anlattıklarını bilimsel çerçevede görünür kılmak hayli güç olmuştur. Bunun en önemli sebeplerinden birisi zor olan ekonomik şartlardan, ataerkil baskılardan ve toplumsal cinsiyet rollerinden etkilenen aile üyelerinin bir taraftan yakınırken diğer taraftan içinde bulundukları durumu içselleştirmeleri, dolayısı ile kendi içlerinde çelişmeleridir. Bu çelişki hali fark edildiğinden katılımcılarla birden fazla görüşülme gereği duyulmuştur.

⁴ Katılımcılardan Konsomatris Ayten'in "Benim hayatımı gerçekten anlamak istiyorsan, çalışma koşullarımı görmelisin. İşyerime gelmezsen seninle konuşamam." şeklindeki talebi üzerine gece saat 22:00 dan sonra gece kulübünün kulisine gidip, orada görüşme gerçekleştirdim. Araştırmacı kimliğim dışındaki yaşantıma risk oluşturdu.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE İŞLETMESİ

“Bir işletmeyi; Dede kurar, Baba büyütür, Oğul tutar, Torun sanat tarihi okur. ”

Alfred Marshall

2.1. AİLE İŞLETMESİ KAVRAMI ÜZERİNE

Durmaksızın değişen ve gelişen toplumsallaşma süreci, insan yaşamında farklı ihtiyaçları beraberinde getirmiştir. Toplumun yapısına göre ihtiyaçlar belirmiş ve bu minvalde ticaret oluşmaya başlamıştır. Bu süreç devam ederken toplumlar arası ticari faaliyetler de oluşmuş ve gelişmiştir. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan hareket neticesinde ise üretim yeniden şekillenmiş ve küçük ve dağınık birimlerden, daha büyük ve tek merkezli yapılarda birleşen büyük ticarethaneler oluşmuştur.

Günümüz ekonomi dünyasında esen rüzgârlar ise işletmeleri farklı ekonomik seviyelere yönlendirmektedir. Şekli kanunlarla belirlenmiş farklı işletme modellerinin oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. İşletmelerin büyüklüklerinin ölçüsü olarak niceliksel (kantitatif), niteliksel (kalitatif) ölçütler kullanılmaktadır. (Ertürk, 2001:45) İşletmelerin farklı nicelik seviyeleri bulunmaktadır:

- “1-9 arası personel çalıştıran işletmeler çok küçük işletme,
- 10-49 arası personel çalıştıran işletmeler küçük işletme,
- 50-99 arası personel çalıştıran işletmeler orta ölçekli işletme,
- 100’den fazla arası personel çalıştıran işletmeler büyük işletmeler olarak kabul edilmektedir. ” (Soydan, 2006:541)

En sık görülen işletme modeli olsalar da, aile işletmeleri akademik alanda 1980’li yıllarda ilgi görmeye başlamıştır (ASO,2005, S.3). Aile işletmelerinin bilimsel açıdan ele alınması ile ilgili en önemli gelişme 1988 yılında “Family Business Review” isimli bilimsel derginin ortaya çıkmasıdır. (Ayrancı, 2009, S.3). Bu çalışmada ele alınan aile işletmeleri yukarıda anılan nicelik kriterlerine göre daha

çok, küçük ve orta ölçekli işletme modeli olarak tanımlanabilir. Genel olarak KOBİ'ler (küçük orta büyüklükte işletmeler), az sermaye ile emek yoğun çalışan, karar verme mekanizması olarak daha hızlı, düşük giderli ve dolayısıyla kar marjı düşük olan işletme modelidir.

Aile işletmeleri ekonomik faaliyet bazında düşük potansiyelli, küçük işletmeler olarak algılanmalarına karşın, ekonomideki payları gözetildiğinde bu çarkın en önemli dişlisi görevini gördüğü anlaşılmaktadır. Aile işletmeleri, çoğu küçük işletmeler olarak başlayıp en fazla orta ölçekli işletme seviyesine ulaşabilseler de, bazı örneklerde işletmenin büyüyüp, ulusal hatta küresel işletme haline geldikleri de görülmektedir. Aile işletmelerinin büyük bir bölümü çok küçük ölçekli işletmeler olup bir nesilden diğer bir nesile aktarılması oldukça güçtür. Ancak diğer bilinen bir gerçek ise, dünyadaki en büyük ve başarılı şirketlerin %40'ının aile şirketlerinden oluşmasıdır.

Global ekonominin, başat aktörlerinden olan aile işletmesi, tanımlanmak istendiğinde, tek tanım altında anlatılamamıştır. Bunun sebebi, aile işletmelerinin kuruluş amaçlarının farklı oluşudur. Bu bağlamda aile işletmesi, çeşitli özellikleri dikkate alınarak, farklı perspektiflerle incelenmiş ve literatürde farklı tanımlarda yer bulmuştur. Yapılan bazı tanımlar aile işletmesini daha dar kapsamda ele almış bazı tanımlar ise daha geniş kapsamda ele almıştır. Yapılan birçok tanımda ise aile işletmesi modeli diğer işletme modellerinden ayırıcı özellikleriyle anılmıştır.

Tablo 6. Aile İşletmesi Tanımlarının Genelleştirilmesine Bir Örnek

Statik özellik gösteren tanımlar (Mevcut durumu baz alan tanımlar)	Karma Özellik Gösteren Tanımlar	Dinamik özellik gösteren tanımlar (Mevcut durumun değişmesini de dikkate alan tanımlar)
Sahipliği baz alan tanımlar	Birden fazla kriteri kullanan tanımlar	Sahiplikve/veya yöneticiliğin transferini baz alan tanımlar
Yöneticiliği baz alan tanımlar		Aile üyelerinin işletmeyle etkileşime girmesini baz alan tanımlar

Kaynak: Ayrancı, 2009:11

Statik özelliklerin daha fazla ön plana çıktığı tanımlamalarda, işletmenin mevcut durumu üzerine odaklanılır. Dinamik özelliğin ön plana çıktığı tanımlamalarda, işletmenin belli evreleri ve değişim süreçleri ön plana çıkar.

Dinamik süreçlere örnek olarak; katılımcı üyelerin resmi veya gayri resmi olarak emek mübadele sürecinde bulunmaları, aile üyelerinin işletmedeki görev dağılımlarında oluşan değişiklikler veya ayrılımlar ve kurucu aile üyesinin ölümü veya çeşitli nedenlerle (hastalık, göç vb.) iş akdinin sona ermesi gibi durumlardan söz edilebilmektedir.

Akıncı (2011:), aile işletmelerinin yönetim kurulunun yapısal özellikleriyle yaptığı çalışmada bu tanımlardan bazılarını şu şekilde aktarmıştır:

“Lyman, aile işletmesini tamamen bir ailenin sahip olduğu aileden en az birinin işveren durumunda bulunduğu ve diğer işveren pozisyonunda ya da bu pozisyonda olmasa da düzenli olarak yönetime katıldığı işletme türü olarak tanımlamaktadır. Symnios ve Romano’ya göre aile işletmesinin aşağıda belirtilen özelliklerden en az birini taşıması gerekmektedir. Mülkiyetin %50’ den fazlasının, birden fazla ailenin elinde olması; tek bir aile grubunun kontrolü elde tutması ve ağırlıklı hisse payının aynı aile tarafından yönetilmesi. ”

Yıldız (2008:15), aile işletmesini, “Mülkiyeti şahıslara ait olup akrabalık ilişkilerinin yönetim tarzını ve çalışanlara yaklaşımı doğrudan etkilediği işletmelerdir.” şeklinde tanımlamıştır.

Karpuzoğlu (2001 akt. Yıldız, 2008:15) ise aile işletmesini;

“...ailenin geçimini sağlamak ve/veya mirasın dağılmasını önlemek amacıyla kurulan ailenin geçimini sağlayan kişi tarafından yönetilen yönetim kademelerinin önemli bir bölümü aile üyelerince doldurulan, kararların alınmasında büyük ölçüde aile üyelerinin etkili olduğu ve aileden en az iki jenerasyonun kurumda istihdam edildiği işletmelerdir.”

Aile işletmesine, literatürdeki tanımlarından yola çıkarak ve araştırmanın saha kısmında aile işletmesine, o işletmede çalışan aile üyelerinin bakış açıları göz önüne alınarak; işletmenin kuruluşuna karar veren hegemon bireyin, aile bireylerinden hangisinin ve/veya hangilerinin kurumda istihdam edileceğine, o kişinin rızası olsun olmasın karar verdiği daha çok aile menfaati ve geçiminin ön planda tutulup oluşturulduğu işletme modelidir, diyebiliriz.

2.1.1. Aile İşletmelerinin Özellikleri

Ekonomilerin ayrılmaz parçası olan aile işletmesini diğer işletmelerden ayıran çeşitli özellikleri vardır.

Bu özellikler incelendiğinde, aile işletmesi olgusunun iç dünyasını anlamak daha mümkün hale gelecektir. İşletme politikasının çoğunlukla aile menfaatleriyle uyumlu olduğu, ailenin mevcut normlarının, aile işletmesinde de devam ettiği, idari personelin aile veya akrabadan temin edildiği, roller ve beklentilerin iç içe geçtiği aile işletmeleri ataerkil ideolojinin de devamını sağlamaktadır. Öyle ki bu

işletmelerde kadınlar kendilerine yönetim kademelerinde ya çok az ya da hiç yer bulamamaktadırlar. Öncelik büyük erkek çocuk, daha sonra diğer erkek çocukların yönetim ve işletmede tercih edildiği aile işletmelerinde, kız çocuklarına edilgen pozisyonlarda yer verilmiştir.

“Abilerimle çalışırken müşterilerle hiç muhattap olmadım. Karar alma aşamasında hiç yoktum. Ofisimiz küçüktü, misafir geldiği zaman ya da bir iş toplantısı olduğu zaman, hangi odada oturacağımı şaşardım. Bir de işe düzenli gidip gelemiyordum. Mesela o gün annemin bir misafiri varsa, abim bana “Sen bugün gelme, anneme yardım et.” diyordu. Ben İngilizcem iyi olduğu için çeviri yapıyordum bazen de eşi ve çocukları ile gelen müşterilerin eş ve çocuklarıyla ilgileniyordum. Onları gezdiriyordum. Ofiste bir mutfakçımız vardı. Onunla birlikte ofis için alışveriş yapıp yemek yapmasına yardım ederdim. Joker eleman gibi bir şeydim. Ama iş ile ilgili özellikle maddi gelişmelerden haberim bile olmazdı. Ofis ile ilgili yaptığım en önemli şey ofis mobilyalarını abimle beraber almak oldu. Ben beğendim, onlar aldılar. Ofisi bir nevi ben dizayn ettim yani.” (Büşra, Yaş: 30, Akademisyen)

En temel özelliği aile fertlerinden doğmuş olması olan aile işletmelerinin literatürde birçok özelliğinden bahsedilmiştir:

- *“Aile işletmelerinde, aile bağları diğer faktörler yanında yönetimden sorumlu kişilerin belirlemesinde önemli rol oynamaktadır.*
- *Şu andaki veya daha önceki yöneticilerin çocukları çoğunlukla işletmenin yönetiminde görev alırlar.*
- *İşletmenin ismi ve saygınlığı, ailenin ismi ve saygınlığı ile birlikte gelişir.*
- *Aile saygınlığını korumak için “özveride sınır tanımama” eğilimi en üst düzeyde görülmektedir.*
- *Aile bağlarından kaynaklanan “duygusallıkla”, iş ilişkilerinden kaynaklanan “mantıklı davranma” durumları zaman zaman birbirleriyle çelişir.*
- *Formel bir organizasyon yapısı yoktur; ilişkiler doğal organizasyon anlayışına dayanır.*
- *Aile yapısındaki değişmeler, işletmenin organizasyon yapısında da değişikliğe yol açabilir.*
- *Aile üyelerinin istihdamı ve terfisinde, Türk kültürünün de etkisiyle “yaş” ve “cinsiyet” belirleyici unsurdur.*
- *İşletme kültürünü, aileyi oluşturan bireylerin duygu ve düşünceleriyle, sahip oldukları değer yargılarının ve genel kültürlerinin bir yansıması oluşturur.” (Yıldız, 2008:18-22*

Aile işletmelerinde özel yaşam ve kamusaladaki aile kültürü harmanlanarak yeni bir kültür haline gelmiştir. Birçok aile işletmesi profesyonellikten ve özellikle de kurumsallaşmadan uzaktır. Bu sebeple özellikle küçük aile işletmelerinde örgüt kültüründen söz etmek neredeyse imkânsızdır (Usul-Mete, 2018:2). Aile kültürü büyük ölçüde işletmelerin stratejilerini belirlemektedir. Yönetim yapısı, sahipliği ve

sermaye yapısı ile ailenin etkisi altında olmayan işletmelerde kararlardaki çıkış noktasındaki yetki, beceri ve uzmanlık iken; aile işletmesindeki kararlar kan bağıının etkisi altındadır (Koçel, 2007:21)

“Abilerim, ben işe başladığımda beni personele tanıtırken, o da bizim kadar söz sahibi demişlerdi. Ama karar alma merciinde olmadım. Ortada net bir pozisyon yoktu ama. Başpınar’a fabrikalara gidilirdi. Ama o görüşmelere ben hiç katılamazdım. Denk mi gelmedi? Aslında denk gelse de ben pek götürülmedim. Daha çok erkek işi olduğu için ben pek içine alınmadım. ” (Büşra, Yaş: 30, Akademisyen)

Aile işletmelerinin profesyonellikten yoksun oluşu iş yaşamına olumsuz şekilde sirayet etmektedir. Ticari faaliyetler ön görüden uzak amatör şekilde sürdürülmektedir. Bu olaylar silsilesi neticesinde aile işletmeleri büyümeden yoksun kalmaktadır. İşletme stratejileri belirlenirken aile bağları etkisi ticari faaliyetler üzerinde dezavantaj oluşturur.

“Benim tam yetkili olmadığım tek konu para konusu. Eşim ailenin en küçük çocuğudur. Küçükken bir hastalık geçirmiş. Annesi onun ölmesinden korktuğu için çok fazla şımartmış. Bir ekmek almayı bilmez, para harcamayı sevmez. Yeni bir ürün çeşidine girelim derim, haydi kıyamet kopar. Ya bir dinle bir dene yok. İlla kavga etmeliyiz öyle dinler. Sonrasında o da pişman olur çünkü en ufak yenilikte müşterinin ilgisi artar” (Dilber, Yaş: 46, Tuhafiyeci)

Piyasaya yönelik aile üretimi çok farklı biçimlerde örgütlenebilir. En basit düzeyde, aile bireyleri kendi kişisel ağlarıyla sipariş alıp bunları üretir ve dağıtırlar (White, 2016:37). Çok zaman pazarlama ve reklam giderleri için bütçe ayıramayacağından dolayı müşteriyle iletişim ve alıcıya ulaşma eş, dost, tanıdıklar kanalıyla haber verme şeklinde gerçekleşebilmektedir.

“Temizlik işine girince bütün akrabalara haber ettik. Bizim oğlanların çevresi geniş onlar arkadaşlarına haber etti. Amcan kahvede söyledi. Torunlar ustalarına filan söyledi. Önce öyle iş topladık. Sonra küçük ilanlar bastırıp ağaçlara evlerin giriş kapılarına filan astı oğlanlar. Öyle öyle duyuldu.” (Fatma, Yaş: 68, Temizlikçi)

“Kocam burayı devraldığında telefonumdaki herkese kızım mesaj attı. Artık simidinizi pastanızı bizden alırsınız yazdık. Oğlan, kız okuldaki arkadaşlarına söylediler. Öğretmenlerine filan ben gidip söyledim. İyi oldu milletin haberi oldu.” (Semra, Yaş: 36, Simitçi)

Enformel sektörde, katılımcılardan da görüldüğü üzere, yakın çevre ilişkileri önemlidir.

2.1.2. Aile İşletmeleri Üstünlük ve Zayıflıkları

Literatürde yer alan aile işletmesi araştırmalarında genellikle aile işletmesinin üstünlük ve zayıflıklarından söz edilmiştir. Üstünlük ve zayıflık kavramları göreceli kavramlar olduğundan dolayı bu kavramları genellemenin ne derece doğru olduğu tartışmalıdır. Küçük ölçekli ve dar sermaye ile faaliyet gösteren birçok aile işletmesi

bu alanda yapılan genel tanımlamalar ve belirtilen genel özellikler içerisinde kendine yer bulamamaktadır. Buna rağmen bahsedilen bu özellikler dikkate alınarak katılımcı cevaplarıyla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Aile işletmeleri sermaye ile ilgili ihtiyaçlarını kendi içlerinde çözerler. Sermayenin önemli kısmı kurucu aile üyelerinin koyduğu özsermayedir. Bu sebeple diğer işletme türlerine göre daha güçlüdür. Mali kriz oluşması durumunda aile üyeleri kendi gelir ve birikimlerinden kolaylıkla vazgeçerek kalkan görevi görürler. Teknik ve idari konulardaki karar alma süreci daha hızlı işler. Sinergi yüksektir. Aile üyelerinin edinmiş olduğu sahiplik duygusu ile çalışma temposu artar. Aile ve işletme kültürü uyumlu ise işyerinde ılımlı bir çalışma ortamı oluşur.

Aile işletmelerini mali anlamda bunalım ortasına sürükleyen etken işletmenin nakdi ve nakde çevrilebilecek değerlerinin az olmasıdır. Aile üyelerinin borçlanma konusunda katı tutumu işletmelerinin büyümesinin önüne geçmektedir. Mali konularda kurumsallık ve profesyonelliğin gelişmediği aile işletmelerinde kâr dağıtımı ve ücretlendirme konusunda keyfeker uygulamalar sergilenmekte ve bu durum aile üyelerinde gelir eşitsizliği sorununu da beraberinde getirmektedir. Aile üyesi olmayan nitelikli personelin yükselememe endişesi ve akraba kayırmacı (nepotizm) uygulamalar sebebiyle çalışma veriminin düşmesi ve başka bir işletmeye transfer arayışına girmesine neden olabilir. Günün kurtarılması düşüncesi yaygın olduğundan gelecekle ilgili yatırım fikri gelişmemiştir. İç denetim ya yapılmaz ya da denetim sonuçları objektif olarak yorumlanmaz. Bu durum ise işletmenin gelişemeyip yok olmasına dahi neden olabilir.

Kets de Vries, aile kontrolünde olan işletmelerinin üstünlükleri ve zayıflıklarını Tablo 2'deki gibi sınıflandırmıştır (Adsan, 2011, S.25).

Tablo 7. Aile İşletmelerinde Avantaj ve Dezavantajlar

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• Uzun dönemli bakış açısı	• Sermaye piyasalarına sınırlı erişim büyümeyi kısıtlayabilir
• Daha fazla hareket serbestisi - Borsanın baskısı düşük veya hiç yok - Şirketin ele geçirilme riski az veya hiç yok	• Karmaşık örgüt yapısı - Dağınık yapı - Belirsiz görev dağılımı
• Gurur kaynağı olarak aile kültürü - İstikrar - Güçlü özdeşleşme/bağlılık/motivasyon - Liderlikte süreklilik	• Akraba kayırma - Yeteneksiz aile üyelerinin yönetici olmasına müsamaha gösterilmesi - Eşit olmayan ödül sistemi
• Zor dönemlerde daha fazla esneklik - Elde edilen geliri yeniden yatırıma dönüştürme istekliliği	• Şımarık çocuk sendromu
• Daha az bürokratik ve kişisel - Daha fazla esneklik - Daha hızlı karar alma	• Aile içi çatışma - Aile içindeki tartışmaların iş ortamına taşınması

• Finansal çıkarlar - Büyük başarı kazanma olanağı	• Babaerkil/otokratik kurallar - Değişime direnç - Gizlilik - Bağımlı kişiliklerin çekiciliği
• İş bilgisi - Aile üyeleri için erken başlayan eğitim	• Finansal zorluklar - Aile bireyleri işletmeyi kendi çıkarları için kullanabilir - İşletmeye katkı ve ücret arasındaki dengesizlik
	• Vekâlette yaşanan sorunlar

Kaynak: Güney, 2008: 87

Tabloda yer alan “aile için erken yaşlarda başlayan eğitim” konusu aile işletmelerinde bir avantaj olarak gösterilse de bu, eğitim yoğun bir emek sömürsünü beraberinde getiriyor. Yani genel anlamda işletme lehine işleyen süreç ailelerin genç bireylerinin aleyhine işlediği söylenebilir.

“16 yaşındaki kızım, ne zaman lazım olursa iş yerinde bana yardım ediyor. Mahsimcağzım (zavallı), bir gençlik yaşayamıyor. Küçük kız kardeşiyle birlikte hem temizliğimizi yapıyor, hem de evde yemek yaparken bana yardım ediyor. Bir gençlik yaşayamıyor. Yorulduğunu söyleyince babası “Ele mi çalışıyorsun? Beraber rızığımızı kazanıyoruz işte...” diye bağırıp çağırıyor (Semra, Yaş: 36, Simitçi)

Yine de diğer işletmelerdeki çalışanlara oranla bu tarz işletmelerde çalışan aile fertlerinin daha fazla bir şekilde kendilerini işleriyle özdeşleştirdikleri görülebilmektedir.

“Aile işletmeleri bana göre kurumsallaştığı takdirde çok verimlidir. İsmimizin devamı ve piyasada aktif bir şirketimizin olması benim açımdan çok gurur verici bir durum.” (Firdevs, Yaş: 45, Halıcı)

Tabloda yer alan “aile içindeki anlaşmazlıkların iş ortamına taşınması” durumu iş yaşantısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özel alanda anlaşmazlık yaşayan aile üyeleri iş yaşamında verimsiz ve isteksiz çalışma durumu yaşamaktadırlar.

“Evde yaşadığımız her şey iş yaşantımızı etkiliyor. Hem nasıl etkilemez, tüm gün dip dibesin. Evde ekonomik nedenlerle ya da çocuklarla ilgili bir konuda kavga edince, iş yerinde de konuşmuyoruz, ortam gergin oluyor. Haliyle bu durum hem yüzüme hem de müşteriye yansıyor.” (Aliye, Yaş: 48, Marketçi)

Öbür taraftan aile işletmelerindeki en temel problemlerden birisi işi yaşantısıyla iş dışı yaşantının kaçınılmaz olarak iç içe geçmesidir. Bir taraftaki olumsuzluk da doğal olarak diğer tarafı etkiliyor.

“Aile işletmesinde yönetimde yabancılar olmalı. Bu sayede belki profesyonellik yakalanabilir. Ben buraya yeni geldiğimde bir gün bir kavga kıyamet eşim ve abileri birbirine girdi. “Eyyvah dedim, artık hikâyenin sonu. ” Akşam bir baktım sarmaş dolaşlar. Çok şaşırdım. Eşim bana “Hanım biz, her gün böyleyiz, böyle kavgalara alışkınız. Her kavgamızda ayrılıydık, şimdiye A. Halı diye bir yer kalmazdı. ” dedi. O zaman anladım durumu ve eşimin neler çektiğini. ” (Firdevs, Yaş: 45, Halıcı)

Diğer bir zayıf yön ise kurumsallaşma profesyonel bir hiyerarşiden ziyade

geleneksel hiyerarşi şeklinde olduğu için performans-ücret dengesizliği ciddi bir sorun olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse tipik bir patriarkal bir hiyerarşiye dayayan örgütlenme baba ya da kocayı patron konumuna sokarken,⁵ çocuklar ve anne evdeki konumlarını sürdürmek zorunda kalırlar. Görüldüğü üzere aile işletmelerinde pozisyonlar net bir şekilde tanımlanmadığı gibi, ücretler de aile içindeki ataerkil kalıplara göre şekillenmektedir.

“Nişanlanmadan önce ve nişanlandıktan sonra piyasa şartlarında ücretimi alıyordum. Şimdi evlendim. Yaptığım iş değişmedi. Hatta müşteri arttığı için işim yoğunlaştı. “Ama eşim bana benden haftalık isteme, sen artık patronlardan birisinin karısısın. Beni diğer abilerime küçük düşürme. Adını harçlık koyalım ve o şekilde vereyim.” dedi. Ben dükkânın sahibi sayılırmışım. Emeğimin karşılığını alamamak çok zoruma gidiyor. Eskisinden daha az para geçiyor elime. Bunlar ben evlenirken de bana haksızlık yaptılar. Bana ev alınacaktı. Eşimden büyük olan kayınım da nişanlıydı, biz küçük olduğumuz için ona ev aldılar, eşimin daha önceden aldığı kenar semtteki sobalı bir evde oturuyoruz. Buna da çok canım sıkılıyor. Karımız ve kazancımız bir olduğu için hiçbir şey saklayamıyoruz. Birikim yapamıyoruz.” (Dilek, Yaş: 19, Kuaför)

Örneklerde de görüldüğü üzere birden fazla aile bireyinin aynı işletmede çalışıyor olması dışında aile işletmelerini tanımlayacak ortak bir nokta neredeyse yok gibidir. Örgütlenme ve iş algısı ailenin gelir durumu ve geleneksel ilişki yoğunluğuyla orantılı bir şekilde çeşitlilik arz etmektedir.

2.1.3. Aile İşletmelerinin Yaşam Döngüsü

Aile işletmeleri, aile üyelerinden biri veya birkaçı tarafından ailenin maddi ihtiyaçlarının karşılanması, aile isminin devamı ile birlikte gelecek kuşakların da bir nevi birliğinin kontrol altına alınması (miras yoluyla servetin gelecek nesillere intikalinin sağlanması) amacıyla kurulur. Aile işletmelerinde faaliyetin devam süreci üç aşamada gerçekleşir:

1. Başlangıç aşaması (karar verme süreci, faaliyetin başlaması)
2. Büyüme (Faaliyetin gelişmesi ve pazarda yer bulma)
3. Olgunluk

Başlangıç aşamasında faaliyet gösterilecek iş alanına karar verilerek, işletme kurucu aile üyesinin kararları doğrultusunda kurulmaktadır. Bu dönemde hegemon birey zamanını ve ekonomik kaynaklarını harcayarak kendi ekseninde şekillendirdiği işin başına geçer. İletişim tek kanaldan sağlanır. Tek çeşit üretim (mal-hizmet) söz

⁵Kimi zaman bu büyük oğul da olabilir. “...Ablamların da o tarz şirketi var ama kocası pek işlere karışmaz, en büyük oğlan başında diğerleri onun emri altında.” (Gülşen, Eczacı)

konusudur. Bu aşamanın en zor kısmı ayakta kalabilme savaşıdır.

Piyasaya ilk adım atılıp belirsizlik problemi aşıldıktan sonra işletme büyüme dönemine girer, faaliyet olarak genişlemeye başlar ve ürün sayısı artar. İşletme yapısı ve faaliyet şekli somutlaşmıştır. İşletme artık kurucu eksenli olmamalıdır. Aile işletmelerinde bu dönem hegemon birey için zordur. Başlangıçtan bugüne kendi ekseninde dönen süreci büyüme doğrultusunda profesyonellere devretmek gerekmekte ve yeni pozisyonuna alışma süreci sancılı olmaktadır. Bu noktada Yaşar Holding'in Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Yaşar'ın, pozisyonunu Ferhan Kalpaklıoğlu'na devretme nedenini hatırlamak faydalı olacaktır. Selçuk Yaşar, kızı için; "Kızım uzun yıllardır holding yönetiminde. Yönetebilecek deneyime ulaştı. Bu sultanlık değil. Yeteneği, bilgisi olan yönetime gelir. Dünya çok farkı bir noktaya gidiyor, biz bu değişimin gerisinde kalamayız."⁶

Selçuk Yaşar, sorumluluğunu devralacak çocukları için bir ilkeler dizisi hazırlamış. Bu ilkeler dizisi şunlardır (Güney, 2008:227):

- *"Birbirinize kan bağı ile bağlı olduğunuzu unutmayın.*
- *Bıraktığım şirketleri bölüp parçalamayın; sadece hisse senetlerini bölüşün.*
- *Ben sizlere eşit davrandım. Siz de birbirinize karşı eşitlik ilkelerine uyun.*
- *Eşlerinizi servetin yönetimine ve görevlerinize katıyen karıştırmayın.*
- *Kararlarınızı olabildiğince oy birliği ile alın.*
- *Kültür-sanat faaliyetlerini destekleyin. Fakat kesinlikle politikaya girmeyin.*
- *Basınla ilişkilerinizde çok dikkatli olun.*
- *İşlerinizle doğrudan ilgili olanlar dışında kurumlara ve derneklere yönetici olmayın.*
- *Yöneticilere ve yakın arkadaşlarınıza özel ilgi gösterin.*
- *Sahibi olduğunuz varlığın değerini bilin ve onu bütün gücünüzle korumaya çalışın.*
- *Babamın hayır duasını aldım. Onu hiç unutmadım. Soyadını Türk ekonomi tarihine yazdırdım, siz de birlikte devam ettiriniz."*

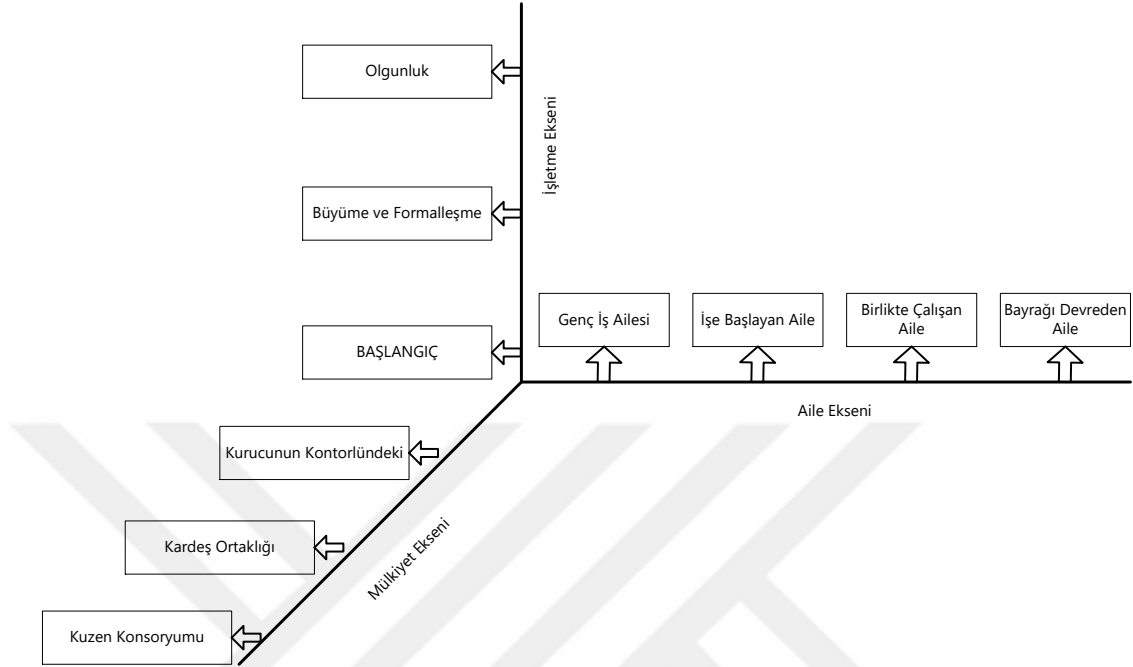
Türkiye'de faaliyet gösteren büyük holdinglerden Yaşar Holding'in yönetim devri sürecinde Selçuk Yaşar'ın yetkilerini kızına devrederken bulunduğu söylemleri feminist bir bakış açısıyla yorumlayacak olursak; Türkiye gibi ataerkil değerlerin çok baskın olduğu bir ülkede kadınların üst düzey yönetime getirilmesi feminizm bağlamında örnek teşkil edecek bir harekettir.

Aile işletmesinin olgunluk evresinin en önemli göstergesi profesyonel yöneticilerin varlığıdır. Aile üyesi olmayan bu yöneticiler artık belirgin bir şekilde

⁶<https://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/60indan-once-koltugu-devret>

otorite sahibidir. İşletme bir istikrar süreci yakalamayı başarmıştır. İş yaşamında belirgin bir rutin söz konusudur ve iş bölümü oluşmuştur.

TABLO 8. Aile İşletmelerinde Süreç

Kaynak: Ergin, 2013:11

Tabii bütün aile işletmeleri bu aşamalardan geçememektedir hatta birçoğu ilk aşamada elenmektedir. Yaşam sürelerinin kısa olmasının temel nedenlerini şu şekilde özetlemek olanaklıdır (ASO, 2005:5).

- “*Devir işleminin doğru zamanda yapılmaması,
- * Devir Planlarının Olmaması,
- * Aile anayasasının Hazırlanmaması,
- * Başarılı çalışanların şirkette tutulmaması ve
- * Kurumsallaşmanın olmamasıdır.”

2.1.4. Aile İşletmelerinde Kültür

“Her işletme aynı zamanda bir küçük toplum, bir küçük sosyetedir. Dolayısıyla bu küçük toplumun da bir paylaşılan değerler seti yani kültürü olacaktır”. (Koçel, 2007. s.24). Türk Dil Kurumu kültürü, “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki

nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin”⁷ şeklinde tanımlamıştır. Bu kültürün nasıl şekil alacağına, kurucu hegemon birey karar verir. Bu durumda onun yaşı ve eğitim durumu pek de önemli değildir. Burada cinsiyet faktörü elbette önemlidir ve genelde bu karar mekanizmasının çarkını çevirecek aile üyesi “erkek”tir. Aile işletmelerinin yapıları, işletmeyi oluşturan bireylerin, edindikleri kültür olgusuyla yakından alakalıdır. Çünkü kurucu ve işin devamını sağlayıcı aile üyeleri bütün bu edinimleri çalışma hayatına yansıtır. “Aile” ve “işletme” kurumlarının yan yana geldiği aile işletmelerinin atacağı adımlar, alacağı kararlar ve yapacağı yatırımlar gibi önemli aşamalarda aile üyelerinin oluşturdukları işletme kültürü faaliyetin devamı bağlamında büyük önem arz etmektedir.

“Koruyucu kültür, örgütün muhafazakâr inanç ve değerleri nedeniyle risk almakta zorlandıkları, yöneticilerin güvenli pazarlarda bulunmaya özen gösterdiklerini ve mevcut dar bir pazarda faaliyetleri yoğunlaşan işletme kültürü olarak açıklamaktadır.”(Adsan, 2011:38)

Bu kültüre sahip işletmeler, geleneksel faaliyetlerini yürütürler, değişime açık olmayıp risk almak istememektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil düşünce kalıpları aile işletmeleri kavramının inşa sürecinde kendine yer bularak bu alanda da kadınların aleyhine eşitsiz sonuçlar doğurmuştur. İşletmenin kurucu hegemon bireyi tarafından konulan ve uygulanan işletme politikaları ve özellikle kadına (eş, kız evlat, kız torun, gelin vb.) yer verilmeyiş gelecek nesle devir aşamasında zaten kırılğan olan aile işletmesi yapısını yerle bir etmektedir. Şöyle ki; gelir paylaşımı, mirastan pay alma, kadın aile üyelerine karar alma mekanizmasında yer verilmeyiş gibi kadını ikincil plana atma eylemi neticesinde kadın üyenin hak arayışı içine girmesi, erkek üyelerin bu talep karşısında olumsuz yönde tavır sergilemesi iş ortamında gerginlikler doğurmaktadır. Devir aşamasında yaşanabilecek bu sıkıntıları önlemek adına ilk vazgeçilen kadındır. Bunun neticesinde ise kadın üye kanuni hak arayışına girme yolunu seçerse bu durumda aileden dışlanabilmekte ve çeşitli baskılarla yüz yüze gelebilmektedir.

2.1.5. Aile Anayasası

Aile işletmeleri faaliyet yapısı olarak formel yapıya sahip olsalar dahi uygulamada genellikle enformel yapılardır. Kurumsallaşamamak ve ataerkil düşünce

⁷www.tdk.gov.tr

yapısından kurtulamamak bu işletme modelinin sonunu getiren en önemli faktörlerdendir. Bu sebeple aile işletmelerine “aile anayasası” oluşturmaları konusunda yönlendirmeler yapılmaktadır.⁸ Özellikle aile üyeleri sayısının doğum, evlenme gibi sebeplerle artmasına ve işletme faaliyetlerinin genişlemesine istinaden işletme faaliyetlerinin ve işletme içi ilişkilerin düzenlendiği bir kurallar listesinin oluşturulması bu listenin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin yapılması kaydıyla yararlı olabilmektedir. “Aile içinde bu tür bir uygulamaya ihtiyaç olduğu benimsendikten sonra ise ikinci olarak karar verilmesi gereken önemli bir nokta ise aile işletmesi anayasasının nasıl ve kimler tarafından hazırlanacağı ile ilgilidir.” (Gürler 2018:61)

Türkiye coğrafyasında aile en mahrem konulardan birisi kabul edilmektedir. Bu sebeple aile anayasasının hazırlanması sürecinde gerekebilecek verileri dışarıdan gelen bağımsız danışmanlarla paylaşma konusunda direnme sergilenebilir. Bu durumda hegemon kurucu üye aile anayasasını kendisinin oluşturmak isteyebilmekte ve sonucunda tarafsızlıktan uzak ve etkin olmayan bir anayasa elde edilebilmektedir.

2.2. AİLE İŞLETMELERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İlk çağlardan beri kırsal kesimlerde özel yaşamla, iş yaşamının bir arada yürütüldüğü, tarım ve hayvancılığın faaliyetlerinin bir arada yapıldığı çiftlikler, aile işletmelerinin ilk örneklerini oluşturmaktadır. Kentsel ortamlardaki aile işletmelerinin ilk örnekleri olarak ise aynı bina içinde yaşayan aile üyelerinden gerektiğinde yardım alınan ticarethane ve tamirhane gibi işyerleri verilebilir (Peşkircioğlu, 2015:16).

Burada ailenin ekonomik faaliyetinin neden işletmeleşmeye ihtiyaç duyduğunu anlamaya çalışmak yerinde olacaktır. Aile ve işletme kavramları temelde birbirleriyle çelişen kavramlardır. Aile, evlilik yoluyla oluşan, duygu temelli bir kurumdur. Kan bağı söz konusudur. Oysa işletmeler, ihtiyaçların doğrudan veya dolaylı olarak karşılanması karşılığı, sahibine kar sağlamak üzere kurulmuş iktisadi birimlerdir. Peki, ne oldu da aile mahremiyeti, toplumsal değer yargıları göz ardı edilerek, kapılarını kamusala açtı?⁹

“Neoliberal ekonomi politikalarının hissedilmeye başlandığı 21. yüzyılın sonlarına doğru

⁸ Aile anayasasının tam metni “Ekler” kısmında yer almaktadır.

⁹ “Eşim kendi tarlamızı eker biçerdi. Geçimimize yetmeyince başkalarının tarlalarını icara almaya başladı. Bu sefer işlere yetişemedi. Bana beraber yapalım dedi.” (Gülizar, Çiftçi)

birçok ülkede zengin ve fakir arasındaki uçurum gittikçe artmaya devam etmektedir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development/Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) ülkelerinde 1980'lerde nüfusun en yüksek gelire sahip %10'luk dilim, en düşük gelirli %10'luk diliminden 7 kat daha fazla kazanmaktayken, 1990'lar ve 2000'lerde bu değer sırasıyla 8 ve 9 katına çıkmıştır.” (Mutluguin ve İncekara, 2016:359).

Verilerin de gösterdiği üzere gerek neoliberal politikalar gerekse krizlerden yararlanarak piyasayı kendi kurallarına göre yönlendiren otoritelerin hamleleri neticesinde zengin ve fakir arasında bir uçurum meydana gelmiş, bu durum toplumsal kutuplaşmanın zeminini oluşturmuştur. Bundan dolayı geliri azalan ve paralel olarak alım gücü düşen hane bireyleri ekonomik anlamda çıkmaza sürüklenmiştir. Toplumsal kutuplaşma beraberinde yoksulluğu da getirmiştir. Habitat 2002 (UNCHS, 2002:111) raporunda da yoksulluğun hem psikolojik etkileri hem de sosyal etkilerine şu şekilde dikkat çekilmiştir:

“Eğer kişinin sağlığı yaşadığı psiko-sosyal süreçlerin bir sonucu olarak bozulmuşsa bu rutubetli bir evin neden olduğu fiziksel zarardan ya da kötü beslenmenin sonuçlarından daha önemli zararlara yol açar...”¹⁰

Kapitalizmin gelişmesi, varlık ve yokluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Kapitalizm, kendisini kapitalist olmayan toplumsal ilişkileri ve bireyleri kendine dâhil ederek küresel para politikalarının bir parçası kılmıştır. Bireyleri bu parçaya dâhil ederken bazı toplumsal normları ya da yapıları da dönüştürmüştür. Bunlardan bir tanesi de ataerkilliktir. Kapitalist sistem yoksullukla şekillenen, kamusal ve özel alan kavramını bazen birleştiren bazen de alt-üst eden yeni bir ataerkillik sistemi oluşmuştur.

“...ben zaten önceden ele dikiş dikerdim. Günlük bir elbise çıkarırdım. Sabahdan akşama kadar uğraşırdım. Sabah erkenden kalkıp çocukların bezlerini yıkarırdım, akşam herif gelmeden yemeği hazırlardım. O zaman kadar bir dikiş bitmiş olmalıydı. Bizim herif yanında dikiş dikmeye izin vermezdi. Haftada 6-7 elbise hem biçer, hem dikerdim. Ama o elbiselerden kazancım haftalık sebze-meyve parasına yetmezdi. Sonra Bir gün oğlum geldi. Televizyonda da bir dizi oynuyordu. Kadın bahçeli aydınlık bir yerde yemek yapıyordu. Ben de keşke böyle bir yerde çalışsam dediydim. Oğlum bana anne açalım öyle bir yer çalışalım mı dedi ben de ne iyi olur. Kurtulurum şu elin dikişinden dedim. Gece yarılarına kadar dikiş dikmekten öldüm dedim. Sonra burayı alma durumu oldu. Para kazanmak şart, bu devirde geçim zor. Dikiş dikip gözümü öldürecekime gider yemek yaparım dedim. Bizim herif önceleri izin vermedi ama alıştı artık ses çıkarmıyor. ” (Pembe, Yaş: 50, Kantinci)

Yoksulluk ve bireylerin yoksullukla mücadele etme stratejileri, ataerkilliği dönüştürmüş özel alanı kamusala açmıştır. Bu değişim süreci iş yaşamında da etkisini göstermiş ve yeni sınırlar oluşmaya başlamıştır. Önce formel daha sonra enformel işgücü piyasaları artan iş talebine cevap vermeye başlamıştır.

¹⁰UNCH (Habitat) Cities in a Globalizing World: Global Report on Human Settlements, London: Earthscan Pub.

“Formel” kelime olarak, biçimsel, resmi anlamına gelmektedir. Bu terim işgücü piyasasına ya da işletmelere uyarlanacak olunursa; Ticari yapısı belirli kurallarla çizilmiş, tüm faaliyetlerin ve istihdam edilen kişilerin kayıt altında tutulduğu işletmelerdir denilebilir. Formel sektör, işgücü piyasasının birincil katmanı olarak adlandırılmaktadır. Formel sektör sermaye-yoğun teknoloji kullanan yabancı işletmelerin yer aldığı, giriş engelleri olan piyasalarda faaliyet gösteren işletmelerdir. (Parasız ve Bildirici 2002:152) Genellikle sermaye yoğun işletmeler ve kamu işletmeleri formel yapılanmalardır. “Formel işgücü piyasası kentsel alanda, endüstri, ticaret ve hizmetler sektöründe sürekli veya geçici işlerde çalışanlar ile kamu kesiminde çalışanları kapsayacak biçimde kavramsallaştırılmıştır.” (Erdut, 2005:12)

Formel sektör, genellikle eğitilmiş ve nitelikli işgücünü barındırdığı için, istihdam açısından bireyler bu işgücüne ulaşmakta zorlanmaktadırlar. Tatmin edici ücret, sosyal güvenlik koşullarının olması, sosyal ve sendikal haklara sahip olma gibi avantajları bulunan bu işgücü piyasası enformel piyasaya oranla daha tatmin edicidir.

“İki yıldan beri eşimle birlikte çalışıyorum. Başladığım günden beri düzenli maaşım ve sosyal güvencem var. Diğer tüm işçilerle maaşım günü gününe yatar. Bu şekilde çalıştığım için çok memnunum. (Firdevs, Yaş: 45, Halıcı)

“Ben ve çalışanlarım sigortalıyız. Çalışanlarım asgari ücret alıyor. Ben de düzenli bir şekilde haftalık beş yüz lira alıyorum. Zaten yemeği filan burada yiyorum. Aldığım para da yetiyor. İşimden memnunum. ” (Dilber, Yaş: 46, Tuhaşyeci)

Günümüz işgücü- ekonomi-emek yapısında önlenemez çıkmazlar söz konusu olmaktadır. Ekonomik krizler, maliyetlerin yüksekliği, artan vergiler, sermayenin yetersiz kalması gibi birçok etken çalışma ortamının enformel yapıya dönüşmesine neden olmaktadır. “Küresel rekabet ortamında hem çokuluslu firmalar hem de ulusal firmalar maliyetleri düşürmek için örgütlü, tam zamanlı çalışan işçi yerine geçici, kısmi zamanlı çalışan örgütsüz işçi istihdamına, işin parçalara bölünerek enformel firmalara yaptırılmasına, enformel firmalar da atölye tipi üretimden evlerde parça başı iş ilişkilerine yönelmişlerdir”. (Toksöz ve Özşuca, 2004:41)

Enformel, kelime anlamı olarak “kayıt dışı” demektir. Söz konusu olan “kayıt dışılık” görüşmenin niteliği açısından canhıraş bir çabanın görünmezliği ve emeğin acımasız sömürüsü şeklinde tezahür etmektedir. Söz konusu olan işletme yapısında süreç, yoksulluğun artması ve çalışma koşullarının zorlaşması şeklinde etki göstermektedir. Kent yoksulluğunun artması, istihdama ihtiyaç duyan bireylerin güvenceli iş imkânı bulmasını güçleştirmiştir. “Bu sürecin gelişmekte olan ülkeler için anlamı enformel sektörün büyümesi ve çalışanları işveren karşısında korumasız ve savunmasız bırakan, esnek değil ama düzensiz çalışma koşullarının ortaya çıktığı

bir çalışma yaşamının doğması demek olmuştur.”Açıkalın, 2007:45

Enformel sektördeki üretim sürecinde çalışma koşulları ağırlaşmakla birlikte çalışan kesimin temel bir hakkı olan işgücü örgütlenmesi de engellenmiştir. Bir tarafta patron inisiyatifine bağlı, kayıt dışı, sözlü iş akitleri, diğer tarafta bu akdin reddi halinde karşı karşıya gelinecek yoksulluk ve dahi açlık tehlikesi enformel sektörün ana besleyici unsurlarıdır. Önce erkek, işgücü ihtiyacının artmasıyla birlikte kadın, hatta çocuk işçiler enformel sektörün hizmet sağlayıcıları haline gelmişlerdir. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) 1972 yılında yayınladığı “Kenya Raporu’nda” ilk kez enformel sektör tanımlamasını yapmıştır. Enformel sektör, girişin kolay olması, küçük ölçekli faaliyet gösterilmesi, emek yoğun teknoloji kullanılması, enformel yolla kazanılmış vasıf sahibi kişilerin (usta-çırak ilişkisi ile kazanılmış vasıf) çalışması gibi özellikleri ile betimlenmiştir. Sonraki yıllarda bu betimleme yetersiz görülmüş 15. İşgücü İstatistikçileri Uluslararası Konferansı’nda enformel sektör, “aile işletmeleri, kendi hesabına çalışanlar ve mikro işletmeler (enformel işverenler)” olarak tanımlanmıştır (Aydın, 2009:13).

Enformel sektörün gelişim süreci çok eski tarihlere dayanmaktadır. Marx, (2003:345) Kapital’inde, makine devrimiyle birlikte işgücünün ucuzlaması, çalışma saatlerinin uzaması, çalışan işgücü yaşının düşmesinden bahsetmektedir:

“...bir İngiliz fabrika denetmeni şöyle diyor: “Bölgemdeki en önemli sanayi kentlerinin yerel gazetesinde şu ilan dikkatimi çekmişti: 12 ile 20 yaşları arasında gençler aranıyor. 137 yaşından görünmemeleri şarttır. Ücret haftada 4 şilindir... Londra’nın mahut Benthall Green semtinde her pazartesi ve salı günü her iki cinsten 9 yaşında ve daha büyük çocukların ipek fabrikatörlerine kendilerini kiraladıkları bir Pazar kurulur. Ücret haftalık genellikle haftalık 1 Şilin 8 penidir. (bu para ana-babaya aittir.) ve 2 peni de kendin ve çay içindir. Sözleşme yalnızca bir haftalıktır. Bu pazarın görüntüsü de, orada konuşulan dil de utanç vericidir. ”

Marx’ın 1800’lü yıllardaki bu yazını günümüz enformel sektörün kurlsız, katı çizgileriyle örtüşmektedir.

“Ailem küçükken okuldan aldı. Ben çok istememe rağmen okumamı istemediler. Bir meslek sahibi olmam için beni zorla 10 yalındayken bayan kuaförünün yanına koydular. Günlere ağladım, istemedim çalıştım, çok huylandım. 26 sene önce haftalık 250.000 lira (şimdinin 25 kuruşu) alıyordum. Onu da babam alırdı. Ustam, işi öğreniyorsun diye çok para vermezdi. O zaman Salı tatili de yoktu. Haftanın 7 günü sabah 8, akşam 8 çalışırdık. Arefe günü gece 1’lere 2’lere kadar çalışırdık. Yılda bir defa esnaf sahemiz olurdu, ancak o zaman bir gün iznimiz olurdu. Bayramlarda da çalışırdık. Şimdi de durum değişmedi aslında...” (Leyla, yaş: 35, Kuaför)

Tarihsel süreçte ve farklı coğrafyalarda enformel sektörler farklı farklı tezahür etse de, emek sömürüsü yine aynıdır. Özellikle kadın ve çocuk işçilerin emek sömürüsü, erkek işçilere göre daha katmerlidir. Enformel sektör, işgücü piyasasının ikincil katmanı olarak adlandırılmaktadır. Bu söylemden dahi sektörün ne denli sancılı şartlarla üretime katıldığını görmek mümkündür. Dolayısıyla enformel sektör,

gerek emekçi aktörleriyle, gerekse de üretimde bütünün en küçük parçasını üretmesiyle işgücünün “ötekileştirilmiş” sektörüdür.

“Ben çalışma neyin bilmezdim. Küçük yaşta evlendim, ilkimde de (sakat bir) oğlan doğurdum. İşim gücüm ona bakmaktı. Kayınım temizlik şirketi açtı. Normalde çalışmama izin vermezler, ne kocam ne de bekâr olsaydım babam. Bekârken çalışmak istedim. Ablam evlenirken, annem ablama çok güzel çeyiz verdi. Ben hemen üstünden gelin çıkınca benim çeyizim çok güzel olmadı. Evlenene kadar birkaç ay çalışım çeyiz düzeyim dedim ama babam izin vermedi. Evlendikten sonra da çalışmak istedim, bir ekmeğe muhtaç olduğumuz günler oldu. Ama kocam izin vermedi. Sonra işte kayınımın işi iyi olunca adam lazım oldu. Ben de işe öyle başladım. Zaten yok demek ne haddime, onlar beni sakat çocuğumla bu kapıda oturtular. Ben de onların her dediğini yapmaya mecburum işte.” (Saniye, Yaş: 36, Temizlikçi)

Enformelleşme, işgücü piyasasında ve buna paralel olarak toplumsal hayatta eşitsizliği arttırmaktadır.

İnsan kendisine biçilen ömrü süresince keşifler yapmış, üretmiş ve çoğaltmıştır. Aynı şekilde topluluklar halinde yaşamanın oluşması ve gelişmesi bu toplulukların içinde bulundukları toplumsal yaşamın düzenlenmesi için gerekli kurallar ve düzenlemeler yapmalarına neden olmuştur (Koçel, 2018:43).

Avcı toplayıcılıkla başlayan yaşam mücadelesi zamanla doğru orantılı olarak bir üst aşamada tarım ve hayvancılık yapma seviyesine ulaşmıştır. Topraklar işlenmeye başlamış, ekinlerin yetişmesi ve hayvanların bakımı gibi işler nedeniyle de göçebe hayat sona erdirilip yerleşik hayata geçiş zorunlu hale gelmiştir. Paleolitik ve erken neolitik toplumlarda, kadınların toprak ürünleri ve aletlerle, erkeklerin de avcılık, sürü gütmeye ve mübadele ile ilişkili bir iş bölümünün var olduğu bilinmektedir (Coontz ve Henderson, 2016:36). Bu iş bölümü aynı zamanda kadını özel alanı çekip çevirmeye erkeği ise özel alandan uzaklaşarak kamusal alan sayılan, üretilen ürünlerin geçimlik ihtiyaçtan arta kalan kısmının zorunlu olarak takas edileceği pazarlara yönlendirmiştir. Zorunlu olarak oluşan bu pazarlar ticaretin şeklini değiş-tokuş yöntemi olarak belirlemiştir.

Ticari süreç işlerken, değiş tokuş yöntemine tarihi bir dokunuş gerçekleşti. Bu dokunuş sonrası uğruna savaşların yapılacağı, küresel yaşamı yeniden inşa edecek olan “para” ortaya çıktı. Paranın alım satım konusunda sağlamış olduğu yarar ve pratiklik aslında dünya ticaretinin temellerini atmış olmaktaydı.

Avcı toplayıcı dönem sonrası başlayan tarımsal üretim faaliyetleri gelişerek ailece işletilen büyük çiftliklerde devam ettirilmiştir. Daha sonrasında yerini modern dönemde ataerkil küçük atölyelere, sanayi sonrası dönemde ise kapitalistin koca fabrikasına evrilmiştir.

Sanayi devrimi sonrası küçük atölyelerin biçim ve içerik değiştirmesiyle

büyük fabrikaların ilk adımı atılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda hali hazırda var olan aile işletmelerine ilham kaynağı olmuştur. Dünya üzerindeki pek çok aile şirketi annelerin, eşlerin, büyük annelerin, kız kardeşlerin ve kız çocukların fedakârlığı ve desteği üzerine kurulmuştur. (Cappuyns, 2007:41). Dünya ekonomi devi olan ülkelerin en büyük işletmeleri ya aile işletmesidir yahut da aile işletmesi olarak başlamış olan işletmelerdir.

Tahmini olarak yıllık küresel GSYİH'nın % 70'i ile % 90'nı aile işletmeleri tarafından oluşturulmaktadır. Yine kuruluş aşamasındaki işletmelerin % 85'i aile işletmelerinin finansmanı ile kurulmaktadır. Dünyada pek çok ülkede aile işletmelerinin oranı tüm işletmelerin % 60'ı ile % 96'sı arasındadır.¹¹ Literatürde aile işletmeleriyle ilgili verilen oranlar değişken olduğundan dolayı, gerçek rakamlarla ilgili net veri sunmak mümkün değildir. Başta ekonomik dalgalanmalar olmak üzere birçok sebepten ötürü aile işletmesi olsun olmasın şirketler çok çabuk değişime uğrayabilmekte hatta kapanma yoluna gidebilmektedirler. İşletmenin uzun soluklu bir faaliyet süreci olması bu dalgalanmalardan etkilenmesine engel olmaz. Örneğin, Japonya'da 578 yılında kurulan bir işletme varlığını 1428 yıl sürdürdükten sonra 2006 yılında çeşitli ekonomik nedenler yüzünden faaliyetini durdurmuştur.¹²

Şekil 1. Dünyadaki Bilinen En Eski Aile İşletmeleri

Tarih	Şirket	Ülke	Sektör
578	Kongo Gumi	Japonya	İnşaat
705	Nisiyama Onsen Keiunkan	Japonya	Otel
717	Koman	Japonya	Otel
718	Zengoro	Japonya	Otel
771	Genda Shigyo	Japonya	Kâğıt Çanta
803	Stiftskeller St. Peter	Avusturya	Restoran
862	Staffelter Hof	Almanya	Şarap
885	Tanaka-Iga	Japonya	Dini Ürünler
953	The Bingley Arms	İngiltere	Pub
970	Nakamura Shaji	Japonya	İnşaat
1000	Marinelli Bel Foundry	İtalya	Dökümhane
1009	Sakan Ryokan	Japonya	Otel

¹¹<http://www.pwc.com.tr/tr/press-releases/2012/pages/aile-sirketleriarastirmasi.html>

¹²<https://www.dunya.com/ekonomi/dunyanin-en-eski-sirketi-1400-yillik-haberi-340494>

1024	Shumiya	Japonya	Dini Ürünler
1040	Weihen Stephan	Almanya	Bira
1050	Weltenburger	Almanya	Bira
1068	Ottertton Mill	İngiltere	Değirmen
1074	Benediktinerstift Admond	Avusturya	Ağaç İşleme
1074	Affligem Brewery	Belçika	Bira
1075	Takahana Ryokan	Japonya	Otel
1000	Chateau de Goulaine	Fransa	Şarap
1100	Scloss Juhannisberg	Almanya	Şarap
1120	Zum Roten Baren	Almanya	Otel
1128	Grimbergen	Belçika	Bira

Kaynak: <https://www.capital.com.tr/images/Haberler/ddny4.jpg> Erişim tarihi:16.01.2018

Tablo 9. Ülkeler Bazında En Eski Aile İşletmeleri Sayısı

ÜLKE	ŞİRKET SAYISI
Japonya	330
Almanya	182
Avusturya	42
İngiltere	36
İtalya	24
İsviçre	23
Fransa	23
Hollanda	20
Çek Cumhuriyeti	10
Amerika	9
Belçika	8

Kaynak: <https://www.capital.com.tr/images/Haberler/ddny4.jpg> Erişim tarihi:16.01.2018

2.4. TÜRKİYE'DE AİLE İŞLETMELERİ

Aile işletmeleri kurulduğu bölgelerin yerellikleri ile birlikte kapitalist sisteme eklemlenmiş, kapitalizmin belirli kuralları dâhilinde zamanla kendini dönüştürmüş ve bugünkü halini almıştır. Küresel öğretilerin ve yerel değerlerin gerek üretim,

gerek pazarlama ve gerekse de emek mübadele sürecinde ön planda olduğu bu işletmelere Robertson'un "küyerelleşme" ci söylemiyle bakmamız doğru olacaktır. (Öneği, 2015:39)

Ankara Sanayi Odası tarafından hazırlanan "Aile Şirketleri: Değişim ve Süreklilik" konulu raporda, Türkiye'deki aile şirketlerinin ortalama yaşam süresinin 18,2 yıl olduğu ve aile şirketlerinin onda yedisinin ikinci kuşağa geçemediği ifade edilmektedir. Yapılan araştırmalar, aile şirketlerinin sadece %30'unun ikinci kuşağa, %12'sinin üçüncü kuşağa geçebildiğini gösteriyor. Dördüncü kuşağa geçebilenlerin oranı ise %3'te kalıyor.¹³ Ancak daha bir asrı tamamlamayan ama dünyanın en büyük aile işletmeleri sıralamasında yer alan Türk aile şirketleri de mevcuttur (Erdoğan, 2004 akt. Gürler, 2018:15).

Tablo 10. Türkiye'nin En Eski Aile İşletmeleri

Şirket Adı	Kurucu Adı	Kuruluş Tarihi	Nesil
Vefa Bozacısı	Hacı Sadık	1870	4
Hacı Bekir Lokum ve Akide Şekerleri	Hacı Bekir	1877	4
Çögenler Helvacılık	Rasih Efendi	1883	4
Terksima Terkstil	H. Mehmet Botsalı	1893	4
Kurukahveci Mehmet Efendi Mamulleri	Mehmet Efendi	1871	4
Kamil Koç Otobüsleri	Kamil Koç	1923	3
Eyüp Sabri Tuncer Kolonyaları	Eyüp Sabri Tuncer	1923	3
Doluca Şarapları	Nihat A. Kutman	1926	3
Tatko	Ahmet Emin Yılmaz	1926	3
Koç Holding	Vehbi Koç	1926	3
Kent Gıda A.Ş.	Abdullah Tahincioğlu	1927	3
Nuh Çimento, Emintaş İnşaat	Nuh Mehmet Baldöktü	1942	3
Sabancı Holding	Hacı Ömer Sabancı	1946	3
Yeni Karamürsel Mağazacılık	Nuri Güven	1950	3
Ördekçioğlu Mutfak Eşyaları	Ahmet Ördekçi	1919	2
Uzel Makine	İbrahim Uzel	1940	2
Eczacıbaşı Holding	Nejat Eczacıbaşı	1940	2
Doğuş Holding	Ayhan Şahenk	1950	2

Kaynak: ASO, 2005:95,96

¹³<https://www.fokusakademi.com.tr/turkiyede-aile-sirketlerinin-omru-ortalama-34-yil.html>

Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerinin büyük çoğunluğu, küçük ve orta ölçekli işletmeler olup büyük çoğunluğu ise küçük işletmelerdir. Aynı zamanda işletmelerin büyük oranda bireysel ve aile işletmesi olarak kurulduğu görülmektedir. Ancak bu işletmeler zaman içinde hukuki yapılarını değiştirememeleri, bu işletmelerde kurumsallaşmanın bir öncelik olmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan işletmelerin ağırlıklı olarak genç ve kısa ömürlü olmaları sebebiyle de kurumsallaşamadıkları söylenebilir (Söylemez, vd.2009 akt. Başak ve Saracoğlu, 2011:433-434).

Türkiye’de, Avrupa Küçük İşletmeler Yasası 2010 yılında kabul edilmiştir. 5 Haziran 2011 tarihinde ise “Avrupa Küçük İşletmeler Yasası Prensipleri” konulu Genelge 27955 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Genelgede, gerek Avrupa Birliği bünyesinde gerek ulusal düzeyde KOBİ’lere yönelik politikalar oluşturulurken, rehber niteliği taşıyan 10 temel prensip üzerinde durulmuş ve bu yasaya temel teşkil eden "Önce Küçük Olanı Düşün" prensibi ışığında bir dizi mevzuat düzenlemesinin yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), yasa ile belirlenmiş prensiplere ilişkin ilerlemeleri izlemekle görevli "Ulusal Koordinatör" olarak belirlenmiştir.¹⁴ Bahsedilen bu 10 prensip şu şekildedir:

1. Girişimcilerin ve aile işletmelerinin teşvik edildiği bir iş ortamı oluşturulması

Girişimcilik eğitimleri için iş dünyasıyla ortak stratejiler geliştirilmesi, özellikle orta öğretim müfredatlarına yenilikçi ve girişimci zihniyetin gelişmesine yönelik derslerin eklenmesi, işletme devirlerini kolaylaştırıcı önlemler alınması yönünde çalışmaların yapılması,

2. İflas tehdidiyle karşılaşan dürüst girişimcilere ikinci bir şans tanınması

İflasın ardından yeniden iş kuran dürüst girişimcilerin ilk işini kuranlarla eşit muamele görmelerini sağlayan tedbirlerin alınması,

3. “Önce Küçük Olanı Düşün” ilkesine uygun kurallar geliştirilmesi

İşletmeler üzerindeki idari yüklerin kısa vadede %25 oranında düşürülmesi, düzenlemelerin uygulamaya konulmadan önce KOBİ’ler üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi,

¹⁴<http://kobi.tobb.org.tr/index.php/haberler/kob-haberler/1380-kuccuek-letmeler-yasas>

4. Kamu kurum ve kuruluşlarının KOBİ'lerin ihtiyaçlarına duyarlı hale getirilmesi

İşletme kurma süresinin kısaltılarak KOBİ'lerin ticari faaliyete başlama sürecinin hızlandırılması, işletmeleri ilgilendiren tüm bilgilerin alınabileceği ve her türlü işlemin elektronik ortamda yapılabileceği bir tek başvuru noktasının kurulması suretiyle Hizmetler Direktifinin uygulanması,

5. Kamu politika araçlarının KOBİ ihtiyaçlarına uyumlaştırılması: KOBİ'lerin kamu alımlarına iştirakinin kolaylaştırılması ve Devlet yardımı imkânlarının KOBİ'ler tarafından daha iyi kullanılmasının sağlanması

Kamu alımlarına KOBİ'lerin iştirakinin teşvik edilmesi, KOBİ'lerin Devlet yardımlarından yararlanma imkânlarının artırılmasına yönelik önlemlerin alınması,

6. KOBİ'lerin finansmana erişimlerinin kolaylaştırılması ve ticari işlemlerde ödemelerin zamanında yapılmasını destekleyici düzenlemelerin ve iş ortamının geliştirilmesi

KOBİ'lerin finansman ihtiyaçlarına yönelik araçların geliştirilmesi, yapılacak vergi düzenlemeleri ile yatırımların teşvik edilmesi, ticari işlemlerde geç ödemelerin önüne geçilmesi amacıyla kamu kurum ve kuruluşları ile büyük işletmelerin KOBİ'lere zamanında ödeme yapmalarının sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması,

7. KOBİ'lerin Tek Pazar'ın sağladığı fırsatlardan daha fazla yararlanmasının sağlanması

Ülkelerin karşılıklı tanıma ilkesini doğru şekilde uygulamaları, Tek Pazar haklarının kullanımında karşılaşılan sorunların resmi yöntemler yanında daha hızlı sonuç alınabilecek yöntemlerle de çözümlenebilmesinin desteklenmesi,

8. KOBİ'lerin sahip olduğu becerilerin ve her türlü yenilik faaliyetinin geliştirilmesinin teşvik edilmesi

KOBİ'lerin araştırma ve yenilik yapma kapasitelerinin artırılmasına yönelik olarak oluşturulacak eylem planlarına uygun hareket edilmesi,

9. KOBİ'lerin çevresel sorunları fırsata dönüştürmesine imkân sağlanması

KOBİ'lerin hafifletilmiş çevresel prosedürlere tabi olmalarının sağlanması, Çevre Yönetimi ve Denetleme Planına erişimlerinin kolaylaştırılması ve bu kapsamda yeni destek mekanizmalarının geliştirilmesi,

10. KOBİ'lerin büyüyen pazarlardan yararlanmasının desteklenmesi ve teşvik edilmesi

KOBİ'lerin uluslararası pazarlarda daha fazla yer alabilmesi için, karşılaşacakları ticari engellerin bertaraf edilmesi amacıyla “Önce küçük olanı düşün” ilkesinin teşviki ile KOBİ'lerin aday ve komşu ülke pazarlarına girişinin kolaylaştırılması.

2.5. GÜNEYDOĞU'NUN İNCİSİNDEN ANADOLU KAPLANINA: GAZİANTEP

Gültekin (2011:29), Gaziantep imgesinin zaman içindeki dönüşümü incelediği çalışmasına, bir kentin sınırlarının nerede başlayıp bittiğini, kent kimliğinin dönemsel açıdan bir yerlere ait olup olmadığını ve bir kentin nasıl ve hangi durumlarda değiştiğini sorgulayarak başlamıştır. Gerçekten de şehir imgeleri inşa edilirken, yapıya hangi parçanın konacağına ya da hangi parçanın dışarıda kalacağına, hangi parçanın parlatılarak en görünen yerde olması sağlanacağına ve hangi parçanın istenmeyen olarak görünmezde kalacağına kim karar vermektedir? Bu soruları feminist bir yapı-bozuma uğratarak soracak olursak; bir kentin sınırlarını kim çizer ya da çizilen sınırlarda kimlerin konumlanacağına kim karar verir? Kadınları kamusalın arkasındaki görünmeyen (ama dolaylı olarak görünen) özel alanda kim konumlandırmıştır? Gaziantep gibi dev bir ekonomiye sahip kentin arkasındaki kadın emeği neden görünmemektedir?

Gaziantep'in, bugünkü ekonomik yapısını, daha iyi analiz edebilmek adına bu kentin kültürel ve sosyal yapısı dikkate alınmadan, kadın emeğine dokunmadan yapılan her açıklamanın altı boş kalacaktır. Bu şehirde yaşayan her yaştaki kadınların emeği, bu koca ekonominin inşasında görünmezde kalmış bir parça gibidir. Çünkü inşa etmenin doğası gereği, mevcut tarihsel-toplumsal malzemeler arasında bir takım seçimlerin ya da tercihlerin yapılması malumu ilamıdır (Gültekin, 2011:31).

Güzergâhında Gaziantep'in de yer aldığı İpek yolu; geçmişte İpek kozalarının Çin'den, Mezopotamya'ya sonrasında da Avrupa'ya ulaşmasını sağlayan tarihi bir ticaret yoludur. Gaziantep'te bu tarihi ve coğrafi konuma uygun olarak, ticaretin gelişmesi ve sürdürülmesi anlamında birçok ticaret hanı kurulmuş, kutnuculuk, kilimcilik, gümüşçülük, sedefçilik ve ahşap oymacılık gibi el hünlerine dayalı zanaatlar gelişmiştir. Bu zanaatların ürünlerine yardımcı olmak adına bazı alt dallar gelişmiştir. Bu zanaatların gelişiminin arkasındaki güç kadın emeğidir. Erkekler kamusal alan sayılan pazarlarda kilimleri satarken özel alanda kadınlar ve genelde

kız çocukları evde dokuma yapmaktadır. Gaziantep’te kadın ve kızların ve varsa evin gelinlerinin aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla yaptığı Haşılçılık zanaatının gelişimi de bu dönemlere denk gelmektedir.¹⁵

Haşılçılık; dokuma tezgâhlarında ipliğin kumaş haline getirilmesinde kullanılan özgü ipliklerinin mukavemetini (dayanıklılık) ve sürtünme kabiliyetini arttırmak amacıyla gazyağı ve kayısı reçinesi kullanılarak yapılan oldukça zahmetli bir zanaattır. Cumhuriyet sonrası Gaziantep ekonomisi ilgili yapılan araştırmalarda her dört Gaziantep’li’den birinin ek gelir sağlamak üzere bu zanaatı yaptığı görülmüştür.¹⁶ Haşılçılık az para karşılığı çok zahmetle yapılan bir iş olması hasbiyle özellikle kadınları zaten üstlerinde olan ev içi hizmet görevinin yanı sıra, günün ilk saatlerinden başlayıp gece karanlığına kadar süren başka bir emek sarfıyla karşı karşıya bırakmıştır. Tüm bu çaba neticesinde bazen iş aldıkları atölyelerden ödeme için söz aldıkları günde ödemelerini alamayan Gaziantep’li kadınlar yerel söylemle bir nevi beddua misali bir türkü yakmışlardır.¹⁷ Bu türküyü yerel sanatçı Ömer Lök yeniden derlemiştir.¹⁸

¹⁵http://www.unutmussanatlar.com/2012/07/kuntu-ve-alaca-dokumacig_67.html

¹⁶<http://www.avrupaolay.com/kose-yazisi/251/hasilcilik-hasil-turkusu-ve-hikayesi.html>

¹⁷ **HAŞIL TÜRKÜSÜ**

“Alatirik söndü kalkın haşıla
Haşılı getirin çökün başına
Çifte gürşun deysin nezzik daşına
Gözlerin kör ola ölesin usta
Osandım Allahım haşıl elinden
Doyup osanmadın tatlı dilinden

Ustamın geydiği samanı sarı
Usta soksun seni algızıl arı
Usta paran yoksa etme bu kârı
Gözlerin kör ola ölesin usta
Osandım Allahım haşıl elinden
Doyup osanmadın tatlı dilinden

Bir direzin çekirdim oda sedirlik
Ağızlıkta gırdı zavallı mekik
Acerini almaya yoktur metelik
Gözlerin kör ola ölesin usta

Makineleşme neticesinde Haşılıcılık misali tamamen insan emeği ile gerçekleşen bu meslekler son bulmuştur.¹⁹ Tarihi açıdan önemli olan Gaziantep’e, Osmanlı Devleti zamanında Evliya Çelebi, 17. Yüzyılda iki defa gelmiş ve gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır (Başgelen, 1999:21 akt. Karadağ, 2011:394):

“Ayıntab kenti tümüyle 32 mahalledir. 8067 toprak ve kireç örtülü, bayındır, bakımlı, yüksek saraysı evleri vardır. Tümüyle yüz kırk mihraplı, yoğun cemaate sahip, Arasta Meydanı’ndaki Boyacıoğlu Camii ve Çarşı içindeki Tahtalı Camii, sanatlı, ferah, büyük kubbeli ve görkemli yapılarıdır... Ayıntab’da 300’ü aşkın sarayın özel hamamı vardır. Tümüyle 3900 dükkânlı büyük bir çarşıya, açık arttırma ile satış yapan pazarlara sahiptir. İki bedesteni, çarşısı ve saraçhanesi üstleri örtülü kargir, sağlam, sıra düzeni içinde, süslü dükkânlarıdır... 16348’de gördüğüm kent bu kez sekiz mahalle, nice han, camii ve dükkân kazanarak büyük bir gelişme göstermiş, Tanrı’ya şükürler olsun ki, bu gelişmesini sürdürmektedir.”

Osmanlı Devleti döneminden beri gelişen ticaret anlayışı, cumhuriyet döneminden sonra da devam etmiştir. Dolayısıyla Gaziantep için ticaret geleneği güçlü bir şehir konumlandırabiliriz. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte kentin ticaret hayatındaki bu canlılık devam etmiştir. Coğrafyasının kendisine sunduğu imkanları işlemeyi başarabilen metropol, ekonomik potansiyelini tarihsel dönem içinde katlayarak arttırmıştır. Kent, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ekonomik anlamda gelişme kaydetmeye başlasa da sanayi anlamındaki asıl gelişme 1960’lı yıllara tekabül etmektedir.

Kentte ticaret ile uğraşan kişi sayısında 1955 ile 1965 yılları arasında %30 artış görülmüştür (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 2991). Cumhuriyet sonrası dönemin ticari hayatında tarım ürünleri önemliyken, 1955 ve 1975 yılları arasında tarım sektöründe çalışan kişi sayısı %73’ten %62’ye düşmüştür (Yurt Ansiklopedisi,

Osandım Allahım haşıl elinden

Doyup osanmadın tatlı dilinden

Haşıl parasıyla bulgur gaynatık

Mangal maşasıyla saçın gıvrattık

Ustamın gabrinde köçek oynattık

Gözlerin kör ola ölesin usta

Ölesin ölesin ölesin usta

Ölmeden gabire giresin usta”

¹⁸ Her ne kadar bu türkü tempolu bir nağme ile söylense de aslında içerisinde bir yılgınlığı ve ağıtı barındırmaktadır. Emeğin ne denli pervasızca harcandığını ve karşılık bulamadığını göstermektedir.

¹⁹Gaziantep’te faaliyet gösteren SANKO Holding unutulmaya yüz tutmuş olan Kutnuculuk mesleğini yeniden canlandırmak adına KUTNİA markası altında kutnu kumaş ürünleri yaptırıp bu ürünleri iç ve dış pazarda satmaktadırlar. Kaynak: <https://kutnia.com/tr/hakkimizda>

1983:2990).2000’li yıllara gelindiğinde bu oran daha da düşmüş, ancak şehirde sanayi ve hizmet sektöründe gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

Gaziantep’in ticari olarak güçlü bir şehir ve bilgi ağı olmasının temeli 16. yüzyıla dayanırken şehir için 20. Yüzyılın başında İmalat-ı Harbiye Fabrikası’nın kurulması ikinci bir dönüm noktası sayılmaktadır. Fabrikanın kurulması kentte girişimcilik geleneğinin yaratılmasını, devam ettirilmesini ve gelişmesini sağlamıştır (Karadağ, 2011:369).

1930’lu yıllarla birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanılarak Gaziantep’te pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları kurulmuş, gümrük tarifelerinin de arttırılmasıyla dokuma sanayiinde önemli bir gelişme kaydedilmiştir (Eraydın, 2002:18 akt. Başak ve Saracoğlu, 2011:426). 1940’lı yıllarda da devlet teşvikinden yararlanmaya devam edilmiş, 1955-1975 yılları arasında yapılan sanayi geliştirme projeleri ile ticari sermaye ve gücün, sanayi sermaye ve gücüne dönüşmesinin altyapısı hazırlanmıştır.

Gaziantep, 1970’li yıllardan itibaren bir “bölge merkezi” niteliği taşıması sebebiyle “bölge içine” üretim ve dağıtım yapan, tek bir sektörde uzmanlaşmanın çok da görülmediği, çok sayıda sektörde üretimin gerçekleştiği ve farklı sektörlerin iç piyasa koşullarına göre şekillenmiş bir sanayi yapısına sahip olmuştur (DPT, 2002 akt. Başak ve Saracoğlu, 2011:426).

1970’li yılların başında kapitalist sermayenin sıkışmasıyla yaşanan “büyük buhran” sonrası, üretimin mekânında, zamanında ve organizasyonunda büyük değişiklikler yaşanmıştır. Emeğin hem kullanımı hem de kontrol edilme tarzında yaşanan bu gelişmeler, ilerleyen yıllarda üretim aşamalarında “rekabet” kavramının da en üst seviyeye çıkacağı “esneklik” tartışmalarının başlamasına neden olmuştur. Özar ve Ercan (2004:191), üretim ve dolaşımdaki bu değişimi şu şekilde özetlemişlerdir:

“...üretim sürecinin kendi içinde parçalara ayrılabilmesi ve her parçanın en uygun yerde konuşlandırılması, sermayeye en uygun yani en az maliyetli ya da en verimli kullanma olanaklarını sunmuştur. Üretim, bir ülkeden diğerine, aynı ülke içinde farklı bölgelere, fabrikalardan sokaklara ve evlere taşınmıştır.”

Sermayenin bu kadar özgür hareket edip emeğin hareket edememesi, sermayenin emek üzerindeki sömürsünü arttırmıştır. Üretimin yeniden örgütlenmesi ve üretim sisteminin en küçük parçalara ayrılarak ölçeklendirilmesi sermayeyi yerele çekmiştir. Esnek üretim ve esnek birikim tartışmalarının merkezine “mekân ve yerellik” ögesi yerleşmiştir. Türkiye’de bu küresel üretim ağına eklemlenmeyi

başarmış, ülke içinde bu üretimi sağlayacak yerel sanayi odakları daha da güçlü hale getirilmiştir. Bu yerel sanayi odaklarından birisi de daha sonraki yıllarda “Anadolu Kaplanları”ndan birisi olacak olan Gaziantep’tir.

Son otuz yılda, değişen neoliberal ekonomiyle birlikte, Türkiye’nin ihracat rakamlarında ciddi yükselişler yaşamıştır. Bu ihracata özellikle yereldeki sanayi odaklarının katkısı büyüktür. Bu ihracatta önemli payı olan şehirlerden /Anadolu Kaplanları”ndan birisi de Gaziantep’tir. Gaziantep’in Anadolu kaplanı olma sürecini Yüksel (2011:374) şu şekilde özetlemektedir:

“İthal ikame döneminde devlet desteklerinden fazlasıyla faydalanmış ve Anadolu’daki diğer şehirlerle ekonomik, rekabette arasını açmış İstanbul, Bursa, Kocaeli, İzmir, Adana ve Ankara gibi şehirler ve bu şehirlere coğrafi yakınlıklarından kaynaklı “mekânsal” avantajlardan faydalanan Tekirdağ, Sakarya, Balıkesir, Eskişehir, Manisa ve Mersin gibi sanayi bölgeleri bu hareketlenmenin en yoğun yaşandığı bölgeler olmuşlardır. Sanayi bölgelerindeki “mekânsal” değişim Denizli, Konya, Kayseri, Gaziantep ve Kahramanmaraş gibi yeni sanayi bölgeleri yaratmıştır. Son 20 yılda imalat sektöründeki büyüme rakamlarına bakıldığında, üçüncü grubu oluşturan şehirler çok yüksek rakamlarda ihracatta bulunmuştur. Popüler medyada “Anadolu Kaplanları” şeklinde tanımlanan bu hareketlenme dışa açık ekonomik politikaların bir sonucudur. ”

1980’li yıllardan sonra ve özellikle de 1990’lı yıllardan başlayarak, ekonominin dışa açılmasıyla birlikte, çeşitli göçlerle oluşan bol ve ucuz işgücünün sağladığı avantajlarla birlikte sanayide atılım yapmış ve ihracat odaklı üretime yoğunlaşmıştır (Ayata, 1999,2004 akt. Geniş, 2011:339).1989 yılında Gaziantep’in büyükşehir statüsü kazanması ve Celal Doğan’ın Gaziantep Büyükşehir Başkanlığı’na gelmesi, ekonomik çıkarların yerel siyasetle birleşik bir hal almasında önemli bir durak olmuştur. Bu dönemde GATEM’in kurulması ve organize sanayinin altyapısının yapılması şehrin ekonomisini neoliberalizmle tanıştırmak adına ilk adım sayılmaktadır. Gaziantep’te sanayi ve ticaret mevcut iktidarla “paralel” ilerlemiştir. Şehrin ekonomik gelişiminin devamı adına, Ticaret ve Sanayi Odaları ve işadamlarıyla her zaman işbirliği içinde bulunan Celal Doğan’ın belediyeçilik geleneği 2000’li yıllarda değişen iktidar ile birlikte Asım Güzelbey döneminde de devam etmiştir. Yerel siyasi ve ekonomik hareketlendirmeyi şekillendiren “kolektif akıl” hem Gaziantep’in küresel ekonomideki yerini sağlamlaştırmış hem de bölgedeki sermaye hareketleri ve çeşitli şehirlerden göç hareketleri için bir çekim

merkezi haline getirmiştir (Yüksel, 2011:377).

1990'lı yıllarla birlikte neoliberal politikalar kentin üretim sistemine iyice yerleşmiş “enformelleşme” hat safhaya ulaşmıştır. Ancak Gaziantep'teki enformelleşme esnek uzmanlaşmadaki gibi verimlilik artışı getirmemiş, sadece üretim miktarında artış meydana getirmiştir. Bu durum çoğunlukla örgütsüz, sigortasız, vasıfsız ve ucuz işgücü kullanarak düşük işgücü maliyeti dolayısıyla düşük fiyat ile rekabet gücü kazanan, düşük katma değerli küçük atölyeler yaratmıştır. Her geçen gün sayıları daha da artan bu atölyelerin çoğu çalışanını iç veya dış göçle gelen göçmen, vasıfsız erkek işçiler ve kadınlar oluşturmıştır.

2000'li yıllarla beraber Gaziantep artık ülkenin yeni sanayi odaklarından biri haline gelmiştir. Her yıl hem yurtiçi, hem de yurtdışında kendi rekorunu kırmış²⁰, ülkedeki en iyi ilk 1000 sanayici²¹, ihracatçı veya işadamı listesinde Gaziantep'ten de isimler yer almıştır.²² Bu büyümenin, ihracat rekoru kırmaların ya da yüksek sermayenin arkasında, özellikle neoliberalizm sonrası gerek evde parçabaşı iş yapan, gerekse küçük atölyelerde üretime katkıda bulunan ya da hizmet sektöründe “görünmeyen kadın emeği” bulunmaktadır.

Gültekin ve Kuzu (2011:514), metropol şehirleri var eden şeyin, daha çok o kentin yoksul mahallelerinden akan ucuz işgücünün sürekliliği ve kenarda kalanların artan nüfus ve yoksulluğuna koşut, belli tabakalarının zenginleşmesi olduğunu belirtmişlerdir. “Kenarda kalan”lar bir nevi, görünmez olan, görünmezleştirilen, ikincilleştirilen ve ötekileştirilen kadınlardır. Erkeğin daha fazla görünür olması ya da görünür olma imkânlarının fazla olması, kadını yoksulluk bazında dahi ikincil konuma düşürmektedir. Erkekler de yoksullukla, ucuz iş gücü pazarlarıyla, sömürüyle mücadele etmektedirler ancak kadınlar tüm bunların üzerine bir de ataerkillikle mücadele etmektedirler. Gaziantep'te de süreç bu şekilde işlemektedir. Gaziantep ekonomisi ihracat yönünden yüksek potansiyelli küresel bazda faaliyet gösteren işletmeler barındırır.²³ Bu işletmelerin neredeyse tamamı aile işletmesidir ve işletme tarihçelerine bakıldığında zaman kadından bahsedilmediği görülmektedir.²⁴

²⁰ <http://www.gaziantepusula.com/haber/2018-yili-ihracat-sampiyonlari-belli-oldu-haberi-64310.html>

²¹ <https://www.aksam.com.tr/kobi/gaziantepin-gururlari-ilk-500de-23-firma-var/haber-523859>

²² <http://www.referansgazetesi.com.tr/haber/gaziantepin-ihracat-sampiyonlari-12118h.htm-haberi-12118.html>

²³ <https://www.gto.org.tr/tr/rakamlar/gaziantep-ekonomisi-1.html>

²⁴ <https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-tarihcesi.aspx>

Oysaki önceleri geçimin sağlanması adına evde sürdürülen ekonomik faaliyetler kadın erkek işbirliği içinde yapılmıştır. Makineleşmeyle kamusal alanda kendisine yer bulmaya başlanan zamanla değişen ve gelişen ticari faaliyetler sürdürülürken kadın ikinci plana atılmıştır emeğine başvurulsa dahi kamusal alanda görünmemektedir.

Feminist hareket, kadını özel alandan kamusala çıkarabilmiş ve kadınların erkeklerle aynı mekânda bulunabilmesini sağlayabilmiş olsa da, bu durum Gaziantep'in taşra semtlerinde tam olarak hayat bulamamıştır. Kadınları çevreleyen ve baskılayan ataerkil zihniyet, gerek formel gerekse enformel sektörde kadınların iş gücüne katılmasını engellemektedir. Yoksul kadınlar fabrikada ya da atölyelerde kocalarının çalışmalarına izin vermedikleri için genellikle evde parça başı iş yaparak, dantel, örgü ve nakış işleriyle uğraşarak para kazanmaktadır. Gaziantep'te bu işlere ek olarak, evde fıstık kırma ve fıstık ayıklama işiyle uğraşmaktadırlar. Kadınlar bu işi yaparak hem “evde”, yani “içeride” kalmış olmakta hem de para kazanmış sayılmaktadırlar.

Ataerkil zihniyetin etkin olduğu toplumlarda kadınlar iş hayatına ya evde parça başı iş ile katılmakta ya da kocaları ile birlikte çalışarak katılmaktadırlar. Aile işletmelerine kadınların dâhil olmasının bir nedeni de ataerkil zihniyettir. Öteki türlü kadının fabrikada ya da başka bir yerde (o kadar erkeğin içinde!) çalışması, ev dışına, dışarıya çıkması, erkeğin kontrol etme gücünün azaldığı bir noktada olduğu düşüncesiyle yine erkekler tarafından engellenmektedir.

“Evlenmeden önce köyde zaten sürekli çalışırdım. Yolmaya, çapaya, davar yaymaya giderdim. Hiç bişey yapmasam anamgil tarlaya gittiğinde kardeşlerime bakardım. Gelin geldim, baktım kapımın (kocamın ailesi), ağzı büyük ama ceplerinde para yok, aç ağalar. “Yeri Hayriye” dedim kendime. Bir köylümün yanına gittim. Bir çeki fıstık alıp geldim. Gündüzleri fıstık kırdım. Geceleri ele dantel işledim. O da yetmedi, gündüzleri hem elin çocuğuna baktım, hem fıstık kırdım. Bir öğretmen oğluna baktım. Geceleri dantel işlemeye devam ettim. Pazartesi de Düztepe-Çamlık Parkı'ndan bedelli bira şişesi toplayıp sattım. Bu şekilde dolar- mark (Euro) biriktirdim. Şükür ele ve yukarıdakilere (kayınvalide ve diğer eltilere) muhtaç olmadım.” (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

²⁵<https://www.kadooglu.com/kadooglu-holding/tarihce/>

²⁶<http://erulusluvakfi.com/yonetim.php>

²⁷<https://www.gulluoglu.com/hakkimizda>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE İŞLETMESİNDE KADIN

3.1. EMEK

White (2015:127), emek ideolojisinin Türkiye’de ezme ve sömürü ilişkilerinin toplumsal hayatın “doğal” bir parçası gibi görünmesini sağlayan mitik bir yapı olduğunu, bu yapının güvenilir olmayan kurumların ve maddi koşulların belirlediği bir ortamda, aynı zamanda temel toplumsal birim olan ailenin üretiminin sağlanmasında uzun dönemli geçim stratejileri de sağladığını belirtmiştir.

Marshall (2005:777) emeği; “İnsanın bedensel yapısının, zindelik, vasıf, bilgi ve benzeri melekelerinin bir işlevi olan çalışma yetisi.” olarak tanımlamıştır. Emek her türlü zenginliğin ve gücün temel kaynağı sayılmaktadır. Kapitalist sistem devamını sağlayabilmek adına hem kadın, hem de erkek emek gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bireyler de hayatlarını ücretli iş sahibi olarak ekonomik ve sosyal olarak devam ettirebilmek adına emeklerini mübadele etmek zorundadırlar. Ancak bu emek mübadele sürecine erkekler, kadınlardan daha fazla katılmaktadır.

“Her zaman bir çiçekli dükkânım olmasını istemiştım. Bekârken bu mümkün olmadı. Çünkü erken yaşta evlenmişim. Evlendikten sonra ise eşim asla çalışmama izin vermedi. Değil dükkân açmak kapıdan süt almaya bile kayınvalidem çıkardı. Zaten üç çocuk sahibi olduğum ve kayınvalidem ile yaşadığım için evin işini anca yetiştiriyordum.” (Gülşen, yaş: 50, Eczacı)

“Çalışıp para kazanmayı çok isterdim annemgil çok cahillerdi. Kocaevinde de kaynanam ve kayınlarımla birlikte otururduk. Onların işini görürdüm. Çamaşırlarını elimde yıkardım, kuyudan su taşırdım, çiçek suvardım,²⁸ hayat²⁹ süpürürdüm, günler nasıl geçer anlamazdım. Aklıma çalışma neym gelmezdi, işten gözümüzü açamazdık.” (Fatma, yaş: 68, Temizlikçi)

Kapitalist toplumlarda ücretli iş sahibi olmanın, sosyal yurttaşlık hak ve imkânlarından yararlanmanın temel koşulu olduğu düşünüldüğünde, kadınlar bu hak ve imkânlardan salt ücretsiz emek sorumlulukları nedeniyle ya mahrum kalmakta ya da erkeklere oranla daha sınırlı bir şekilde yararlanmaktadır (Urhan, 2016:120).

²⁸ Çiçek bakımını sağlamak

²⁹ Eski Antepevlerindeki avlu.

Kadınlara toplumsal olarak yüklenen bu sorumluluklar kadınların bu yük ve sorumluluklarla uyumlu işlerle uğraşmalarına neden olmaktadır. Kadınların iş hayatına çoğunlukla bu koşullarda başlamaları iş hayatında farklı eşitsizliklere neden olmakta bu eşitsizlikler sürekli devam ederek kadın emeği sömürülmektedir.

“Eşim bu işe küçük bir lokanta açarak başladı. Geceden piyazın bütün malzemelerini ben doğrardım, ciğeri geceden çeker hazır eder, sabah da kavururdum. Çorbanın soğanını sabah erkenden kalkar doğrardım. Eşim bunları alıp işe giderdi, dükkânda işler ilerleyince bu yaptıklarım yetmedi. Hem bunları yaptım, hem de eşimle beraber işe gidip orada çalıştım.” (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

“Eşim üstüme evlenince çalışmaya karar verdim. Önce razı olmadığı için evde ayrılanları yaptım, lahmacun içi hazırladım, büyük çorba kazanlarını getiriyordu onları yıkıyordum, müşteriler çekilince gidip dükkânı yıkıyordum, baktım para vermiyor, ben de bir sabah dükkânı açtım öyle başladım. Hâlâ ev yakın olduğu için gece dükkânın bulaşıklarını eve getirip yıkıyorum, bir an önce evime gitmek istiyorum.” (Fatoş, yaş: 30, Dönerci)

En temel düzeyde sömürü, “değerin onu üreten birinden onu üretmeyen birine aktarılması.” anlamına gelmektedir (White, 2015:159). Kadınlar toplumsal cinsiyet normları nedeniyle emek piyasasında sınıf, yaş ve cinsiyet temelinde sömürülmektedir. Özellikle katılımcılarımız gerek çalıştıkları aile işletmelerinde yaptıkları işin görülmemesiyle, gerek yaptıkları işin tanımsızlığıyla, gerekse de yaptıkları iş karşılığında net ücret almamaları nedeniyle emek sömürüsüne uğramaktadırlar.

“Allah bilir ya çalışmayı hiç istemiyorum. Ben de hanım gibi çocuğumun başında, evimin içinde olmak isterim. Ama bizim herif halime koymadı. Başkasına para yedireceğimize gel yardım et dedi. İşi öğrenince de her şeyi üstüme attı. Şimdi hem dükkânda akşama kadar temizlik, bulaşık, imalat, neye gereksem o işi yapıyorum, hem de evde bütün kadın işlerini yapıyorum. Dükkânda ne yaptığım belli değil ama yorgunluktan da ölüyorum.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

“Kıbrıs’tan Antep’e gelin geldim. Eşim burda kimsen yok, sıkılırsın diye kandırarak işyerinde çalıştırmaya başladı. Temizlik, raf düzenlemesi, meyve, sebze seçmesi, kasiyerlik gibi kadın işleriyle ilgileniyorum. Ben varım diye kadın eleman da almıyor. Ne iş yaptığım belli değil, mesela hep kasada dursam ya da hep raf dizsem ya da sebze meyve seçsem, yerim belli olur, işim bitince otururum.” (Aliye, yaş: 48, Marketçi)

Aile işletmeleri, aile üyeleri arasındaki karşılıklılık ilişkilerinin, ya ücretsiz aile emeği aracılığıyla ucuz ürün arzını sağlayarak ya da ailenin tüm mali ve emek kaynaklarını bir havuzda toplayarak, kapitalist sisteme hizmet etmektedir. Bahsedilen ücretsiz aile emeğinin sağlayıcısı katılımcılardan da görüldüğü üzere çoğunlukla kadınlardır. Ancak bu emek sömürüsü aile bağlarının getirdiği minnet duygusu ya da kadının evde yaptığı işin görünmezliği ve önemsizliği! nedeniyle görülmemektedir.³⁰

Emek ilişkileri özellikle aile işletmelerinde söz konusu kadın emeği olduğu

³⁰ Katılımcılardan Marketçi Aliye’nin kocası ile de görüşme fırsatı yakalanmış ve Marketçi Aliye’nin kocası, eşinin çalışması ile ilgili “Evde oturacağına burada otursun, hem arabayla getirip götürüyorum. Zaten ne yapıyor ki!

zaman toplumsal ya da ailesel bağlar olarak hafifletilmektedir. Bu durum aile işletmesinde ücretsiz olarak çalışan ve “kocasına yardım eden” kadınların emek mübadelesinde görülmektedir. Kadınların aile işletmesinde yaptıkları işin görünmemesinin bir başka nedeni de işletmede çalışan aynı kadının evde yaptığı yeniden üretim “iş” inin görünmemesidir.

3.1.1. Görünmeyen Kadın Emeği

Kadınlar, sanayi inkılabından sonra özel alandan çıkıp (evlerinin yanındaki kendi tarım arazileri dâhil) o dönemin kamusal alanı sayılacak küçük atölyelerde düşük ücretlerle çalışmaya başlamışlardır. 1. ve 2. Dünya Savaşları bu konuda önemli birer dönemeç olmuştur. Cephedeki erkeklerin yeri işgücü bakımından kadınlarla doldurulmuştur. Öncelikle ev hizmetlerinde çalıştırılan kadınlar, artık çok daha tehlikeli işlerde ve erkeklerden daha ucuz ücretlerle cephane fabrikalarında istihdam edilmişlerdir. Ancak bahsedilen fabrikalardaki çalışma hızı, emek sömürsünü de beraberinde getirmiştir. Dönemin kadın işçilerini korumaya yönelik yasalarının neredeyse hiçbiri uygulanmamış olup kadınlar çok düşük ücretlerle ev geçindirmeye çalışmışlar aynı zamanda hem işte hem ev de bitmeyen bir mesai içinde kalmışlardır. Savaş sonrasında ise kadınlar zorla işlerinden edilmiş, daha sonra hükümet politikalarıyla annelik kutsanmış ve kadına yönelik toplumsal cinsiyet temelli bir rol biçilmiştir. Bu konuda Almanya örneği çarpıcıdır. Almanya’da evlendikten 5 yıl sonra çocuk sahibi olmayan çiftlere para cezası verilmiş, 4’ten fazla çocuğu olan aileler ise ödüllendirilmiştir.³¹ Bu durum, cumhuriyet sonrası Türkiye’si ile benzerlik göstermektedir. Türkiye’de o dönemde ana ve çocuk sağlığını koruyup nüfusu arttırabilmek için sağlıkla ilgili önemli adımlar atılmıştır (Eryücel, 2017:137-138).

Kadınlar istihdam edildikleri her dönemde yedek işçi konumunda tutulmuşlar. Mekanik işlerdeki becerisi ile yüceltilen kas gücüne dayalı işçi sınıfı erkekliği, aynı zamanda, evdeki “erkek üstünlüğü”ne dayalı otorite iddiası etrafında örülerek inşa olunmuş ve bu gelişime kadın emeğinin “saygın istihdam alanı” olan ağır endüstriden dışlanması eşlik etmiştir (Sancar, 2016:51). Kadınların işgücü piyasasından uzak tutulması ya da zaman zaman dâhil edilmesi kadının emeğinin de

³¹ <https://www.medyaradar.com/ataturkten-6-cocuk-yapan-annelere-madalya-haberi-95455>

değersizleşmesine neden olmuştur. Zayıf, uysal ve bağımlı olarak görülen kadınlar eve ekmek götüren konumda görülmemekte, kendilerine bakmakla yükümlü bir kocaya veya babaya bağımlı varsayılmakta, ücretleri aileye katkı şeklinde algılanmakta, sürekliliği ve kalıcılığı olmayan yedek işgücü olarak nitelendirilmektedir (Özçatal, 2011:36). Yedek işgücü ordusu, özünde emek arz ve talebi arasındaki dengesizliğin, kapitalist sistem tarafından kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmiş halini ifade etmektedir (Omay, 2011:139). Kapitalist sistem, yedek işgücü ordusu ile işçilere her an işten çıkma korkusu yaşatarak ücret maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır. Bu yedek işgücü ordusu aile işletmelerinde genelde kadınlar olmaktadır.

“Bu işi evi geçindirmek için yapıyoruz. Eşimle konuştuk, işçi tutmak çok pahalıya geleceğini, sigortasını falan yatırmak zorunda olduğumuzu, bize aylık 3 bin liraya patlayacağını söyledi. Bu yüzden işe ben başlamaya karar verdim. Kaynanamlar çok fakirler, onları da yanımıza aldık. Onları yanımıza almasaydık yine para vermek zorunda kalacaktık, bari gelip çalışsınlar aldıkları parayı hak etsinler dedik.” (Nilüfer, yaş: 35, Kantinci,)

Kadın emeği, yedek iş gücü ordusu şeklinde hazır beklemekte, ona ihtiyaç duyulduğu zaman çağrılıp süresi dolduğu zaman ise evine geri gönderilebilmektedir. Kadının yerini, konumlandırılışını, iktidar çeşitli politikalar ve söylemlerle her zaman belirlemekte ve değiştirebilmektedir.

“Eşim mevsimsel işçiydi. Kalıpcı. Bir gün eve geldi ve lokanta açmak istediğini söyledi. Ben dedim ki, ne sen ne de ben bu işten anlamayız. Bunu nerden çıkardın? Yapamayız dedim. O da bana; yapanlar nasıl yapıyor? Yapa yapa öğreniriz bir şekilde idare ederiz zahir dedi. Çalıştığı inşaatlardan birine yakın küçük bir lokanta varmış. Bana görsen adam para basıyor dedi. Belli başlı bir yeri var diye imrendi. Küçük bir işyeri buldu, işçi tutmaya para yoktu, biz onu açmaya karar verdik ve açtık.” (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

Lokantacı Fadile, çalışmaya eşi dükkân açmak istediği ve sermayeleri olmadığı için başladığını ifade etmiştir. Dolayısıyla ona ihtiyaç duyulduğu zaman eşinin isteği üzerine işçiye para vermemek için çalışma hayatına girmiştir. Kadın istihdamının fazla olduğu yerlerde nispeten erkek işçi istihdamı azalmaktadır. Bu durum erkek işçilerin emeklerini daha ucuza satmalarına yol açmakta, aynı zamanda kadını erkeğe rakip kılmaktadır.

Erkek, fabrikada ürettiği en ufak meta ya da hizmet başına tanımlanmış bir ücret almaktayken, kadın evdeki yeniden üretim süreciyle başlayan çocuk bakımı, ev işleri, gerektiğinde yaşlı bakımı, erkeğin fabrikada yeniden üretim sürecini sağlayacak bütün koşulları yerine getirecek olmasına rağmen herhangi bir ücret almamakta, görünmeyen ve ödenmeyen ücretin öznesi olmaktadır. Bu durum aile işletmelerinde daha da farklı bir hal almıştır. Evde yaptığı tanınmayan, görünmeyen ve değersizleştirilen emek, aile işletmesinde de yine aynı şekilde

konumlandırılmaktadır. Bahsedilen bu emeğin karşılığında ya hiç ücret ödenmemiştir ya da çok cüzi enformel istihdam (günlük, haftalık, parça başı iş karşılığı) kapsamında ödeme yapılmıştır.³² Erkeğin kamusal işlerden sorumlu olduğu toplumsallık dokusunda kadınların yaptığı işler “özel alana” a sokulup “görünmez” olmuş ve analiz dışı tutulmuştur (Sancar, 2016:53).

Görünmeyen emek aynı zamanda karşılığı olmayan emektir. Karşılıksız emek kavramı, en kaba biçimiyle piyasa değeri olarak karşılığı olmayan, meta ekonomisi sınırları dışında gerçekleşen, büyük bir kısmını günlük yaşamsal ihtiyaçları sağlayan ev içi işlerin oluşturduğu ekonomik veya ekonomiyi doğrudan etkileyen faaliyetler olarak tanımlanabilir (Memiş ve Özay, 2011: 241). Karşılıksız emek, çoğunlukla bakım ve ev işleri dahilinde işgücünün bakımını sağlayarak ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Davidoff (2012:144), ev içi işlerin kültürel ve tarihsel bakımdan özgül olduğunu, toplumdan topluma ve zaman içerisinde çok çeşitlilik gösterdiğini ama aynı zamanda tarihsel olarak görünmediğini ifade etmiştir.

“Önceleri işe düzensiz gidiyordum. Çünkü okuyan çocuklarım vardı. Ama sonra kasiyere para vermek kocamın ağına gitti. Ben her gün dükkâna gitmeye başladım. Ben gitmesem asgari ücretli ve sigortalı birini çalıştırmak lazımdı. Bu da eşimin işine gelmedi. Ben para almıyorum eşim de para cebimize kalıyor diyor, aile bütçesine katkıda bulunmuş oluyorum yani.” (Ayakkabıcı, yaş: 40, Hatice)

“Sırf başka birine para vermeyelim diye, hamur katmasını, pasta yapmayı, sanayi tipi makinelerin kullanımını öğrendim. Tamam, ben para almıyorum ama en azından usta parası da vermiyoruz, bir teşekkür edilse mutlu olacağım ama ne gezer?” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

Görünmeyen emek aynı zamanda dönüşüme uğrayan bir emektir. Ayakkabıcı Hatice’nin ve Simitçi Semra’nın da belirttiği gibi eğer hizmet başka birinden alınıyorsa üretici emek olabilmektedir, ancak kendileri ürettiği için kullanım değeri olan emek olmuştur. Üretici emek değer üreten emektir. Bir değer olarak görülebilmesi için mübadele edilip karşılığında zenginlik kazanmak gerekmektedir. Kadınların ev içinde ürettiği emek ise değer üreten emek değildir. Donovan (2014:321-322), da Davidoff (2012:144) gibi kadınların çoğunlukla tarihsel ekonomik işlevlerinin değişim için değil, kullanım için üretmek olduğunu belirtmiştir.³³ Kullanım için üretmek ailenin yeme içme gibi tükettiği malların ya da hizmetin üretilmesi anlamına gelmektedir.

Kadının karşılıksız emeği tarafından yerine getirilen yeniden üretim hizmetleri, işgücüne ödenecek ücretleri dolayısıyla işgücü maliyetlerini düşürmekte,

³² Katılımcıların yaptıkları iş karşılığında aldıkları ücret tablosu ekler kısmında yer almaktadır.

³³ Elbette batılı kadınların çoğu aynı zamanda değişim değeri üretiminde çalışırlar ama birincil sorumlulukları ev içi kullanım değeri üretmektir ve bu değişmeden kalmıştır (Donovan, 2014:322).

bu hizmetlerin karşılıksız yapılması hane sektöründen iş sektörüne bir “hediye” olarak görülmektedir (Toksöz, 2011:110-111).³⁴

Karşılıksız kadın emeği aynı zamanda nesneleşmemiştir ve miktarı belirsizdir. Kadının ev içi karşılıksız emeği ise doğallaştırılmıştır. Öyle ki Mies (2008:103-104) bu doğallaştırmayı şu şekilde açıklamıştır:

“Nitekim kadınların yaptığı ev işi ve çocuk bakımı, fizyolojik yaratılışlarının, çocuk doğurmaları gerçeğinin, “doğa”nın onlara bir rahim (uterus) sunduğu gerçeğinin uzantısı olarak görülür. Çocuk doğurma sancılan da dahil olmak üzere, yaşamın üretilmesi için sarf edilen onca zahmet, bir insanın doğa ile karşılıklı etkileşimi, yani, sahici insan eylemi olarak görülmez; daha ziyade, bitkileri ve hayvanları bilinçsizce meydana getiren ve bu süreç üzerinde hiçbir kontrolü olmayan doğaya ait bir eylem olarak nitelenir.”

Doğallaştırılıp normalleştirilen bu emek özellikle aile işletmelerinde daha fazla görülmektedir. Türkiye’de cinsiyet ve akrabalık ideolojisi ve bunun geleneksel aile ideali olarak ifadesinin toplumun değişik düzeylerinde karşılıklı ilişkileri ve emek yükümlülükleri ile bağlantısı bulunmaktadır (White, 2015:40). Araştırma kapsamında temizlik işiyle uğraşan ve şirketleşen bir ailenin 4 kadın üyesi ile görüşülmüş, bu görüşmelerin sonucunda aile üyelerinin zaman zaman “dayanışma ruhu”, zaman zaman ise “ücretli işçi” olarak çalıştıkları görülmüştür.³⁵

“Oğlum, bu işe girerken bana “Nasıl yapak ana, sen bana yardım eder misin, bu iş kadın işi aslında, nasıl edek?” diye sordu? Ben de o nasıl hanek, ben de yardım ederim, avradın da, yengelerinde dedim. Halıları evde yıkamayı ben söyledim, bizim ev kuyulu, su beleş dedim. Evde yıkar, damda kuruturuz dedim. Bizim oğlanın gözü parladı, o cesareten de kalktı. İş rayına girene kadar gelinleri parasız işe gönderdim. Daha sonra ceplerinin harçlığını verdim.” (Fatma, yaş: 68, Temizlikçi)

“Kocam kaynanamla konuşmuş, bu işe girişmişler. Bana söylediklerinde çok sevindim. Bu ailenin patronu gibi oldu sonuçta kocam. Ben de patronun karısıyım. İş güç sahibi olduk sonuçta, birazcık da fedakârlık yaptık yani. Eltilerim gittikleri ev başına para alıyorlar, ben zaten patron karısıyım, ne para isteyeceğim.” (Zöhre, yaş: 40, Temizlikçi)

“Ben temizliğe bir seferliğine para almadan gittim, kaynanam dedi diye o da, yoksa gitmezdim. Bana ne? Ben işimi bilirim, parama bakarım. Ailem için bile olsa, bir defa giderim.” (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

“Para vermeseler de, niye vermediniz demem. Evimin işi evimin kazancı. Biz yapmayacağız da, kim yapacak? İşimizin adı ne, evde de aynı temizliği yapıyorum. Elin evini de kaynanam ve kayınım için temizlemişim, çok mu? (Saniye, yaş: 36, Temizlikçi)

Geleneksel aile ideolojisi içinde artı değer üretimi için çalışma, toplumsal kimlik ve toplumsal dayanışma yaratan bir emek türü olarak ifade edilerek

³⁴ Kadının hane içindeki karşılıksız emeği hem çalışan erkeklere hem de kapitalist sisteme yarar sağlamaktadır. Ev içi emeğe Marksistler tarafından dile getirilen bu görüş, Keynes’yen iktisatçılar tarafından da ödenmeyen çalışmanın ekonominin piyasalaşmış kısmını sübvansetmesi şeklinde ifade edilir (Toksöz, 2011:110).

³⁵ Aile üyelerinin aynı konuyu farklı değerlendirdiklerinden dolayı, bu noktada 4 kadın üyenin de hikâyesine alt alta yer verme gereği görülmüştür.

maskelenmektedir (White, 2015:41). Yukarıda konuşmalarına yer verilen aile (işletmesin)de kadın emeğinin sömürüsü aile dayanışması adı altında maskelenmektedir. Bu maskeleye de ataerkil kodlarla sağlanmaktadır.

Kapitalist sitemde üretim araçlarına sahip olanlar hayatlarını devam ettirebilmek için emeklerini satmaya zorlananların çalışmalarını sömürmektedirler. Ancak sömürüye sadece emeğini satmak zorunda kalanlar değil, emeğini satmak zorunda kalanların bakımını yapanlar da uğramaktadır. Koruma ve ona bakma anlamındaki “yeniden üretici” emeğin üretilmesi, aynı zamanda kapitalizmin de devamının koşuludur. Dolayısıyla kadınlar evde ücretlendirilmeyen “ev içi emeği” sarf etmek zorunda bırakılarak sömürülmektedir (Stone, 2019:29).

3.1.2. Üretim ve Yeniden Üretim

Anne ve baba ailenin biyolojik, toplumsal ve maddi yeniden üretim sistemlerinde paralel roller üstlenmektedir.

Toplumlar, yönetim şekilleri, üretim şekilleri ve hatta tüketim şekilleri ile sürekli bir değişim içindedirler. Bu gelişim ve değişimin içinde yer almayan tek şey ise kadına özel alanda toplumsal olarak biçilmiş rollerdir. Hanenin yeniden üretimi kadının sorumluluğundadır. Zamanla ve teknolojik gelişmelerle bu yeniden üretim kolaylaşsa bile bu sorumluluk yine devam etmektedir. Çeşitli toplumsal inşa süreçleri, ilişkisellikler, sınıflandırmalar, normlar ve beklentiler kadınların sırtında bir kambur oluşturmuştur.

Kadınlar, kamusal alana her çıkmak istediklerinde uygulanan politikalarla ya özel alana hapsedilmişler ya da kamusal alanda görülmeyecek kadar çifte sömürüye uğramışlardır. Yeniden üretim hizmetlerinden biri olan yemek yapmak bu konuda iyi bir örnektir. Yemek kadına adanmış en belirgin görevlerden biridir.

“Benden önce çalışan bir kız vardı. Onun zamanında dürüm isterlerdi ya da tost filan yaptırır yerlerdi. Ama ben başlayınca düzenli yemek yapmaya başladım. Ama buna rağmen yine de yaranamıyorum. Bir minnet, bir emeğe saygı yok, karısının ya mecbursun her yerde yemek yapmaya.” (Hatice, yaş: 40, Ayakkabıcı)

“Üst katta mutfak var. Yemekleri ben yaparım. Hep beraber yeriz. Ben yapmasam kimse yapmaz. Kocam da derdine düşmez. Mecbur ben yapıyorum işte.” (Tülin, yaş: 45, Gelinlikçi)

“Genelde akşam yemeğini çok yaparım, öğlen de ısıtır yeriz. Ya da burada hazırlarım, fırına veririz akşam eve giderken alır yeriz. Bazen de ben eve gidip bir şeyler hazırlayıp gelirim burada hep beraber yeriz. Her türlü benim sorumluluğunda bu iş. Çocuklar da olduğu için etli yemekler yapmaya çalışırım. Bunun için ayrıca ücret almıyorum. Bu benim işim zaten. Çocuklarım ve kocam için yapıyorum. Evde de olsam yine ben yapacaktım. Genel olarak emeğimin karşılığında iki tatlı söz duymak isterdim ama nerde benim kocamda öyle

şeyler...” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

Kadının kamusal alanda olması, çoğu zaman özel alanda da yapmakta olduğu işlerle örtüşmektedir ve bu bağlamda harcadığı emek görünmez. Sermaye ile emek arasındaki yapısal ilişki, sermaye sahibi erkek ve çalışan işçi (eş olan kadın) olunca bu yapısal ilişki, yapısal çelişki haline dönüşmektedir. Toplumda şu iki üretim tarzı bulunmaktadır (Delphy, 2016:105): Metaların büyük bir bölümünün üretildiği “sınai tarz”; ev içi hizmetleri, çocuk bakımı ve bazı metaların üretiminin gerçekleştiği “aile üretim tarzı”. Birinci üretim tarzı kapitalist sömürüye yol açarken, ikinci tarz ise aile sömürüsüne, daha doğrusu patriarkal sömürüye yol açmaktadır. Katılımcılarımızın çoğu yukarıda bahsettiğimiz ev içi hizmetlerin, çocuk bakımının ve bazı metaların, aile üretim tarzıyla üretildiği üretim tarzının içinde hizmet üretmektedirler. Tarım toplumunda çiftçilik ve hayvancılıkla gerek geçimlik gerekse piyasa için alınıp satılabilen meta üreten aileler, sanayi toplumunda hizmet üretmektedirler.

Toplumun kadından beklediği roller, kadının özel alandaki yükünü belirlemekte ve belirlenen bu yük, kadını kamusal alandan uzaklaştırmakta ya da kamusal alanda görünürlüğünü azaltmaktadır. Katılımcıların çoğu, çalışmaya başladıktan sonra özel alandaki ev ve aile bakım yüklerinin değişmediğini, iş hayatına (sonradan) katılmalarına rağmen, bu işlerin sorumluluğunun yine onlarda olduğunu belirtmişlerdir:

“Ev işini hep ben yaparım. Bazen görümcelerim köyden gelir onlar gelmişken bahar temizliği zamanı filansa beraber yaparız. Ama günlük temizliği her gün aksatmadan yaparım. Dükkâna gitmeye başladıktan sonra da ben yapmaya devam ettim.” (Fatoş, yaş: 30, Dönerci)

“Ben yaparım. Yemeğimi işimi dört dörtlük yaparım. Evde bir bekâr oğlum var kimse için yapmasam onun için yaparım. Kendi yapmaz şunu alıp şuraya koymaz.” (Pembe, yaş: 50, Kantinci)

“Gelinler yapar, ben bazen damı süpürürüm, bir de çiçeklerimi suvarırım. (sularım) Başka bir iş tutmam. ” (Fatma, yaş: 68, Temizlikçi)

“Tabi, her şeyi yine ben yapıyorum, çalıştıktan sonra da bir şey değişmedi. Hem ben çocuklarım için yapıyorum, kendim için değil. Yemeği de, temizliği de her şeyi çocuklar için yapıyorum. Gelişme çağındalar, güzel beslenmeleri lazım, evin temiz olması lazım ki hasta olmasınlar.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

Yeniden üretim işleri, işgücü piyasasında ne kadar emek sarf ederlerse etsinler, yine evde kadınların sorumluluğu altındadır. Beauvoir (1989:47 akt. Bora, 2009:67) hane içindeki yeniden üretim işlerinin sürekliliğini bir işkenceye benzeterek bu sorumluluğu şu şekilde eleştirmiştir:

“Mezbele, kadının terine ve gözyaşlarına rağmen, hala mezbeledir. Yeryüzünde hiçbir şey, onu hoş hale getiremez. Kadın tümenleri kire karşı herhangi bir zafer kazanmadan bu bitip tükenmez mücadeleyi sürdürürler. Pek az iş Sisypheus'un işkencesine sonsuzca tekrarlanan ev

işleri kadar benzer. Temiz olan kirlenir, kirlenen temizlenir, tekrar ve tekrar, gün be gün. Ev kadını, zamanın dışındadır: O hiçbir şey yapmaz; sadece şimdiyi sürükler.”

Beauvoir’un bahsettiği “şimdiyi sürükleme” yeniden üretim işlerinin bitmek bilmeyip sürekli kısır bir döngü halinde ama aynı zamanda kadının yükümlülüğü olarak devam etmesidir. Bu devamlılık doğru orantılı olarak kapitalizmin de devamını sağlamaktadır.

3.1.3. Cinsel İş Bölümü

Evlilikte kadın ve erkek arasındaki ilişkiler kültürel olarak dayatılıp işbölümü ve sorumluluklarla pekiştirilen ilişkilerdir. Dayatılan bu sorumlulukların arkasında tahakküm ilişkileri bulunmaktadır. Bourdieu (2018:22-23), cinsel iş bölümü için; toplumsal dünyanın, bedeni cinsiyetlendirilmiş bir gerçeklik ve cinsiyetlendirici görüş ve bölünme esaslarının taşıyıcısı olarak inşa ettiğini, bu bedenselleşmiş toplumsal programın dünyadaki her şeye uygulandığını ve bu düzenin en başta da erkeklerin kadınların üzerindeki keyfi tahakküm ilişkisine kök saldığundan bahsetmektedir.

Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların inşasına dayanan bu tahakküm ilişkisi, cinsel işbölümü vasıtasıyla da doğallaştırılmıştır. Öyle ki, bu tahakküm ilişkisi, ekonomik, sosyal ve kültürel düzende kadın ve erkeği farklı konumlandırmanın, ücret eşitsizliğinin, kamusal alan ve özel alan arasında kurulan hiyerarşinin temel dayanağını oluşturmaktadır.

“Ben önce üniversite okudum, sonrasında da sürekli çalıştım. Bu sebeple yemek yapmayı filan çok bilmezdim. Evlenince bir gün kayınvalidem beni karşısına aldı: “Bak kızım bu böyle olmaz, ne işlik ne güçlüksün.”³⁶ İlerde çoluğun çocuğun olur, rezil olursun. Her zaman dışardan yemeye paran da olmaz. Elime bak, her şeyi yavaş yavaş öğren dedi. Keşke öğrenmeseymişim, şimdi alıştılar, her şey bana bakıyor. Kantinde neredeyse bütün yemek işlerini ben yapıyorum.” (Nilüfer, yaş: 35, Kantinci)

“Çocuk yaşta gelin geldim. Bekârken annem yemekleri bana inanmazdı³⁷, hele büyük yemekleri hiç güvenmezdi. Eee buraya geldim, horantayız, bir hafta sonra kaynanam “yürü mutfağa” dedi. Pilavın şehriyesini yaktım. Kaynanam kızdı, bağırdı, çağırdı. Bir sene sonra her şeyi öğrendim. O gün bugündür, 19 baş horantanın yemeği benden sorulur.” (Temizlikçi, yaş: 36, Saniye)

“Kocamla evlenmeden önce de beraber çalışırdık. Bana evlendikten sonra her konuda yardım edeceğinin sözünü vermişti. Mesela yemeği ben yaparsam, salatayı ayranı o yapacaktı. Ama evlenince her şey değişti. Çok hayal kırıklığına uğradım. “Sen evli barklı kadınsın, artık olgunlaş, üzerine düşenleri yap! Herkes çalışıyor, herkes işini de aşımı da biliyor, senin ne farkın var!” dedi ve yardım etmedi.” (Dilek, yaş: 19, Kuaför)

³⁶ Ev işlerini (yemek yapmak, temizlik yapmak, ütü yapmak... vb.) pek bilmemek

³⁷ Belli bir konuda güvenmek.

Bourdieu (2018:49), erkeklere evrensel olarak atfedilen üstünlüğün, üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin nesnelliğiyle doğrulandığını ve bu nesnelliğin kaynağının da erkeğe en iyi kısmı ayıran toplumsal ve biyolojik üretme ve üremenin cinsel işbölümünden kaynaklandığını ifade etmiştir. Cinsel iş bölümü ailenin içinde sınırları belli olan tahakküm ilişkilerini de kurmaktadır. Bu tahakküm ilişkileri kadının kamusal alanda ne kadar görüneceğini belirlemektedir.

“Çok fakir bir aileydik, hepimiz çalışmak zorundaydık. Ama bir taraftan da ablalarım ve beni çalıştırmak çok ağırla gidiyordu. Sadece kadınlar girip çıkıyor diye her birimizi bir kuaförün yanına koydu. Başta iğrendim kılla tüyle uğraşmaktan ama mecbur devam ettim.” (Leyla, yaş: 35, Kuaför)

Cinsiyete dayalı iş bölümü, teknik bir iş bölümünden çok, evin içine ve dışına uzanan ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını yaratan hâkimiyet ve tabiiyet ilişkisini dayatan bir olgudur (Urhan, 2016:120). Toplumsal cinsiyet normları, kadınlara yüklediği sorumluluklar nedeniyle, kadınlar iş piyasasından dışlanabilmekte ya da iş piyasasında belli mesleklerde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınların özel alandaki ya da kamusal alandaki konumunu belirleyen önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

“Babam Almanya’ya kaçmak zorunda kalınca biz köye nenemin yanına gittik. Hayat benim için o an bitmişti, çünkü orda kız çocuklarını okutmazlardı. Nenem bütün kıyafetlerimizi boğçaladı, kaldırdı. Babanız gelince giyersiniz dedi. Ben okumak isteyince, nenem ve amcalar okuyup kötü yola mı düşücen, peşine erkek mi takacan dediler. Çok istememe rağmen okutmadılar, cahil biriyle evlenmek zorunda kaldım.” (Gülizar, yaş: 50, Çiftçi)

Eril düzenin gücü, kendi haklılığını ispat etmeye yeltenmemesinde görülmektedir: Erkek merkezli görüş kendini yansız gibi dayatır onu meşrulaştıracak söylemlerde dile getirilmeye ihtiyaç duymaz. Toplumda dolaşımda olan iktidar ya da ataerkil kodlar ne olursa olsun ona haklılık payı vermektedir. Toplumsal düzen, amacı, üzerine temellendiği eril tahakkümü tasdik etmek olan devasa bir sembolik makine gibi işlemektedir (Bourdieu, 2018:22). Bu düzen aynı zamanda kadının bulunduğu her faaliyetin yerine, zamanına, türüne de karar vermektedir. Kadına ait olduğu yeri hatırlatmaktadır. Bu aitlik kadının ücretli emek ilişkilerine girmesini de belirlemektedir. Cinsel iş bölümü nedeniyle çoğunlukla evde oturmaya zorlanan kadın üretim ilişkilerine çoğu zaman esnek üretim şeklinde katılabilmektedir.

3.1.4. Esnek Üretim

Kapitalist sistem, sistemlerinin devamlılığını sağlayabilmek ve daha fazla kar yapabilmek adına gerektiğinde çalışmaya hazır, gerekmediğinde kolaylıkla saf dışı

edebilecekleri potansiyel emekten oluşan büyük bir işgücünün bulunmasını istemekte ve bunu sağlayacak stratejiler benimsemektedir (Urhan, 2016:141). Bu stratejilerden birisi de emek gücünün esnekleştirilmesidir.

Kadınlar onları evin dışına çıkmaktan, yabancılarla iş yapmaktan ve evin geçimini sağlama rolünü üstlenmekten alıkoyan geleneksel rol sınırlılıkları ile ek gelir elde etmeyi uzlaştıracılabilmektedirler. Bu uzlaştırma kadınların enformel üretimin bir şekli olan evde parça başı üretim yapmalarının yolunu açmıştır.

Esnek istihdam, hem kendi hesabına hem ücretli olarak, mevcut yasal ve düzenleyici çerçevelerin dışında kalan, korunmayan her türlü gelir getirici çalışmayı ve enformel işletmedeki karşılığı ödenmeyen çalışmayı kapsamaktadır (Toksöz, 2011:141). Katılımcılarımızın büyük çoğunluğu enformel bir şekilde aile işletmelerinde çalışmaktadır.

“...ben zaten önceden ele dikiş dikerdim. Günlük bir elbise çıkarırdım. Sabahtan akşama kadar uğraşırdım. Sabah erkenden kalkıp çocukların bezlerini yıkardım, akşam herif gelmeden yemeği hazırlardım. O zaman kadar bir dikiş bitmiş olmalıydı. Bizim herif yanında dikiş dikmeme izin vermezdi. Haftada 6-7 elbise hem biçer, hem dikerdim. Ama o elbiselerden kazancım haftalık sebze-meyve parasına yetmezdi. Sonra bir gün oğlum geldi. Televizyonda da bir dizi oynuyordu. Kadın bahçeli aydınlık bir yerde yemek yapıyordu. Ben de keşke böyle bir yerde çalışsam dediydim. Oğlum bana “anne açalım öyle bir yer çalışalım mı?” dedi ben de “ne iyi olur. Kurtulurum şu elin dikişinden” dedim. “Gece yaralarına kadar dikiş dikmekten öldüm” dedim. Sonra burayı alma durumu oldu. Para kazanmak şart, bu devirde geçim zor. Dikiş dikip gözümü öldürecekime gider yemek yaparım dedim. Bizim herif önceleri izin vermedi ama alıştı artık ses çıkarmıyor.” (Pembe, yaş: 50, Kantinci)

“Bizde boş duranı sevmezler. Ekmek haini misin eline bir iş al işle derler. Çocukluğumdan beri dantel örerdim. Önce bacılarımın çeyizine yardım ettim. İyice öğrenince de ele işlemeye başladım. Kanserli model çok para ediyordu o modeli de öğrendim. Ellerim delinirdi onu işlerken ama para da tatlı gelirdi”. (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

Esnek çalışma biçiminin çoğu zaman evde, evdeki sorumluluklarını ihmal etmeden yapılıyor olması ve ev işleri ile uyumlu işler olması nedeniyle kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Ancak tek bir üretim birimi bir örgütlenme biçiminden diğerine, akışkan bir biçimde hareket edebilmektedir (White, 2015:157) Kantinci Pembe ve Temizlikçi Fatma ve ailesi örneğinde de olduğu gibi esnek üretim aynı zamanda hareket etmesi kolay bir üretim şeklidir.

Esnek üretim sayesinde firmalar, üretimi sabit bir yer yerine emeğin ucuz olduğu başka bölgelerde yapabilmektedir. Üretimin bu şekilde bölge değiştirmesi ya da dolaşması, kadın ve ev içi emeği gibi geniş bir işgücü havuzuna ulaşılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu yeni esnek üretim modelinin toplum cinsiyet rolleri ve normları üzerinden kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu Urhan (2016:143) şu şekilde açıklamıştır:

“Bugün artık kadın işgücünün esnek ve kayıt dışı istihdam biçim ve ilişkileri ile özdeşleştiği

ve kadınlar için bu çalışma şeklinin süreklilik kazandığı söylenebilir. Nitekim gerektiğinde kullanılacak, gerekmediğinde kolayca saf dışı edilecek geçici, kısmi zamanlı, mevsimlik, evde çalışma gibi işçi-işveren ayrımını belirsizleştiren ve işin görünürlüğü bulanıklaştıran, istikrarsız ve çoğu zaman güvencesiz istihdam biçimleri, en çok kadınlar üzerinde uygulanmıştır.”

Özellikle tarım sektöründe enformel istihdam fazla görülmektedir. Tarımsal üretimin çoğunlukla yazın ve açık alanda yapılıyor olması bu sektörde kadın istihdamını kolaylaştırmıştır.

“Bu iş benim için yorucu ama iyi. Hiç değilse kışım bana kalıyor. Evimde sıcakta oturuyorum. Gezmeme gidebiliyorum. Yazın yorgunluğu anca çıkıyor. Kışın olsa çalışamazdım, oğlumun okulu var, mecbur onla ilgilenmem gerek.” (Gülizar, yaş: 50, Çiftçi)

“Önceleri tarımda çalışırdım, yılmaya giderdim. Yazın çalışıp kışa para biriktirirdim. Zadımı zahremi de hediye ederlerdi, bedavaya gelirdi. Okullar açılınca çocukların masrafını görürdüm. Ama yetmedi, mecburen kaynanam dediği için bu temizlik işine girdim. Yoksa eski işim daha iyiydi. Kışın çocuklarımın başında otururdum.” (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

Esnek üretimin tercihinin bir sebebi de işletmenin kurumsallaşmamış olmasıdır. Kurumsallaşmış düzenlemelerin yokluğu emeğin son derece elverişsiz koşullarda korunmasız olarak istihdamı anlamına gelmektedir (Toksöz, 2011:141). Aynı zamanda kurumsallaşmamış işletmelerde işçiler büyük çoğunlukla sosyal güvencesiz istihdam edilmektedir. Katılımcıların çoğu sosyal güvencesi olmadan çalışmaktadır.³⁸ Ancak aile işletmesi olduğu için bunu önemsememektedirler.

“Eski çalışan kızı yükü ağır diye çıkartmıştık. Şimdi bana sigorta yaparsak ne anlamı olur ki çalıştığının? Ben kocamın üstüne sigortalıyım zaten. İlacım, doktorum bedava.” (Hatice, yaş: 40, Ayakkabıcı)

“Oğlum hem bizim geçimimizi sağlasın, hem de sigorta yapıp bir de o yükün altına mı girsin? Kocamla ben, oğlanın üstüne sigortalıyız. Doktorumuza da gidiyoruz, ilacımızı da alıyoruz.” (Pembe, yaş: 50, Kantinci)

Esnek üretimde, kadın özellikle aile işletmesinde yer aldığı zaman esnek üretimin koşulları ataerkillikle birleşmekte ve kadınların sömürüsü daha da artmaktadır.

3.1.5. Esnek Üretimde Öteki Olmak

Öteki en kısa tanımıyla “bizden olmayan” ama bizi kendimize yansıtır. Varoluşumuzu ötekine borçluyuzdur. Kişi, bütünlüğünün sağlanabilmesi için bir “öteki”ye ihtiyaç duymaktadır. Özbay (2002:14), “öteki” kavramının toplumda marjinal konumu olan gruplar için kullanıldığını ve bu anlamda bütün kadınların erkeklere göre öteki konumunda olduğunu ifade etmiştir. Beauvoir (1993:17) da, kadın

³⁸ Katılımcıların sosyal güvence durumu ekler kısmında tablo şeklinde gösterilmiştir.

ve erkek arasındaki ilişkiyi varoluşsal bir ötekileştirme bağlamında açıklamaya çalışmış, kadının kendine göre değil, erkeğe göre var olduğunu, erkeğin özne (özel), kadının ise öteki cins (özel olmayan) olduğunu ifade etmiştir. Erkekliğin, kendisinden ziyade ötekinin tanımlanması suretiyle inşa edilen bir ideolojik konum olduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre erkek “özne”, kadınsa “öteki” konumunda bir nesnedir. Kadının kendi varoluşu bile bir erkeğin varlığı üzerinden konumlandırılmıştır. Bu ötekilik işgücü piyasasında da kendine yer bulmuştur.

Yerel ya da küresel fark etmeksizin ekonomik yaşamın devamlılığı adına yapılan her türlü faaliyette çoğu zaman kadın emeğine başvurulmuştur. Cinsiyete göre düzenlenmiş iş bölümü gereği kadın evinde yemek yapımı, çocuk bakımı gibi günlük “değersiz” işlerle görevlendirilmiş ve bu süreç avcı toplayıcılıktan günümüz kapitalist sistemine bu şekilde devam etmiştir. Ev içi emeğinin değersiz görülmesine paralel olarak da kadın ikincilleştirilen, ötekileştirilen bir cins ola gelmiştir. Aile işletmelerinde çalışan kadınlar da toplumdaki ataerkillik, kadının evden uzaklaşmasını kabul edememe gibi nedenlerle iş hayatında ötekileştirilmektedir.

“Aslında yaptığım iş erkek işi. Akşam kamyondan malları indirirken, herkes bana bakar. Benden başka bir tane bile kadın olmaz. Bazıları kocama “yine mi yenge geldi, ne kadar da şanslısın.” derler. Bunu söylerken laf çakarlar ama ben oralı olmam. “Bunun burada ne işi var” dermiş gibi bakarlar. Kocam hesapta kitapta bu kadar yanlış yapmasaydı bizi zarara sokmasaydı hiç değilse akşamları onunla gitmezdim ama mecburum gitmeye.” (Gülüzar, yaş: 50, Çiftçi)

Akşam malın teslimi sırasında yaşananlar, erkeklerin kadını o alana sığdıramaması, kadının ötekileştirmekte, bu ötekileştirme, eril tahakkümün hâkim olduğu bir pazarda kadının yerinin olmadığına kadına verilen tepkiyle gösterilmesi şeklinde açıklanabilir.

“Kocam hastalanıncaya kadar toptancılara mal almaya o giderdi bazen de beni de yanında götürürdü. Şimdi hasta diye gidemiyor. Ben yalnız gidince “Sen niye tek geldin, kocan nerede?” dediler. Bu benim çok zoruma gitti. Paramla mal almaya gitmişim, kiminle gittiğim, onları ne ilgilendirir?” (Ayşe, yaş: 48, Züccacı)

“Normalde ben, hiçbir toptancıya gitmem. Kantinin alışverişinden eşim sorumludur. Bir keresinde eşim hastaydı. Toptancıya ben gittim. Alışveriş yaptığımız insanlar, arkadaşımız olmasına rağmen benim orda olmamı yadırgadılar. Normalde eksikleri çok olduğu zaman kantine getirirlerdi. Ben teslim alırdım böyle yadırgamazlardı ama.” (Nilüfer, yaş: 35, Kantinci)

Kadın, her daim evinde görevlendirilmiş, ortaya çıkan iş gücü ihtiyacı sebebiyle çalışma hayatında yer bulmuştur. Kadının toplumdaki yerinin ne olduğuyla ilgili biçilmiş roller zaman içinde kadına ezberletilmiş, ortaya çıkan iş gücü ihtiyacı neticesinde çalışmaya başlaması, kadını kamusal alanda görünür kılmaya yetmemiştir.

Kadın aslında hep özel alana aittir, nerede olursa olsun bulunduğu ortamı “ev” haline getirmekle görevlidir ve ataerkil söylemlerle kamusal alandan dolayı olarak uzaklaştırılır. Connell (1998:181), sokağı (dışarıyı), “erkeklerin işgali altında olan bir bölge” olarak tanımlamıştır. Gerçekten de söylemlerle, ilişkiselliklerle ve davranışlarla gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak özel alan kadınlarla kamusal alan ise erkeklerle ilişkilendirilmiştir. Bununla da kalmayıp kamusal alan içinde özel alan yaratılıp kadın bu alanda görünür kılınmaya çalışılmıştır. Bir noktada kadın görünmeyenin “görünen”i olmuştur.

3.1.6. Para ve Ataerkil Pazarlık

Bireyin çalışma amacı para kazanmak, hayatını idame etmek, alım gücünü arttırmak ve nihayetinde geleceğe yatırım yapmak şeklinde sıralanabilir. Emek ücret mübadelesi bu şekilde seyreder. Ancak bu emek mübadele sürecinde de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve ataerkil sistemin baskıları emek mübadele sürecinin yönünü değiştirebilmektedir.

Ataerkil kapitalist sistem, kadınların emek mübadele sürecinde kadınların aleyhine işlemektedir. Şöyle ki; düşük ücretli ve kötü koşullu işlerde çalışma geçici gündelik yarı zamanlı sözleşmeli ve evde çalışmaya dayalı istihdama maruz kalma ücret karşılığı olmayan işlerde çalışma ve son olarak çalışılan işyerlerinde psikolojik ve cinsel tacize uğrama kadınların çalışma koşullarını etkilemektedir. Çoğu zaman işverenle pazarlık gücüne sahip olamama, ücretin geç ödenmesine neden olmaktadır. Bu durum aile işletmelerinde de karşımıza çıkabilmektedir.

Sınıfsal konumların cinsiyet ile ilişkisine istihdam açısından bakıldığında, “ekmek parası kazanan” , “aile geçindiren erkek” in aldığı ücretin bütün aile için; “çalışan kadın”ın aldığı ücretin kendi “harçlığı” için olduğu klişesi ile karşılaşilmektedir (Sancar, 2016:53).

Araştırmada görüşülen 21 katılımcı aile üyesinin yalnızca 9’unun düzenli bir ücret aldığı görülmüştür. Bahsi geçen 9 kadının 6’sı eş, 2’si yenge (kardeş eşi), 1’i ise anne konumundadır. Ücret almayan katılımcılardan 10’u eş, 1’i kız kardeş, 1’i ise anne konumundadır. Bu analiz emek sömürsünün boyutunu göstermesi açısından anlamlıdır. Kadın kendini kocasına yardım etmek zorunda hisseder. Bunun sebebi ataerkil kodlar gibi görünse de mübadelede karşılıklı rıza söz konusudur.

“Aylık veya haftalık net gelirim yok. Zaten çalışan birini kurtarmıyor diye ben çalışmaya

başladım. Para önemli değil, evde otursam da karnım doyuyor buraya gelsem de karnım doyuyor. Evde en azından elti görünce kahır çekmiyorum. Eşim yokken bazen ürünü fazlaya satıyorum, o da benim oluyor, eşim harçlık da veriyor. Bu şekilde haftada bir çeyrek altın alabiliyorum. Evde otursaydım alamazdım, dışarı çıkmama da pek izin vermez. Hem bu şekilde hava alıyorum” (Ayakkabıcı, yaş: 40, Hatice)

“Valla eve gidilince kadın başı 50TL alınır. Ama ben 35 filan alırım. Eve halı getiriyor onun için de haftada 50 verir. Ya biz bir evli gibiyiz. Aramızda ayrı gayrı mı var? Zaten ne verse kocam alır elimden. Bana fark etmiyor yani. Kaynanamın gözündeyim, beni sever. Benim bir tane çocuğum engelli. Kemik erimesi var. Şimdi yatalak oldu. Kaynanam olmasa ona zor bakardım. Bu benim ailemde irsi³⁹ olan bir şey. Ben kayınüme yardım ediyorum. Az para alıyorum diye kaynanam da bana çok bakıyor. Para önemli değil, kaynanamın benim yanımda olması daha önemli. (Saniye, yaş: 36, Temizlikçi)

“Ben ayda bir bilezik alıyorum. Bilezik kaçaysa o kadara geliyor maaşım. Para vereyim dedi, ben istemedim. Paranın adı yok, elimden alması kolay ama bilezik öyle değil. Bileziğin adı büyük.” (Fatoş, yaş: 30, Dönerci)

“Ben evimi barkımı bırakıp bu tablanın başında duruyorum ama burada durmasam, yazın temmuzun sıcaklığında köye gidip kaynanamgilin bağında üzüm toplamam pekmez kaynatmam gerekecekti ama karşılığında para alamayacaktım. Şimdi en azından kocamın yanında olmuş oluyorum.” (Ayşe, yaş: 48, Züccaciye)

Para konusunda katılımcıların çoğunun hak ettikleri ücreti alamadıkları, aldıkları ücretin ise kocalarının tasarrufu altında olduğu görülmektedir. Bu durum kadınlar için emek sömürüsü gibi görünse de katılımcılar için öyle değildir. Yukarıda para ve çalışma konusunda deneyimlerine yer verilen katılımcılar aile işletmelerinde harcadıkları emek karşılığında kocalarıyla ya da kaynanalarıyla ataerkil pazarlık içine girdikleri görülmüştür.

Kadınların kendi ezilmelerinin yeniden üretiminde bizzat rol aldıkları klasik ataerkil sistemde aktif direniş araçları fiziksel (mekânsal sınırlamalar gibi) ya da normatif (namus anlayışı gibi) olarak engellenmektedir (White, 2015:87). Kandiyoti (2013:14), Türk kadınlarının kocalarının dediği her şeye boyun eğmelerini ve bunun karşılığında güvenliklerinin sağlanmasını ataerkil pazarlığın kadın tarafı olarak görmektedir. Bahsedilen bu ataerkil pazarlık, emek beklentileri ve para etrafında da dönebilmektedir.

Kandiyoti (2013:15), kadınların haklarını savunmak için benimsedikleri yolların bir ölçüde içinde bulundukları sistemin mantığıyla çelişmediğini, her sistem içinde kadınların da kendi güç ve özerklik kaynaklarının mevcut olduğunu belirtmiştir. Bu ataerkil ilişkiler ağı içerisinde kadın, sadece pasif ve boyun eğen kişi olmayıp (ya da öyle görünüp) var olan toplumsal cinsiyet ideolojisi içinde belli alanda manevralar yaparak ya da manevra alanları yaratarak güçlü olabilmektedir. Bu duruma “ataerkil pazarlık” denmektedir. Ataerkil pazarlık bir takım karşılıklı

³⁹ Genetik

beklentilerin yerine getirileceği varsayımına dayanmaktadır ve bu beklentilerin niteliği toplumdan topluma, kültürden kültüre değişebilmektedir (Kandiyoti, 2013:15). Kadınlar aile işletmesi olsun ya da olmasın ücret karşılığı çalışsalar bile eve geldikleri zaman evdeki görevleri devam ettiği için bir nevi çifte mesai yapmaktadırlar. Ancak zaman zaman bu çifte mesai sömürsü kadınların akrabalık ilişkilerinin getirdiği sorumluluklarını azalttığı için tercih edilebilmektedir.

3.1.7. Devam Eden Ataerkillik

Patriyarki (ataerkil sistem), bir cins olarak toplumda kadınların ezilmesi sonucunu doğuran kurumsal ve kültürel düzenleme ile uygulamaları belirtir ve genel olarak kullanıldığında erkek iktidarı anlamına gelmektedir (Berktaş, 2014:24). Özbudun, Sarı ve Demirel (2007:9) ise ataerki için şu yorumu geliştirmiştir:

“...ataerki, yalnızca erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümü olarak değil, güçlülerin (dinsel, askeri yetke, geçim araçları üzerindeki denetim yetisi vb. nedeniyle toplumun geri kalanlarından farklılaşmış ve onlar üzerinde yaptırım gücü edinmiş toplumsal kesimler), “ötekileştirilmiş”, çoğunlukla da “eril” olarak tanımlanan, iktidarın dışına düş(ül)müş güçsüzler (“iktidar-sız”lar) üzerindeki topyekûn tahakkümü olarak tezahür eder.”

Ataerki, tarihsel olarak biçimlenmiş bir iktidar formudur. Bu nedenle ataerki, gerek modern sınıfsal üretim tarzına, gerekse de pre-modern tarımsal üretim tarzına eklemlenerek kadınların bedenleri, yaşamları, tercihleri ve emekleri üzerinde denetim kurabilmektedir. Kısmen de olsa “köleye köle sağladığı” için (hangi sınıfa mensup olursa olsunlar) erkeklerin suç ortaklığını devşirebilmektedir (Özbudun ve Sarı, 2009:118).

Hartmann (2016:174) ise patriyarkayı maddi temelli olarak şu şekilde tanımlamaktadır:

“Patriyarka, yararlı bir biçimde, maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisidir”.

Hartmann (2016:174-175), patriyarkanın temel öznesinin erkekler olduğunu ve erkeklerin kadınlar üzerinde denetimlerini sürdürebilmek adına birbirlerine bağımlı olduklarını, patriyarkanın dayandığı maddi temelin, erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki denetimleri olduğunu belirtmektedir. Erkeklerin bu denetimi, kadınların geçimini sağlayacak kadar ücret getiren işlere ulaşmasını önleyerek ve onların kendi cinsellikleri ve doğurganlıklarını üzerinde söz sahibi olmayarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Keza katılımcı Marketçi Aliye'nin eşi, eşinizin

sizinle birlikte çalışması hakkında ne düşünüyorsunuz sorusuna;

“Bütün gün evde boş boş oturacağına gelip bana yardım ediyor. Üstelik kendisini arabayla getiriyorum. Arada cep harçlığını da veriyorum. Gün içinde kuaföre filan gönderiyorum. Bir ekşiği yok.” (Aliye, yaş: 48, Marketçi)

şeklinde cevap vermiştir. Bu düşünce yapısı, Hartmann'ın, patriyarkanın eleştirisini doğrular niteliktedir.

Katılımcıların çoğu, çocukları büyüdükten sonra eşleriyle birlikte çalışma hayatına katılmışlardır.

“Çocuklar büyüdüğü için çalışıyorum. Öteki türlü zor. Evde oturup çocuklara bakmam lazımdı. Belki dükkân büyük olsaydı bir kısmını oda yapar bakardım ama şuncacık dükkân burada napılır? Bazen evimin yemeğini yapıp fırına gönderiyorum. O bile müşteriden falan zor oluyor. Zaten çocukları yazın köye yolluyorum. Küçük olsalar yollayabilir miydim?” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

“Gençken bu işi yapamazdım, evde çoluk çocuk benden ekmek ister, aş ister. Burada bazen haftalarca kaldığım oluyor. Çocuklarım başka şehirde olduğu için bu işi yapabiliyorum. Küçük oğlum liseye gidiyor, o da çalışmamı istemiyor “Anne, önceden fakirmişiz mecburen çalışıyormuşsun artık çalışma.” diyor ama ne yapayım, ekmek kapımız. Yine burada da yemeği falan ben ayarlıyorum. Bazen Antep'ten gelirken getiriyorum ya da burada köylülere yaptırıyorum.” (Gülizar, yaş: 50, Çiftçi)

Delphy (2016:104)'nin de işaret ettiği gibi, kadınlar hukuksal olarak dışarıda çalışma hakkına sahip oldukları halde, fiilen bu hakka sahip değildirler. Kadının emek gücünün bir bölümüne hala el konulmuş durumdadır. Çünkü “aile yükümlülüklerini, ev içi hizmetlerini ve çocukların bakımını” yerine getirmek zorundadır. Kadın çalışırken dışarıdaki işini yaparken ev işinden muaf değildir ve ev işini tam yapmalıdır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu çalışma hayatına eşleriyle birlikte girmişlerdir ama daha öncesinde de gerek eğitim durumları, gerekse de mesleki yeterliliklerinin olmamasından dolayı çalışmamışlar. Çalışmak istemelerine rağmen aileleri tarafından engellenmişlerdir.

“İlkokul 4. sınıftayken annemgilden habersiz öğretmenimin evine, ev işlerine yardıma gittim. Bunu ablam duymuş, hemen babama yetiştirdi. Babam okulda herkesin içinde beni dövüp okuldan aldılar. Bir daha da okula gidemedim. Eğer bitirseydim, o zaman ilkokulu bitirenlere, devlet kapısında iş vardı, ben de ona girecektim. Ama babam izin vermedi. 2-3 sene sonra da zorla benden 16 yaş büyük olan dayımın oğluna verdiler. Genç ve güzel olduğum için çalışmama kocam da izin vermedi.” (Temizlikçi, yaş: 68, Fatma)

“Çocukken yaz tatilinde eczanede çıraklık yapmak istedim ama babam izin vermedi. Sonra okur, eczacı olurum dedim. Ama o da olmadı, babam gidince nenemgil okutmadı, okuyamadım zaten” (Gülizar, yaş: 50, Çiftçi)

Bu bağlamda kadının çalışma hayatı, farklı ataerkillik formlarında engellenmiştir. Ataerkilliğin sınırlarının içinde kadının kamusal alanda ne derecede bulunabileceği ataerkilliğin aile içindeki sembolü olan babaya, yani erkeğe bırakılmıştır. Bu noktada kadınların iki iktidar formu arasında yer değiştirdiğini

söylemek mümkündür: Babanın otoritesi ve kocanın otoritesi (Gökgöz, 2016: 132). Tuhaf olan, bunların her ikisinin de birbirinin devamı olarak görülmesi.

Bu noktada Foucault'nun iktidar ilişkisini tartışmaya dâhil etmek anlamlı gözüküyor. Ataerkil ideoloji, genel olarak kadının erkek tarafından tahakküm altına alınması olgusudur. Kültürden kültüre ve tarihsel olarak değişiklikler göstermiş olsa da her daim dolaşımda olan bir iktidar ilişkisi içinde konumlanmıştır. Burada bahsedilen iktidar yöneten-yönetilen arasındaki iktidar ilişkisi değildir.

İktidar yalnızca bireyler arasındaki ilişkidir. Bu tür ilişkiler spesifik ilişkilerdir; yani mübadeleyle, üretimle, iletişimle hiçbir ilgileri yoktur; ama onlarla birleştirilebilirler. İktidarın karakteristik özelliği, bazı insanların başka insanların davranışlarını az çok bütünüyle (ama asla tamamen ya da zorlamayla değil) belirleyebilmeleridir. ” (Foucault 2015:55)

Foucault (2015:71) iktidarın, görünmeyen bir biçimde hayatın tamamında olduğunu ifade etmektedir. Buradaki iktidar anlayışı, bireylerin hayatını her yönden kontrol ve düzenlemeye işaret etmektedir. Hayatı her an kontrol etme ve tahakküm altına alma ihtiyacını aynı zamanda Bourdieu' nun eril tahakküm ve simgesel şiddet kavramlarında bulmak mümkündür. Aile işletmelerinde egemenlik, doğrudan, kişiden kişiye, olumlu bir toplumsal bağlam (koruma ve kollama içgüdüsüyle) olarak görünen bağlar aracılığıyla uygulanmaktadır. Bourdieu (akt. White, 2015:128), bu duruma sembolik şiddet adını vermekte ve şu şekilde tanımlamaktadır:

“Sembolik şiddet, şiddetin asla şiddet gibi görünmeyen, nazik ve görünmeyen biçimi ve seçilmeden katlanılan, güven, itaat, kişisel sadakat, konukseverlik, armağan, şükran ve hürmetin –kısacası, namus kodu tarafından namus değerleri olarak tanımlanan tüm özelliklerin şiddeti.”

olarak tanımlamaktadır. Bu gizli şiddet, psikolojik ve ekonomik şiddetle birlikte varolmaktadır. Erkeklere evrensel olarak atfedilen üstünlük, üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin nesnelliğiyle doğrulanmakta ve bu üstünlük dolaylı olarak katkıda bulunan kurumlarla birlikte (aile, devlet, okul) kadınlara sembolik şiddet olarak geri dönmektedir (Bourdieu, 2018:49-50). Dolayısıyla sembolik şiddetin eril tahakkümün inşasında katkıda bulunduğu, bir yeniden üretim emeğinin ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcılardan bir kişi hariç tamamı, (erkek aile fertlerinden) eşleriyle birlikte aktif olarak çalışmaktadır, başka kimseyle çalışmayı da düşünmemişlerdir.

“Kocamın ailesi ile çalışmaktan memnunum. Burası olmazsa kocam çalıştırmaz zaten. Hele benim taraf (kendi anne baba ve kardeşleri), çalıştığımı bir duysalar kıyametler kopar. Kayınbabam “gittin hemen yetiştirdin mi” diye beni öldürür. “Oğlumla beni kendi tarafına rezil mi ettin” diye.” (Saniye, yaş: 36, Temizlikçi)

“Kız meslek lisesi mezunuyum. Zaten ailem başka okulda okumama izin vermezdi. Kız lisesi diye gönderdiler. Giyim bölümünü tercih ettim, bir mesleğim olsun diye. Bekârken babam

kadınlarla ilgili bölüm olmasa okutmazdı, evlendikten sonra da kocam kadınlarla ilgili bir iş diye ve kendisiyle çalışıyorum diye çalıştırdı.” (Tülin, yaş: 45, Gelinlikçi)

Bourdieu (2018:51), hükmedenlerle, hükmedilenler arasında paradoksal bir ilişki bulunduğunu, hükmedilenlerin dayatılan sınırlamaları kabullenmek suretiyle kendilerine uygulanan tahakküme çoğu zaman bilmeden katkıda bulunduklarını, dolayısıyla da buradaki eril tahakkümün zamanla doğallaştığını söylemektedir. Sembolik şiddet, hükmedilenin hükmedene, aslında tahakküme göstermemelik edemediği bağıllık aracılığıyla kurulmaktadır. Bourdieu, tahakküm ilişkilerini deneyimleyen bireylerin (ataerkil toplumlarda çoğu zaman kadınların) kendi rızaları ile tahakküme boyun eğmelerinin nasıl birlikte olabildiğini göstermeye çalışmıştır.

“Abilerimin yanında çalışmamı biraz da babam istedi. Senin belli bir içtimai mevkin var, başkalarının yanında çalışman doğru olmaz dedi. Özel sektörde çalışmaya güvenemedi. Ya abilerinin yanı, ya da devlet işi olursa olabilir dedi. Ben de düşününce hak verdim. Ama yanlış yaptığımı sonradan anladım.” (Büşra, yaş: 30, Akademisyen)

Kadın kamusal alana tek başına çıkmamalı, iş hayatına tek başına katılmamalı, çıkacaksa ya da katılacaksa bu alan ataerkil birey (koca, baba, kayınbaba, kaynana vb.) tarafından denetlenebilen bir alan olmalıdır. Sermaye ile emek arasındaki yapısal ilişki, sermaye sahibi erkek (koca ya da baba) ve çalışan işçi (eş olan kadın) olunca bu yapısal ilişki ataerkillik sayesinde yapısal bir çelişki haline dönüşmektedir.

Ataerkillik toplum yapısı diye isimlenen ideolojik yapı gereği kadın eviyle ilgilenmelidir, kadın her şeyden önce ev kadınıdır. Erkek ise geliri sağlamakla yükümlü güçlü, koruyucu bir rol üstlenmiştir. Kadının dışarıda zaman geçirmesi, eve ekmek getirmesi hoş karşılanmaz. Kadın ya hiç çalışmamalıdır ya da sadece hemcinslerine hizmet verecekleri işlerde çalışmalıdır. Bu sebeple kadın, aile üyelerinin yanı başında çalışacağı denetimin her an sürdüğü aile işletmelerinde kendine yer bulabilmektedir.

Ataerkillik toplumsal alanda özellikle kadınlar üzerinden üretilen toplumsal bir gerçekliktir ve neslin devamı, mirasın devri ve ekonomik anlamda güçlü olma ile kadın ve çocuklar üzerinde iktidar sahibi olma gibi temel işlevlerin erkeklerle özdeşleştirilmesi anlamına gelir. Literatürde yer alan aile işletmelerinin kuruluş amaçları konusu yukarıdaki anlamlandırma ile tamamen örtüşmektedir. Aile işletmeleri için ataerkil sistemden doğan bir işletme modeli olduğunu söylemek mümkündür. Aile üyeleri bazen kendi rızası ile bazen rızaları dışında bazen de üretilmiş bir rıza ile çalışmaktadırlar.

3.2. AİLE İŞLETMELERİ ve FEMİNİZM

Feminizm, kadın ile erkek arasındaki iktidar ve güç ilişkilerine; aile, eğitim, gündelik hayat, hukuk, çalışma hayatı ve siyasi katılım gibi geniş bir alandan bakarak sorgulamaktadır. Ramazanoğlu (1998:27) ise feminizme eleştirel bir gözle bakarak, feminizmin aslında bildiğimizi sandığımız şeyleri nasıl bildiğimiz konusunda ciddi sorular ortaya atarak aklın, bilimin ve toplumsal teorinin radikal bir biçimde sorgulanmasını içerdiğini ifade etmiştir. Eleştirel bir bilinçlilikle; toplumsal biçimlenmelerin ve patriyarkanın anlaşılmasını sağladığını vurgulamıştır. Bu yüzden de feminizm, bilimsel ve dinsel bilgi de içinde olmak üzere var olan fikirleri, inançları, gelenekleri ve uygulamaları eleştirmektedir (Ramazanoğlu, 1998:97). Bu uygulamaları sadece eleştirmekle kalmayıp kadın merkezli, ama aynı zamanda hiçbir cinsin ezilmediği, eşitlikçi ve daha adil politikalar üretmeye çalışmıştır.

Kısaca feminizm, kadının farklılığına vurgu yapan bir eşitlik savaşımıdır ve ezme-ezilme diyalektiğini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir harekettir. Temel noktasında, kadın-erkek eşitliğini, adil siyasi katılımı, ataerkilliği, hegemonyayı, görünmeyen ev emeğini, emek sömürsünü, iktidarı, beden politikalarını (kürtaj, doğum kontrol yöntemlerine ulaşma, pornografi vb.) cinsiyetçi iş bölümünü ve toplumsal cinsiyet kültürü eleştirisini taşıyan feminizm, bu toplumsal olgulara hepsini kapsayacak bir şekilde bütünsel bir eleştiri geliştirememiştir. Bundan dolayı, farklı feminist düşünürler, birbirini tamamlayan farklı yaklaşımlarla (liberal, varoluşçu, kültürel, radikal, sosyalist, Marksist, psikanalitik, postmodern ve doğacı (ekofeminizm) feminizm kadın erkek eşitliğine yönelik çözüm arama çabalarını sürdürmüşlerdir. Bütün bu farklılıkların tek ortak noktası ise dolaşımda olan ama kendini farklı yollarla hissettiren (bazen üretim araçlarının sahibi kapitalist burjuva olarak, bazen özel alandaki yetişkin erkek, yetişkin erkeğin olmadığı yerde kayıvalı, bazen de adil olmayan hukuk kuralları...) iktidara karşı özgürlüğün sınırlarını belirlemektir.

Feminist epistemoloji, eleştirel teorinin merkezinde yer alan, görünenin altında yatanı anlayabilme, sosyal hayatın yorumlanması ile onun dönüştürülebileceği, tahakküm ve sömürüye karşı mücadele ederek topluma yeni imkânların ve bakış açılarının kazandırılabilceği gerçeğini savunmaktadır. Kümbetoğlu (2011:478), gerçekliğin eşitsiz, çatışmacı, karmaşık özünü kavramanın hedefinin, feminist yöntemde kadınların her günkü pratiklerinin sosyal, ekonomik,

politik yapılarla nasıl belirlendiği ve bu alanlardaki eşitsizlikler, ayrımcılık ve çelişkilerin ortaya konması ile mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu düşünceye paralel olarak her türlü aile işletmesinde çalışan kadınların aile içinde, sosyal, politik ve ekonomik yapılarla nasıl konumlandırıldıklarını ve konumlandırılmasının dâhilinde yaşadıkları ezilme ve sömürü ilişkisini gerek Marksist, gerekse sosyalist feminist bakış açısıyla tartışmak anlamlı olacaktır.

3.2.1. Marksist Feminizm Penceresinden Aile İşletmeleri

Marksizm ve feminizm, arasındaki ilişkiyi; “tarihsel materyalizm”, “aile içi işbölümü” ve “ekonomik değer teorileri” bağlamında incelemek gerekmektedir. Marksist kuramcılar çatışmayla esas olarak sınıf çatışmasını anlasalar da toplum diyalektik bir ilişkiselliğin ürünü olup homojen ya da çatışmanın olmadığı bir toplumdan bahsetmek genel anlamda zordur (Soyudoğan, 2016:18). Tarihin her döneminde kadın-erkek, yaşlı-genç, yöneten-yönetilen, işçi-işveren gibi çatışma alanlarının en az birisini görmek mümkündür.

Marshall (2005:473), Marksizmi; Karl Marx ve Friedrich Engels'in yazılarıyla bütünleşmiş (ya da onlara göndermede bulunarak kendisini gerekçelendiren) kuram ile çeşitli siyasal pratikler ve politikalar bütünü anlatan bir kavram olarak tanımlarken, Cevizci (2002: 685), ise marksizmi şu şekilde tanımlamıştır:

“Karl Marx ve onun düşüncelerinin sadık birer takipçisi olan 20. yy. daki Friedric Engels, Karl Kausky, Vilademir İlyiç Lenin, Lous Althusser gibi düşünürlerin katkılarıyla geliştirilmiş sosyal bir teori, politik bir bakış açısı ve sosyalizmin bilimsel bir şeklidir.”

1789 Fransız Devrimi sonrası akıl, ilerleme, rasyonalite, eşitlik, özgürlük gibi değerler kadın haklarının temellendireceği felsefi alt yapıyı oluşturmuştur. Bu dönemden sonra kadınlar için kamusal alanda görünme, oy hakkı, eşit eğitim hakkı gibi temel hakları kazanmaya yönelik, daha sonra tarihsel dönemlerle evrilecek olan kadın hakları mücadelesi başlamıştır. Öncesinde birinci dalga feminizm⁴⁰, daha sonra ikinci dalga⁴¹ ve üçüncü dalga⁴² şeklinde devam eden hak arama mücadelesinde

⁴⁰Birinci dalga feminizm, kadınların da kamusal alanda görünmesi ve kabul edilmesi gerekliliği (eşit eğitim ve oy hakkı)üzerinden gelişen bir harekettir (Korkmaz, 2019:11).

⁴¹İkinci dalga feminizm,1960'lı yıllardan sonra, beden, cinsellik, şiddet, toplumsal cinsiyet rolleri ve özel alandaki işbölümü üzerinde durmuş, bunları sorgulamış ve eleştirmiştir (Korkmaz, 2019:14).

⁴²Üçüncü dalga feminizm, kadın-erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet, toplumsal iş bölümü gibi konuların yanı sıra daha çok bireysel tercihler, kimlik, özne olmak, öznenin ölümü gibi postmodern kavramlarla

kadın-erkek ve egemen olan ile tabi olan arasında sınıf mücadelesi, dolayısıyla hep bir çatışma yaşanmıştır.

Marx, üretim araçlarının mülkiyeti, işçi sınıfının ezilmişliği, sermaye ve bu eşitsizlikten kurtulmanın yolları üzerinde durarak bu toplumsal sorunu çözmeye yönelik bir kuram geliştirmeye çalışmıştır. Clara Zetkin, Rosa Luxemburg, Elonor Marx, Dora Montefiore ve Alexondra Kollantai gibi marksist kadın düşünürler, Marx'ın kullandığı tarihsel materyalizm yöntemiyle kadın ezilmişliğinin nedenini anlamaya çalışmışlar ve feminist teoriye Marksist Feminist yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olarak katkıda bulunmuşlardır (Topçu, 2019:782-783).

Marksizm'in temelindeki çatışma teorisi ve tarihsel materyalizm toplumdaki ataerkil güçlü erkek ve zayıf edilgen kadın arasında da devam etmektedir. Marksizm toplumu ve toplumsal değişimi nasıl sınıf sömürsü dâhilinde inceliyorsa, cinsiyetçiliği ve kadınların ezilmişliğini de yine sınıf sömürsü içinde incelemiştir. Marksizm kadınlar üzerindeki baskının sınıflı toplumların ekonomik ilişkilerinden kaynaklandığını, üretim kaynaklarına kim sahipse onun egemenliğinin olduğunu ileri sürmektedir. Marksist feminizme göre kadınlar, kapitalist sistemde hanenin sermayenin yeniden üretimine katkıda bulundukları ve bu katkıları görünmediği için ezilmektedirler. Kadınların özel alanda yaptığı işler hem kapital sermayenin bakımını sağlamakta hem hanenin yeniden üretimini sağlamakta ancak görünmemektedir. Berktaş (2011:11), bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Toplumdaki var olan eşitsiz cinsel işbölümü, çalışan kadınların “çifte yük” altında ezilmesine yol açar; bir yandan evde ücretsiz ev içi emeklerine kocaları ya da eşleri tarafından el konulurken, diğer yandan da cinsiyet ayrımcılığının hüküm sürdüğü emek piyasalarında en düşük ücretli, düşük statülü mavi ve beyaz yakalı işlere mecbur bırakılarak ezilirler. Erkek işçiler genelde sadece bir işte çalışıp eve döndüklerinde hazır ev yemeği ve her türlü bakımı bulacaklarını bilirken, kadınlar eve döndüklerinde çalışmaya devam ederler.”

Aile işletmelerinde çalışan kadınlarda bu ezilmişliğin arttığını söylemek mümkündür. Hanede yeniden üretim işleriyle uğraşan kadın, aile işletmesinde kendisine verilen işleri yapmanın yanı sıra yine işletmede de buna yakın işler yapmaktadır. Ancak burada da toplumsal çatışma devam etmekte, marksizmdeki üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki çatışma, aile işletmesindeki bireyler arasında görülmektedir. Özellikle Türkiye’de bu çatışmalara ataerkil kültür yapısı da eklenince bu toplumsal çatışmanın toplumsal cinsiyet rolleriyle daha da

diğer iki dalganın postmodern bir eleştirisini yapmış ve çerçeveselendirilmiş, sınırlandırılmış bir “kadın” kimliğini sorgulamışlardır (Korkmaz, 2019: 20).

şekillendiği görülmektedir

Ataerkillik ya da patriyarka tek başına tanımlanacak bir kavram değildir. Ataerkilliği, kapitalizm ile birbirlerinin açtığı boşlukları doldurdukları için tarihsel ve sosyolojik bir bakış açısıyla yorumlamak gerekmektedir. Hem ataerkillik hem de kapitalizm toplumdaki çatışmadan beslenmektedir. Ataerkillik, kendi içinde sürekli dönüşmekte (kayınbaba ve kaynana ataerkilliği gibi), bu dönüşümün gücünü kadınların üzerinde kurduğu eril tahakkümden almaktadır

Aile işletmelerinde görev dağılımı yapılırken gerek eğitim durumlarından gerekse kadınların iş tecrübelerinin yeterli olmamasından dolayı kadınlara özel alandaki cinsel iş bölümlerine yakın, ancak tanımı net olmayan görevler verilmiştir. Bu görev tanımsızlığı emek sömürsünü daha da arttırmıştır.

“Aslına bakarsan dükkânda her şeyi yapıyorum. Temizlik zamanı temizliği yapıyorum. İş yoğun olunca kasada ben duruyorum. Kocama simit yapımına yardım ediyorum. Bazen çarşıda işim olduğunda kese kâğıdı almaya da gidiyorum. Sabah kahvaltı yapmamışsak kahvaltı hazırlıyorum. Kahvaltı yapmışsak öğle yemeği hazırlıyorum. Akşam yemeğini de çoğu zaman burada yapıyorum. ” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

“Ben normalde kasadayım. Ama geceden çorbamı kellemi hepsini ayarlıyorum, sosum filan hepsi hazır oluyor. Eşim yemek servisine bakıyor. Kebabı pişiriyor. Salataları sabahtan doğruyorum. En son öğle vakti tuzunu biberini eşim ayarlıyor. Yeşillikleri de akşamdan yıkıyorum. Bulaşıklara karışmıyorum. Bulaşıkçımız var o hallediyor. Temizliğe ben de yardım ediyorum. Günlük silgi yapıyoruz, haftalık da tabanları deterjanlı suyla yıkıyoruz. Öyle net bir işim yok. Ne gerekiyorsa yapıyorum.” (Fadile, yaş: 35, Lokantacı)

“Abilerim, ben işe başladığımda beni personele tanıtırken, o da bizim kadar söz sahibi demişlerdi. Ama karar alma merciinde olmadım. Ortada net bir pozisyon yoktu ama işte Başpınar’a fabrikalara gidilirdi, tanıtım yapılırdı. Ama o görüşmelere ben hiç katılamazdım. Denk mi gelmedi? Aslında denk gelse de ben pek götürülmedim. Daha çok erkek işi olduğu için ben pek içine alınmadım. Daha çok müşterilerin eşlerini ve çocuklarını gezdirirdim. Onlara hediyelik eşya alırdım. Ofisin düzenlenmesinde de katkım oldu. Yemek pişiren bir abla var. Ona da yardım ediyordum. Ne lazımsa haftalık arabayla gider ben alırdım. İngilizcem iyi olduğu için çeviri de yapardım. Ama ne abimler gibi bir odam ne de onlar gibi net bir gelirim oldu. Aslında ben de üniversite mezunuydum ama tecrübem yoktu.” (Büşra, yaş: 30, Akademisyen)

Çalışma hayatına katılan kadınlar, çoğunlukla aile işletmesine toplumsal cinsiyet rollerinin beklediği işleri yaparak katılmışlardır. Toplumsal iş bölümü konusunda da Marksizm ile feminizm arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Marx’ın “ailedeki doğal iş bölümü” kavramı, toplumdaki yaşa ve cinsiyete dayalı “cinsel işbölümü” kavramının kökenini oluşturmaktadır. Marx’a göre, özel mülkün nitelik ve nicelik bakımından eşitsiz biçimde bölüştürülmesinde rol oynayan toplumdaki iş bölümünün çekirdeği, kadın ve çocukların erkeğin köleleri sayıldığı ailedir (Donovan, 2014: 136-137).

Cinsiyete dayalı iş bölümü salt teknik bir iş bölümü değildir, çünkü ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını yaratan hâkimiyet ve tabiiyet ilişkilerini dayatmaktadır

(Molyneux, 2016:147). Cinsiyetçi işbölümü tarihin her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Paleolitik ve Neolitik toplumlarda, kadınların toprak ürünleri ve aletlerle, erkeklerin de avcılık, sürü gütmeye ve mübadeleyle ilişkili olduğu bir iş bölümü bulunmaktayken (Coontz ve Henderson, 2016:36), günümüzde halen gerek direk, gerekse dolaylı olarak bu işbölümü hem özel alanda, hem de kamusal alanda devam etmektedir.

Marksizm ve feminizm birbirleri için değerli ancak bir o kadar da birbiriyle anlaşamayan kavramlardır. Ortak yönleri olduğu gibi, birbirleri için önemli olan noktaları görmedikleri alanlar da bulunmaktadır. Öncelikle “bilinç yükseltme” kavramı hem Marksizm’de, hem de feminizm de vardır. Marksizm’de sınıf bilinci kavramı varken, feminizmde ataerkil bir toplumda ikinci cins olarak ezilmenin, ikinci sınıf olmanın bilinci vardır. Her iki kuramdaki bilinçlenme, toplumda egemen olana karşı kendini koruma, sömürülmeyi engelleme ve hegemonyaya (rıza üretme) karşı farkındalığı ifade etmektedir. Buradaki hegemonya kavramı, belli bir grubun, zor kullanarak değil, özel hayattan toplumsal alanlara uzanan bir yelpazedeki kültürel dinamikler yoluyla sağladığı toplumsal baskınlık kavramına göndermede bulunmaktadır (Giddens, 2012:511). Hegemonya ile ataerkillik birbirini besleyen kavramlardır. Katılımcılarımıza sorduğumuz, “Bu işyerinde çalışmaktan memnun musunuz? Başka bir işyerinde çalışmayı ya da kendiniz bağımsız bir işyeri kurmayı ister miydiniz?” sorusuna verdikleri cevap bu hegemonyanın dışı vurumu olarak göstermek mümkündür. Kantinci Pembe, Temizlikçi Hayriye, Temizlikçi Zöhre, Temizlikçi Fatma, Ayakkabıcı Hatice, Çiftçi Gülüzar ve Akademisyen Büşra⁴³ çalıştıkları işletmeden memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

Temizlikçi Saniye, burası olmasa kocasının çalıştırmayacağını o yüzden memnun olduğunu, Ayakkabıcı Hatice, ancak kocasının yanında çalışırsa dışarı çıkabileceğini, yoksa evde oturmak zorunda kalacağını, bu yüzden başka bir yerde çalışmak istemediğini belirtmişlerdir.

Marksist feministler, kadının özel alandaki üreticiliği sayesinde, erkeğin kamusal alandaki üreticiliğinin mümkün olduğunu, sermaye birikiminin arkasında aslında kadının ev içi üretiminin olduğunu savunmuşlardır. Hane içinde emeği

⁴³ Süreç yeni başladığında abilerinin “sen de patronsun” şeklinde konumlandıkları için çalışmaktan çok memnun olduğunu ancak sonrasında işyerindeki, pozisyonunun “görünmez” hale gelmesinden ötürü ve tanımsız bir pozisyonda çalıştığından dolayı aile işletmesinde çalışıyor olmaktan memnun olmadığını ifade etmiştir.

tanımlanmayan, görülmeyen, değeri bilinmeyen, mesai saati bitmek bilmeyen kadınların sömürülmelerini kavramadan, toplumsal sömürünün kavranamayacağını belirtmişlerdir.

Hartmann, Marksizm ile feminizmin birlikteliğini İngiliz hukukuna göre bir evliliğe benzetmiş, evlenen iki cinsiyetin erkeğin varlığında olması gibi, Marksizm ile Feminizmdeki birliğin Marksizmin denetimde olduğunu belirtmiştir. Hartmann (2016:155-165), feminizmdeki kadın sorgulamasının, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliği ve bu eşitsizlikleri erkek üstünlüğüne odaklandığı ancak Marksizmdeki kadın sorgulamasının kadının ekonomideki (işgücü piyasasındaki) yerine odaklandığı için Marksizm ile feminizmin birlikteliğini mutsuz bir evliliğe benzetmiştir. Dolayısıyla Marksizmdeki sınıf, yedek işgücü ordusu, ücretli işçi gibi kavramlar kadınların hem özel alanda hem de kamusal alanda erkeklere göre aşağı sınıfta kalmasını açıklamaya yetmemiştir. Bu çerçevede Marksist feministlerin kadın ezilmişliği konusunu Marx'ın metotlarına dayanarak açıklamaya çalışmaları hep havada kalmıştır (Topçu, 2019:799).

Hartmann, Marksizmin sermaye ve sınıf mücadelesi üzerinde tartıştığı toplumsal gerçekliğin içinde ataerkilliği ele almaması nedeniyle feminizmin kendine tam olarak bir yer bulmasının zor olduğunu düşünmüştür.

Feminist hareket, Marksizm'in kadını ve kadının ev içindeki emeğini görmediği, kadını (eğer çalışıyorsa, emek üretim sürecindeyse) proleter sınıfta gördüğü ve kadını ayrı bir sınıf olarak görmediği için, her ne kadar kuramsal açıdan Marksizm'e çok şey borçlu olmasına rağmen, Marksizm'in kadını görmezliğini eleştirmiştir. Marksizm, kadının ezilmesini ataerkil baskıyı görmeyip bir sınıf sömürüsü olarak tanımlayıp kadın sorununun sınıf sömürüsünün sona ermesiyle çözüme kavuşacağını düşünmekte ve feminist savaşı, sermayeye karşı yürütülen o "daha büyük" savaşın içine katmaktadır. Hartmann (2016:158) bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

"Marksist çözümleme, tarihsel gelişim yasalarına ve özellikle sermaye yasalarına ilişkin temel bir içgörü sağlarken, Marksizmin kategorileri cinsiyet körüdür. Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin sistematik niteliğini özgül olarak yalnızca feminist çözümleme ortaya koyar. Gene de feminist çözümleme tek başına yetersizdir; çünkü feminist çözümleme tarih körüdür ve yeterince maddeci olamamıştır. Kapitalist Batı toplumlarını ve bu toplumlardaki kadınların durumunu anlamak istiyorsak Marksizmin tarihsel maddeci yönteminden hem de feminizmin patriyarkayı toplumsal ve tarihsel bir yapı olarak tanımlamasından faydalanmalıyız."

Hartmann, yaptığı analizin merkezine cinsiyet temelli ayrışmayı koyarak, emek piyasasında ne olup bittiğini anlayabilmek için sadece günümüze değil

kapitalizm öncesi dönemlere bakmanın gerekli olduğunu, tarihten günümüze bazı işleri genellikle erkeklerin, yine bazı işleri sadece kadınların yaptığını anlamının önemli olduğunu belirtmiştir. Bahsedilen bu işlerde kadınların yüksek statülü ve yüksek gelir getiren işler yerine, düşük statülü, düşük maaşlı, eğitim gerekmeyen işlerde emek harcadığını belirtmiştir. Bu konuda fikirlerine de başvurmak yararlı olacaktır:

“Erkeklerin belirli bir iş için kadınlara kıyasla daha iyi hazırlandığı veya eğitildiği bir yerde, “başvuranlar arasında en iyi”nin seçimi, normal olarak bir erkeğin seçilmesi anlamına gelecektir. Üniversitelerin üst basamaklarında erkeklerin neredeyse tam bir hâkimiyet kurmaları ise bu dolaylı ayrımcılığın çarpıcı örneklerindendir. ... Cinsiyete dayalı geleneksel işbölümünün güçlü kültürel desteklere sahip olduğu fazlasıyla açık. ” (Connell, 1998:142-143)

Connell’in bahsettiği “kültürel destekler” şüphesiz ki patriyarkadır. Hartmann, ataerkilliğin kapitalizme nasıl eklemlendiğini analiz etmeye çalışmış ve ataerkilliğin maddi temel üzerinde yükseldiğini ifade etmiştir. Marksist feministler kapitalizm ile birlikte özel alanın kamusal alandan (fabrikalardan) nasıl ayrıldığını açıklayabilmişlerdir ama kamusal alanın neden erkeklere ait olduğunu, özel alanın ise neden kadınlara ait olduğunu tam açıklayamamışlardır. Bu noktada sosyalist feministler, kapitalist toplumlar için açıklayıcı olan Marksist kuramı tamamlayacak hem sınıfı hem de ataerkil ilişkileri açıklayacak bir teori geliştirmeye çalışmışlardır (Ecevit, 2012:17).

3.2.2. Hane ve Piyasa İlişkilerine Sosyalist Feminist Açıdan Yaklaşmak

Marksist feministler, kapital üretim tarzıyla birlikte fabrikanın özel alandan ayrıldıktan sonra, özel alanda kadınların emeklerinin nasıl önemsizleştiğini açıklayabilmişlerdi ama kapitalizmin neden kamusal alanı erkeklerle, özel alanı da kadınlarla ilişkilendirdiğinin açıklamasını yapamamışlardı (Ecevit, 2012:17). Sosyalist feminist kuram toplumsal cinsiyet çözümlemesini özellikle aile içinde hem kapitalist hem de ataerkil güç ve iktidar ilişkilerine bakarak ve anlamaya çalışarak yapmıştır. Kapitalist toplumda ev içi emek ve bunun kapitalizme katkısı, kadınların üretim tarzlarıyla ilişkileri ve ailenin ideolojik toplumsallaşmadaki rolünü feminist bir epistemoloji ile incelemişlerdir. Ailenin içine ve aile içindeki güç ilişkilerini çözümlemeye çalışmıştır.

Sosyalist feministler, toplumda dolaşımda olan iktidarı, eril tahakkümü, sınıf sömürsünü ve ataerkilliği kuramın merkezine koymuşlardır (Stone, 2019:30).

Toplumsal hayatta hem özel alanda hem de kamusal alanda dolaşımda olan iktidarın arasındaki dinamiği ortaya çıkarmanın kadın sorununun çözümüyle ilişkili olduğunu, ifade etmişlerdir (Donovan, 2014:151). Dolayısıyla aileye ve aile içindeki güç ilişkilerine, ailede kadının konumuna toplumsal cinsiyetin aile içinde nasıl oluştuğuna en çok bakan feminist kuram sosyalist feminist yaklaşımdır.

Kadınların erkekler tarafından sömürülmesinin en önemli nedenlerinden biri olan “ev-içi emek” tartışmasının merkezinde de ataerkillik bulunmaktadır. Hartmann, ataerkilliği, kadınların hem aile içinde, özel alanda, hem de kamusal alanda neden ikinci konumda olduklarını ve neden bunu tersine çeviremediklerini anlamakta Marksizmin yeterli olmayacağını, kapitalizmin Marksist analizi, ataerkilliğin feminist analizi ile tamamlanması gerektiğini düşünmüştür.

Sosyalist feministler de toplumsal iş bölümünü ve ev işlerinin neden kadınların sorumluluğuna verildiğini eleştirmişlerdir. Onlara göre sermaye ve özel mülkiyetin ortadan kalkması durumu kadınların ezilmesinin ortadan kaldırmayacak, erkekleri üst, kadınları ise erkeklere tabi kılan tahakküm ve iş bölümü ortadan kalktığında kadınların ezilmişliği ortadan kalkacaktır.

Sosyalist feministler, Marksist feministleri cinsiyet ve ataerkillik kavramlarına yeterince önem vermemekle eleştirmişlerdir. Ayrıca kadının konumunun tam olarak anlaşılabilmesi için ataerkilliğin ve kapitalizmin birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ataerkil yapının manevi yönü ve kapitalizmin maddi yönünün birleştirildiğinde kadının konumunun ve sömürü nedeninin anlaşılacağını ve toplumdaki ataerkil yapının ideolojik olduğunu savunmuşlardır.

Marksist ve radikal feministler tarafından, kadınların tıpkı proleterya gibi bir sınıf (ev işleri, emek ve sömürü kavramlarıyla evde harcanan emeğin kadınları toplumsal sınıf haline getirdiği düşünülmekte) oluşturdukları ileri sürüldüğü için cinsiyet ilişkileri birer sömürü ilişkisi olarak nitelenir (Bora, 2016:51). Ancak sosyalist feministler kadınların üretim ilişkileri ile sınıfsal olarak sömürüldüğünü, yeniden üretim ilişkileri aracılığıyla da cinsel olarak ezildiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bütün kadınlar cinsiyetleri nedeniyle, çalışan kadınlar ise ayrıca bir de sınıfları dolayısıyla ezilmektedirler. Bu noktada bütün kadınların ortak bir mücadele alanı vardır: yeniden üretim.

Bireyin sosyalizasyon sürecinde toplumsal cinsiyet kavramı inşa edilirken kapitalizm ve ataerkillik birbirini besleyerek kadın ve erkeğin hayatını

şekillendirmektedir. Sosyalist feministler kapitalist sistemle birlikte ideolojik toplumsallaşmanın yeri olan aileyi ve ailenin içindeki anne ve babanın rolünü de sorgulamışlardır. Erkek ve kadınlardan toplumsal cinsiyet rollerine göre beklenen davranışların kapitalist sistem için gerekli olduğunu ve bu davranışların ideolojik toplumsallaşma ile kurulduğu, dolayısıyla ailenin ideolojik bir toplumsal kurum olduğunu ima etmişlerdir.

Hartmann (2016:155-160), cinsiyetçi ideolojinin eril özellikleri ile kapitalist değerleri yüceltme, dişil özellikleri ise toplumsal gereksinimleri aşağılama gibi ikili bir amaca hizmet ettiğini ifade etmektedir. Donovan (2014:164) ise Hartmann'ın bu düşüncesine şu cümlelerle katkıda bulunmaktadır:

“Kapitalizm, değişime dönük ürünlere kullanıma dönük ürünlerde daha çok değer verdiği için, onun ideolojisi, kullanım değeri alanını, kadınlar dünyasını ve o dünyaya ilişkin özellikleri (duygusallık, bakıp büyütme vb.) aşağılar. Bu ideoloji egemen olduğu sürece, sermayenin kullanım değeri talebi karşısında değişim değerine verdiği önceliğin ürettiği çatışmadan... kaçınılacaktır.”

Sosyalist feminizmi diğer feminist kuramlardan ayıran önemli bir nokta evin içindeki güç ilişkilerini görebilmesi ve eleştirmesidir. Özel alanda da dolaşımda olan bir iktidar bulunmakta, aslında özel alan hiç de özel kalmamaktadır.

“Her akşam, yere soframızı açar, beraber yeriz. Üç oğlum, onların karıları, çocukları ve biz. Her akşam 15 kişilik soframız kurulur. Allah ne nasip ettiyse beraber yeriz. Çayımızı içeriz. Yatma zamanı herkes odasına gider yatarız. Kalabalık berekettir. Oğlanları çok çocuk yapın diye tembihlerim. Bak, o aşağıdaki soyka (gelini Hayriye)bize katılmaz, ayrı baş çeker. Ben de pişirdiğimden ona vermem. Niye verim, aynı damda oturuyoruz, ayrı baş çekiyor. Oğlanların ayrı eve çıkmasına müsaade etmem. Herkesler dirlik edemediler diye bizi kınarlar.” (Fatma, yaş: 68, Temizlikçi)

“Kocamla ikimiz karar verip çalıştığımız işyerinden ayrıldık. Eli zengin edeceğimize kendi kendimize çalışalım, diye düşünmüştük. Kaynanam ilk günden dükkân açmamıza karşı çıktı. İşler iyi gitmeyince de beni suçladı. Kocamla hep aramı açtı. Akrabalara bizi kötüleyip küçük düşürdü. ” (Tülin, yaş: 45, Gelinlikçi)

Ataerkil sistem ya da patriyarka, erkeği merkeze alarak söylemlerle, ilişkiselliklerle ve cinsiyet rolleri ile kadını ötekileştirmiştir. Aile içindeki cinsiyet ilişkilerine yakından bakmak, tahakküm ilişkilerinin kökenini sorgulamak için bu kavramı derinlikleriyle sorgulamak gerekmektedir. Sosyalist feminizm ailenin içindeki “baba” veya “koca” olan erkeğin neye ve kime göre konumlandırıldığını da incelemektedir.

Sosyalist feministlere göre, modern toplumların ekonomik yapısı kapitalisttir ama kapitalizm, önceki patriyarkal fikirlerle etkileşime geçerek “toplumsal cinsiyete önyargılı” hale gelmiştir: Kapitalizmin kurumları kadınları ve erkekleri farklı türde

işlere dağıtır ve erkeklerin çalışmalarını daha fazla ödüllendirir (Stone, 2019:33).

Sosyalist feministler, bütün kadınların kadın olarak ortak bir konumu olduğunu gösterme ihtiyacı içindeydiler: Hepsi erkekler tarafından sömürülüyor ya da baskı altına alınıyordu. Cristine Delphy, sınıflarına bakılmaksızın bütün kadınların kocaları tarafından sömürüldüğünü iddia etti. Çünkü onlar için ev işi yapmak zorundaydılar (Stone, 2019:217).

Sosyalist feministler, kadınların kapitalizm ve ataerkillik bağlamında ezilmelerini ya da sömürülmelerini analiz ederek feminist teoriye büyük katkıda bulunmuşlardır. Ancak kapitalizm ile ataerkillik ilişkisinin biçimlenmesine rol oynayan ırk ve etnisite gibi güçleri marjinalleştirdikleri için eleştirilmişlerdir (Ecevit, 2012:18).

Sosyalist feministler, çözüm yolu olarak, hem üretim ilişkilerinin hem de kadınların aşağı konumda olmalarıyla ilgili kültürel varsayımların derinlemesine yeniden yapılandırılarak gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmektedirler (Stone, 2019:34).

3.3. AİLE İŞLETMELERİNDE MEKÂNIN ÜRETİMİ

Mekân, olayların gerçekleştiği yer “locus” ile toplumsal deneyimlerin yaşandığı bir üretim alanı “focus” arasındaki diyalektiğin bir ürünüdür. Mekân, toplumsal aktörlerin nesnel ve öznel eylemleriyle yeniden yapılanmakta, yeniden üretilmekte ve yeniden dönüştürülmektedir. Aynı zamanda bu öznel deneyimlerle bireyler mekânlara anlam yükleyebilmekte, belirtilen bu deneyimler, belirli yapısal ve tarihsel koşullar altında gerçekleşmektedir (Alkan, 2009:9).

“Yani evi satınca mecbur burası evimiz oldu. İnsan ev gibi gördüğü yere çabuk alışıyor haliyle, üst katta kapısı olmayan iki bölme vardı, oraya perde gerdim. Bir tane masasının üstüne küçük tüp kap-kacak dizdim. Kendimce iki oda bir mutfak ev yaptım. Bunların hepsi yokluktan doğuyor işte.” (Tülin, yaş: 45, Gelinlikçi)

“Ağacın birinin altına otururum mal ayıklamak için. Yanıma küçük tüpümü alırım. Kanımı kacağımı alırım. Evden dondurduğum etimi tavuğumu da götürürüm. Canım ne isterse yemeğimi feleğe vermem.”⁴⁴ Anamın evinden tüpte pişen kek kalıbını getirdim, içinde bazen

⁴⁴ Bunu yapmama ancak Allah engel olur manasında, yerel ağız.

kek bile çırpırım. Toptancıların gelmesini beklerken köylü kadınlarla o keki akşam çayıyla yerim. Arabada yedek küçük tüpüm, sofram, bezim hep olur. Burası da benim evim işte. Kaplumbağa gibiyim, mutfağımı arabamda taşıyorum.” (Gülizar, yaş: 50, Çiftçi)

Benjamin (2011:87), bir mekânda yaşamının orada izler bırakmak olduğunu söylemektedir. Bu noktada söylenebilir ki, aslında mekânların da bir dili ve cinsiyeti bulunmaktadır. Bir mekâna cinsiyetli bakış açısıyla baktıran ana etken ise, o mekânda bulunan erkek veya kadının mekânı yeniden üretme süreçlerinde mekâna kattıkları kültürel ayrıntılardır. Gelinlikçi Tülin ve Çiftçi Gülizar yaşadıkları alanı kendilerince yeniden üretmeye çalışmışlardır. Çiftçi Gülizar, yeniden üretim ile ilgili sorumluluklarını kendini kaplumbağaya benzeterek somutlaştırmıştır.

“Bu işe başlamadan önce toplantılarım, kabullerimiz vardı. Akraba gezmelerimiz vardı. Zaman geçtikçe gitmeye gitmeye sıkıldım. Şimdi paramı dolandırıyorum. Sıra da bana gelince evden tabak çanak getiriyorum. Misafirimi böyle ağırlıyorum. Bazısı dükkân diye gelmiyor, gelenin başımın üstünde yeri var. Burası da benim evim sayılır, hatırımı sayan gelir.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

“Benden önceki kız yalamşap⁴⁵ iş yapmayı çok severdi. Ben işe başlayınca kocama bu böyle olmaz. Ben öyle yerde iş yapamam, eşya doğrayamam. Bana bir tezgâh yaptır dedim. İçeri girince her yer mis gibi kasar⁴⁶ kokmalı. Evvelden ne yaptıkları beni ilgilendirmez. Benim düzenim olmalı burada. Ha ev, ha burası, ne fark eder. Çoğu zaman yemeği fazla yapıyorum. Akşam oğluma da götürüyorum ya da okul çıkışı gelip burada yiyip eve öyle geçiyor.” (Hatice, yaş: 40, Ayakkabı)

Katılımcılar, çalıştıkları mekânda, normalde özel alana ait olan işleri yaparak, mekânı kendilerince dönüşüme uğratmış ve bir anlam katmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla mekânı cinsiyetlendirmişlerdir. Bu şekilde kamusal alan ile özel alan iç içe geçmiş, ataerkil kültür tarafından özel alana kapatılan ya da sıkıştırılan kadın çıktığı kamusal alana özel alanı sığdırmak için çaba sarf etmiştir. Katılımcılar, bulundukları yer neresi olursa olsun, evlerini içlerinde taşıdıklarını belli etmişlerdir.

Yaşadığı mekânı kendine göre dönüştüren, ona toplumun kendine yüklediği roller çerçevesinde biçimlendiren ve anlam katan erkekte çok kadındır.

⁴⁵ Özenmeden, hijyen kurallarına uymayan

⁴⁶ Çamaşır suyu

3.3.1. Mekânın Cinsiyeti

Lefebvre (2019a:42), mekanın anlamını ararken; onun pasif bir toplumsal ilişki yeri mi, yoksa bu ilişkilerin istikrar kazanmış bir birleşme ortamı mı ya da toplumsal ilişkilerin sürdürülme yöntemlerinin toplamı mı olduğunu sorgulamış, mekanın altında yatan tüm anlamları bulmaya çalışmış, mekânın bir düzen ya da mantık tarafından sistemli olarak hegemonya üretme merkezine benzediğini ifade etmiştir. Bu noktada hem evin hem de kamusal alanın ideolojik alanlar olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal yaşamda kadınlar genellikle özel alanla ilişkilendirilmektedir. Bununla beraber kamusal alanda da kadınlarla ilişkilendirilmiş mekânlar bulunmaktadır. Kuaför ve güzellik salonları bunlardan bir tanesidir. Bu mekânlar sonradan yüklenen kültürel anlamlarla cinsiyetsizleştirilmemiş, önceden beri kadınlara ait olan mekânlardır. Katılımcılardan Kuaför Dilek ve Kuaför Leyla kocaları ile birlikte çalışmakta, öncesinde ise çıraklık, kalfalık ve ustalık dönemlerinde farklı kişilerle çalışmışlardır. Bu mesleği seçmelerinin nedeni ailelerinin sadece kadınların olduğu bir mesleği yapmalarını istemeleri ve yoksulluktur.

“Bizim ailede herkes çalışır. Annem ameliyathanede çalışıyor. Ben de okumayınca annem kuaföre koydu ve öyle başladım. Maddiyat da kötü tabi, mecbursun çalışmaya. Aslında eczanede çalışmak istedim ama babam izin vermedi erkeklerin içinde çalışmaya. Çok ağladım kuaföre gitmemek için ama ya evde oturacaktım kardeşlerimin hizmetçiliğini yapacaktım ya da kuaföre gidecektim, ben de kuaföre gitmeyi seçtim. (Dilek, yaş: 19, Kuaför)

“Ailem küçükken okuldan aldı. Okumamı istemediler, biraz iriydim. Göze görünüyorsun yarın öbür gün peşine biri düşer, elimiz belada kalır dedi babam. Bir meslek sahibi olmam için beni 10 yaşındayken kuaför yanına koydular, bir boğaz eksik olur diye, o şekilde başladım. Bu meslekte çırakken para yok zaten, ancak dükkân açınca para kazanırsın. Babamda hem meslek öğrenir; hem karnı doyar dedi. O gün bugündür çalışıyorum. Yokluktan yani. Paran olsa yapılmaz bu iş. Kocasından ilgi görmeyen, kaynanasından yakınan, mutsuz ev kadınları buraya gelir, sigara içer, dertlerini anlatır giderler. Biz de dinleriz mecbur.” (Leyla, yaş: 35 Kuaför)

Kuaför ve güzellik salonları, genellikle kadınların belirli fiziksel ve sosyal gereksinimlerine karşılık veren mekânlardan biridir. Bu mekânlar, kamusal alanda görülmesine izin verilmeyen kadının, rahatça gidebildiği az mekânlardan birisidir. Ancak bu mekânın oluşumunda, gelişiminde ve içinde çalışanların konumlandırılışında ataerkil baskı görülmektedir. Dolayısıyla ataerkil iktidarın kadınlara ait olan mekânları da şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

İktidar tarafından şekillenen mekânlardan bir tanesi de “sokak” tır. Connell (1998:181), sokağı, belirli toplumsal ilişkilerin olduğu, kesin sınırları bulunan ve

erkeklerin işgali altında olan toplumsal bir çerçeve olarak görmektedir. Sokak, bir yaşam alanı olmasına karşın, ataerkil baskı ve iktidar tarafından bir korku ve disiplin aracı olarak kullanılan “imgesel bir havuz” niteliği de taşıyabilmektedir. Öyle ki, gecenin belli bir saatinden sonra sokaklar fiziksel şiddete uğrayabilmek adına kadınlar için tehlikeli olabilmektedir. Bu söylemlerle kadınlar özel alanla sınırlandırılma ve terbiye edilmeye çalışılmaktadır. Ancak kadınların en fazla şiddete uğradığı yer ise çoğunlukla sokak olmayıp evdir.

Kadınlar özel alanda kısıtlanmışken erkekler ise kadınlara yasaklanan kamusal alanın her noktasında bulunmaktadırlar. Bu alanda bulunan kadınlar kendilerine “kötü gözle” bakıldığını belirtmektedirler.⁴⁷

3.3.2. Mekân ve Beden

Mekân, kendine özel sınırlarıyla çeşitli iktidar ilişkilerinin, erkekliğin ya da kadınlığın ve öznelliklerinin üretildiği bir yer olarak bazen belirli bedenlerin kurulmasında aktif rol oynayabilmektedir. Çalışmanın bu kısmında beden ve mekân arasındaki ilişki merkeze alınarak iki kavram arasındaki sürekli olarak değişen ve birbirini dönüştüren dinamiğe vurgu yapılacaktır. Bedenleri mekânsız ve mekânları bedensiz düşünmemek, bu dinamiğin özünü oluşturmaktadır. Bedenler bir taraftan kendilerini mekânlara kazıyıp yansıtırken, aynı zamanda mekânlar tarafından da fiziksel, toplumsal, cinsel ve söylemsel olarak üretilmektedir (Zengin, 2009:265).

Mekânlar, sadece “bedenler” üretmemekte, kültürel kod ve damgalamalar da üretmektedir. Mekânlar aynı zamanda toplumsal olarak “ahlaklılık” ya da “ahlaksızlık” kavramlarının üretildiği yerler de olabilmektedir.

Ataerkil iktidar, söylemlerle sokak üzerinden ahlaklılık ve ahlaksızlık üretmektedir. Nitekim katılımcılardan Konsomatris Ayten’e sorduğumuz “Aile işletmesinde çalışıyor olmanız iş dışındaki hayatınızı nasıl etkiliyor?” sorusunun cevabında bu durum ile ilgili küçük bir anekdot bulmak mümkündür:

“İş dışında bir hayatım yok aslında. Sabahları çarşı-pazar gezip piyasa yapmak da işten sayılır sonuçta. Kendi ihtiyacım, kendi gönlüm için gezmiyorum. Bugüne kadar hiçbir hareketimi kısıtlamadım. Yedim içtim gezdim. Ama dedim ya

⁴⁷Katılımcılardan Ayten ile çalıştığı mekânda da görüşülmüş ve bu sayede aynı işle uğraşan, iş arkadaşlarıyla da kısa kısa görüşme zamanı oluşmuştur. Onlar da kendilerine kendi deyimleriyle “kötü gözle” bakıldığını ve yaftalandıklarını anlatmışlardır.

oğlum büyüdü ve bu yıl okula başladı. Hiç bu kadar kısıldığımı hissetmedim. Geçen oğlan geldi bana dedi “Anne sen niye böyle giyiniyorsun, çok değişik giyiniyormuşsun. Başındaki token çok değişikmiş, çantan değişikmiş, saçın değişikmiş, yüzün değişikmiş. Arkadaşlarımın anneleri arkadaşlarıma seni soruyormuş. Okula gelip gidiyor mu diye?” dedi. O an anladım günün konusu benim. Zaten bu karıların işi gücü dedikodu yapmak, ahlak bekçileri onlar. Namus timsaliler. Kocalarına sahip çıkamıyorlar, bir de bizi suçluyorlar. Ben onlardan daha namusluyum. En azından çocuğumun üzerinden dedikodu yapmıyorum.” (Aytan, yaş: 27, Konsomatris)

Nancy Fraser (akt. Nicholson 2008:15), bazılarının özne olarak kurulması için başkalarının dışlanması gerektiğini söyler. Bu söylem ötekileştirmenin somutlaşmış halidir. Konsomatris Ayten’i tanıyan diğer kadınlar, Konsomatris Ayten’in üzerinden kendilerini inşa etmeye çalışmışlardır. Konsomatris A. Hanım ise “Ben onlardan daha namusluyum. En azından çocuğumun üzerinden dedikodu yapmıyorum.” cümlesiyle kendini dışlayan kadınlar üzerinden kendini inşa etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Beauvoir (1993:17) da, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi varoluşsal bir ötekileştirme bağlamında açıklamaya çalışmış, kadının kendine göre değil, erkeğe göre var olduğunu, erkeğin özne (özel), kadının ise öteki cins (özel olmayan) olduğunu ifade etmiştir. Ancak buradaki ötekileştirme, aşağılamayla birlikte bir kategorileştirmedir. Toplumdaki belli bir grubun dolaylı ya da direk olarak sınıf-altı konuma itilmesidir.

Konsomatris Ayten bedeni sermaye ve cinsel meta olarak sömürülmesinden kaynaklı daha fazla emek sömürüsünü içermektedir. Hem yaptığı iş nedeniyle hem de emek olarak çift yönlü sömürülmektedir ve bu sömürüye rıza göstermiş gibi görünse de “Arıyla namusuyla çalışılacak bir işyeri isterdim.” şeklindeki söylemiyle durumun böyle olmadığını gözler önüne sermektedir.⁴⁸

⁴⁸Bu noktada Konsomatris Ayten’in kendine yöneltilen çalışma yaşamına nasıl başladığına dair soruya verdiği cevabı hatırlamak anlamlı olacaktır:

“Annem ben çok küçükken öldü. Babam başka bir kadınla evlendi. Kadın bana etmediğini koymadı. Her gün dayaktan öldürürdü. Babam düzgün çalışmazdı. Yokluk vardı. Bu kadın da hıncını benden çıkarırdı. 12 yaşındayken baktım olmuyor; öldüreceğim bu kadını başımı aldım çıktım. Gaziantep’li bir kız arkadaşım vardı. Onun yanına geldim. O evliydi. Bir süre onun yanında kaldım. Onun kocası bana şimdiki eşimin evinde temizlik işi ayarladı. Bir iki yıl sabah gidip akşam döndüm evin tüm işlerini ben çevirirdim. Eşim beni ilk gördüğünde “İyi yaşı da küçükmüş her işimi yapar demişti”. (gülüyor). Kazandığım parayla evin alışverişini de yapardım. Öyle çok yük olmuşluğum da yoktu. Yanında kaldığım arkadaşımın kocası beni evinde istemedi çünkü ona yüz vermedim. P. beni gördüğü günden yatağına atmaya kafaya koymuştu, yüz vermeyince de evde istemedi. Patronum bunu duyunca bana, “eğer istersen geceleri yatıya da kalabilirsin” dedi. Ben de kabul ettim. Onun evinde yaşamaya

Beauvoir (1993: 202-203) da fahişelik, işsizlik ve hizmetçilik arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır:

“Parent-Duchatelet, daha 1857’de: “Fahişeliğin başlıca nedeni düşük ücretlerin kaçınılmaz sonucu olan işsizlik ve yoksulluktur” diyordu yaptığı soruşturmada. Akıllı başında ahlakçılar, karşılarındakiyle dalga geçerek, gözü yaşlı fahişe öykülerinin alık okuyucuları kandırmak üzere yazılmış romanlara özgü olduğunu söylerler. Gerçekten de, fahişe çoğu kez yaşamını başka bir yoldan da kazanabilir pekâlâ; ama seçtiği yolu kötülerin kötüsü saymayışı, kanında günahın yattığını göstermez; tam tersine, pek çok kadının önüne bu uğrağı az yıldırıcı işlerden biri diye çıkararak toplumu mahkûm eder. Herkes: iyi ama neden bu işi seçti? diye soruyor. Oysa: neden seçmesin? diye sormak gerekirdi. “Sokak kızları”ndan çoğunun hizmetçilikten geldiği saptanmıştır. Parent-Duchatelet’nin soruşturması bunun bütün dünyada, Lily Braun Almanya’da, Ryckere de Belçika’da böyle olduğunu göstermişlerdir. Fahişelerin aşağı yukarı %50’si ilkin hizmetçilik yapmıştır.”

Konsomatris Ayten’in durumu bu hizmetçilikle örtüşmektedir. Toplumsal olgular, yaşam pratikleri ve deneyimler belirli bir zamanda ve mekânda gerçekleşmektedir.

Kadın bedeni ekonomik ilişkilerin hem öznesi hem de metası konumundadır. Beden işçiliği yapan kadınlardan dahi bedenle ilgili beklentiler değişmez. Tüketim kültürünün etkisiyle sürekli alışveriş yapan, vücudunu sürekli ön planda tutan, istendiğinde estetik operasyonla vücuduna müdahale ettiren kadın, kapitalist sistemin öznesiyken vücudunu dikkat çekmek için sergileyen gerektiğinde haz ve arzu nesnesi olan kadın ise bu sistemin öznesi durumundadır.

“Hem gezmek hem piyasa yapmak için çarşıda her gün bir dolanırız. Çarşıda gezerken bile bile açık giyiniyoruz dikkat çekmek için. Sonuçta bizim işimiz bu ekmeğimizi bundan kazanıyoruz. Reklamımız olsun diye yapıyoruz. Bazen yanımıza gelip nerede çalıştığımızı soran oluyor. Bir bakıyoruz akşama kalabalık bir grup olarak geliyorlar. Çok kazanıyorum ama çok harcıyorum. Simli, taşlı bir şey görünce dayanamıyorum, alıyorum. Gözümlü açtım bunları gördüm. Ben bunların içinde büyüdüm.” (Ayten, Yaş: 27, Konsomatris)

Ataerkil bakış açısı kadın bedenini farklı yer ve zamanlarda farklı farklı konumlandırmaktadır. Kadın bedeni bazen günah imgesi bazen namus simgesi bazen de annedir. İncelediğimiz aile işletmelerinde ise kadın, çoğunlukla beden işçisi

başladım. Ama bana dokunmadı. Sonra eve gelen kadınları gördükçe bunlara hayran kalmaya başladım. Ayakkabıları, saçları, makyajları filan aklıma alıyordu. Bir gün patronum bana “Bu temizlik işlerini bırak sen de kulüpte başla paraya para demezsin” dedi. Sonradan söylüyor gelen giden kızlarla ben de şarkı söylerdim filan onu duymuş, kızlar da patrona bunun sesi güzel demişler. Neyse başladım işte.” (A. Konsomatris, 08.02.2017)

konumundadır. Ancak bu beden işçiliği işveren emekçi konumundan çok uzakta olup aile işletmesindeki işveren yakını olan kadının bedeninin emek ve zaman açısından sömürülmesi üzerine kuruludur.

3.3.3. Aile İşletmesinde Kadınlığın Yeniden İnşası

İnsanlar ait oldukları toplumların cinsiyet rollerine göre davranmaya meyillidirler. Giyimi kuşam tarzı, konuşma şekli, jest ve mimikler hep toplumun belirlediği kurallar çerçevesinde seyreder. Kadın gerek kamusalda gerekse özelde bu kurallara uymakla yükümlüdür ve aksi halde toplumsal baskıyla karşı karşıya gelmektedir. Aile işletmelerinde çalışan kadın aile üyeleri için de durum aynı şekilde seyretmektedir. Aile işletmelerinde enformel şekilde çalışan kadın aile üyeleri esnek çalışma saatleri, yardımcı iş gücü azlığı, yaptıkları işte takdir görememe, toplumsal kimlik normlarına aykırı davranma, iş yerindeki iş yükünün evde de devam etmesi neticesinde kendine zaman ayıramama gibi birçok nedenden dolayı kadınlık algıları değişebilmektedir.

“Önceleri binada kat toplantım vardı. Giyinir kuşanır, takar takıştırır giderdim. Binada olup biten her gelişmeden haberim olurdu. Yeni çıkan kıyafetlerden, eşarplardan filan hep haberim olurdu. Şimdi o kadar yoruluyorum ki, hiç dünya umrumda değil. Önceden haftalık bu bina toplantılarını dört gözle beklerdim. Şimdi, sadece para gönderiyorum. Oralara yüreğim kalmadı, ruhum daralıyor.” (Hatice, yaş: 40, Ayakkabıcı)

Lefebvre (2017 :35), gündelik hayatın çalışmada mı, boş zaman da mı yoksa aile yaşamı dışındaki yaşanan anlarda mı olduğu sorusunu sorar ve gündelik hayatın bu üç alanı da kapsadığını belirtir. Ayakkabıcı Hatice, aile işletmesinde çalıştıktan sonra boş zamanı olmadığını, zamanı karıştırdığını ifade etmiştir.

Çalışan kadın yaptığı işin niteliği ile paralel şekilde giyinip aynı şekilde işin mahiyetiyle doğru orantılı yaşamak zorunda bırakılmaktadır. İktisadi sistemde yer alan kadın, bu dayatmalar neticesinde önce yeni bir kadınlık algısı geliştirip daha sonra hayatını bu şekilde inşa edebilmektedir.

“Çalıştığım sektörle ilgili kısıtlamalarım oluyor. Giyimimden, gezmenden, arkadaşlarımdan geri kalıyorum. Bazen marketlere mal götürüyoruz. Eve dönüşümüz gece saat 11’i buluyor. İster istemez bu hayatımı çok etkiliyor. Yavaş yavaş erkekleştiğimi hissediyorum. Çalıştığım iş çevresinde de hanım ağa derler bana. İş ortamında daha rahat, şalvar gibi şeyler giyiyorum. İş kıyafetim ayrı. Antep’e dönerken kıyafetimi değiştirim. Antep’ten giderken normal kıyafetimi giyerim. Orada değiştirim. Ama makyaj yapma gibi bir durumum yok. Mesela bir

ay süren bir toplama (meyve) iş aldık. O bir ay çok bakımsız olurum. Aynaya baktığımda kendimi tanımam.” (Gülizar, Yaş: 50, Çiftçi)

“Tabii ki de kısıtlama oluyor. Evvelen akraba gezmelerimiz, kabullerimiz olurdu. Gidemiyorum. Annelere birkaç günlüğüne yatılı giderdim, şimdi gidemiyorum. Bir bayram gezmesine bile gidemiyoruz. Çünkü bayram bizim en yoğun olduğumuz zaman. İcabında bayramda iki saat uykıyla çalıştığımız oluyor. Hafta tatili yok. Cumartesi, Pazar da iş oluyor. En güzel tatilimiz öğleyle ikindi arası. Onda da eve geçiyorum. Ancak ev işleriyle uğraşıyorum, çamaşır, bulaşık ütü, yemek. Eşim göze görünen şeyleri giydirmiyor. Zaten burada da her şey yağ filan kokuyor. E bacım alma alma, giyme, giyme ben nerede giyeceğim o zaman. Zaten bir yere gittiğim yok, insanoğluyuz, her şeyi canımız istiyor. Kadınlığı unuttum” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

Kadın sadece toplumsal cinsiyet rolleriyle değil aynı zamanda söylemlerle, iş hayatında ona yüklenen rollerle de ezilmektedir. Bu canhıraş iş gücü pazarında kadının “kadın” olarak kalması mümkün görünmemektedir.

“Kısıtlama yaşamaz olur muyum? Eski hayatıma ait (çalışmak zorunda olmadığı, ekonomik durumlarının iyi olduğu dönemleri kastederek) bazı kıyafetler vardı. Hepsini bohçalayıp kaldırdım. Bu mahallede bu işi yaparken ne giyeceksin? Tablacıyım ben, buna uygun giyinmek zorundayım. Bazen komik bir şey oluyor gülemiyorum. Gülsüm o sırada biri geçse kocama cılve yapıyor derler. Adamın iki günde adını çekerler. Geçen komşunun biri “ıflah olmayan adamdan kork” dedi. Nasıl zoruma gitti. Ne kadar üzüldüm bana anırtıyor diye düşündüm.” (Ayşe, yaş: 48, Züccaciye)

Her işletmenin küçük bir toplum küçük bir sosyete olduğunu hatırlayacak olursak bu sosyetenin kendine has kültürel normlara sahip olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Konsomatris Ayten bir gece kulübünde şarkı söylemekte ve masalara çıkarak konsomasyon yapmaktadır. Konsomatris Ayten’in içinde bulunduğu sosyetenin kendisinden beklentileri diğer katılımcılar göz önüne alındığında değişkenlik göstermektedir. Konuyla ilgili sorulan sorulara cevap verirken önce gülmüş sonra şu şekilde konuşmuştur:

“En sevdiğim şey parlak simli giyinmek boyanıp süslenmek. Bu benim yaşam şeklim. Biz ne kadar açık, dikkat çekici ve güzel giyinirsek müşterinin talebi o kadar artar. Çarşıda gezerken bile bile açık giyiniyoruz dikkat çekmek için. Sonuçta bizim işimiz bu, ekmeğimizi bundan kazanıyoruz. Reklamımız olsun diye yapıyoruz. Bazen yanımıza gelip nerede çalıştığımızı soran oluyor. Bir bakıyoruz akşama kalabalık bir grup olarak geliyorlar. Vücutuma bakılması beni beğenmeleri ve iş yerime gelmeleri beni mutlu eder. Cenazemi bile makyaj yapıp gömün diyor.”

Berger (2014:47), erkeklerin davrandıkları gibi kadınlarınsa göründükleri gibi olduğunu söylemektedir. Erkeklerin kadınları seyrettiğini kadınlarınsa seyredilişlerini seyrettiklerini vurgulamaktadır ve bu durumun, yalnız erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri değil, kadınların kendileri ile ilişkilerini de belirlediğini söylemektedir. Konsomatris Ayten de seyredilmekten haz duyduğunu söylemektedir. Dolayısıyla kendisini görsel bir seyirlik nesneye dönüştürmüştür. Eril iktidar kamusal alanda kadınların giyim kuşamlarına sürekli müdahale ederek, kadının kendi bedeni üzerinde tasarrufunu törpülemeye çalışmaktadır. İyi giyinmek veya kötü giyinmek,

makyaj yapmak ya da yapmamak kadının kendi tercihi olmamaktadır. Kadını bulunduğu mekâna göre ya da yaptığı işe göre standartlar sunmakta ya da dayatmaktadır.

“Aslında kısıtlanmış hissetmiyorum. Bazen yorgun oluyorum ve daha rahat ve spor giyinme ihtiyacı duyuyorum. Ama o şekilde işe gitmemi eşim doğru bulmuyor. Müşterilerimiz bazen eşleriyle birlikte geliyor ve eşleriyle ben ilgileniyorum. Eşim bana “Belli mi olur hanım, birisi gelir sen bu halde karşılarsan ayıp olur” diyor. Şık ve düzenli giyinmem icap ediyor. Bu sebeple her gün aynı şıklıkta ve kalitede giyiniyorum.” (Firdevs, Yaş: 45, Halıcı)

Halıcı Firdevs iş yerinde ataerkil düzenin kendisine mal ettiği tüm görevleri yerine getirmekte hegemonik erkekliğin nesnesi konumunda kendisine yer bulmaktadır. Misafiri giyim kuşam bağlamında iyi karşılamak gibi bir görev verilmiştir. Kuaför Leyla ve Kuaför Dilek açısından da ele almak yerinde olacaktır.

“Bu sektör adamı kısıtlar. Gezemezsin, tatiline gidemezsin. Rahat bir uyku uyuyamazsın. Yıllar önce Salı günleri için tatil çıktığında bazı kuaförler oylama yapılırken kavga etti herkesle, Salı günü tatil mi olur diye. Ama iyi ki oldu. Gençlik boyunca uyuyamadığım uykuyu uyuyorum. Ama sürekli makyajlı saçları fönli gezmek bazen insanı bıktırıyor. Bakımsız olduğum gün bana “kuaförün avradı böyle mi gezer” diye şaka yapıyorlar. Kocam da müşterilere karşı hep bakımlı olmamı istiyor.” (Leyla, Yaş: 35, Kuaför)

“Kısıtılıyor. Geçen mutfakta eşime sarıldım. Bizi U. abi gördü. Arkamdan gelen bir müşteri de olabilir diye bize kızdı. Eşim de bana laf getirme o benim abim dedi. Çok sinir oldum. 3 aylık evliyim ben daha. Sarıldıysam ne olur sanki? Böyle şeyler oluyor tabi. Çünkü eşimin dışında üç kayınım daha burada çalışıyor. Her an erkeklerin arasında hareketlerime ve konuşmalarına dikkat etmem gerekiyor. Kıyafet konusuna gelecek olursak; işim gereği ne istersem onu giyerim, makyajımı yaparım. İstedğim zaman bakımımı yaparım ama kimse bana karışmaz. Geçen sabah geç kalkmışım. Olduğum gibi çıktım evden müşteri eşime hanımla kavga mı ettin ne yaptın bu kızın hali ne dedi. Çok şaşırdım. Eşim de şaşırdı, müşteriye karşı böyle olma dedi. Gayet normal bir haldeydim. Hemen oturdum çıraclar saçlarımı fönledi ben de makyaj yaptım. Kendimi buna mecbur hissettim.” (Dilek, yaş: 19 Kuaför)

Kuaför Dilek ve Kuaför Leyla meslekte bulundukları konumları nedeniyle sürekli bakımlı, saçları taranmış ve makyajlı olarak gezmek zorunda olduklarından söz etmişlerdir. Bu durumun onların tercihleri dışında olduğunu söylemek mümkündür. İşe bakımsız gittikleri zaman müşteriler tarafından eleştirildiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu müşteri eleştirisinin üzerinde tekrar işletme sahibi kocalarının yaptırımı olmuştur. Hem Kuaför Leyla, hem de Kuaför Dilek müşteri eleştirisi sonrası değil, eşlerinin isteği sonrası dış görünüşlerini değiştirmişlerdir. İnsan değişken yapıya ve ruh haline sahip bir varlık olduğundan ötürü adı geçen “şıklık” ve “bakımlılık” bazı zamanlarda eziyet haline dönüşebilmektedir. Toplumda söylemlerle, ilişkiselliklerle ve davranışlarla dolaşımda olan bir iktidar bulunmaktadır. Bu iktidar; kadını erkeklerin istediği gibi her daim bakımlı, güzel ve cinselliğe hazır olarak konumlandırmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AİLE İŞLETMESİNİN EV YAŞAMINA SİRAYETİ

4.1. HAYALLER VE UMUTLAR

Her gün deneyimlenen bir olaylar silsilesi olduğu düşüncesiyle fazla dikkatleri üzerine çekmese de gündelik hayat, bize toplumsal işleyişe dair birçok ipucu verir. “Sıradan” anlama çabası sosyal bilimler alanında da kendine yakın zamanda yeni yeni yer bulabilmiştir. Gündelik hayata eleştirel bakış geliştirildiğinde “bildik” olanın arkasında kalan bilinmeyene ulaşmak mümkündür (Akbıyık, 2018:1). Lefebvre de, gündelik yaşamın çeşitli biçimlerde eleştirildiğinden bahsetmiştir:

Gündelik yaşam, felsefe ve tefekkür tarafından, düş ve sanat tarafından, şiddete dayalı eylem, savaş ya da politika tarafından, kaçış ve firar tarafından tarih boyunca çok değişik biçimlerde eleştirilmiştir (Lefebvre, 2017:34).

Aile işletmesinde çalışan kadın üyelerin ev yaşantıları, araştırma kapsamında önem arz etmektedir. Ailenin tüm fertleriyle ya da bir kısmıyla birlikte çalışıyor olmak ve mesai bitiminden sonra, yine onlarla zaman geçirmek kadınların gündelik yaşantılarında ne gibi etkiler uyandırmaktadır?⁴⁹ Katılımcılar aile işletmesinde çalışmaya başladıktan sonra ev yaşantılarının eskisi gibi olmadığından bahsetmişleridir. Zamanla biraz yıprandıklarını ve eski yaşamlarını özlediklerini anlatmışlardır.

“Eşim fabrikada çalışırken gecesi belliydi, gündüzü belliydi. Gecesi olunca atıyorum, banka işimizi falan hallediyorduk, pazara falan gidiyorduk. Gündüzcü olursa akşam düğüne giderdik, komşulara giderdik. Hiç yoktan bir çekirdek alıp gider parka gider otururduk. Ama şimdi tüm gün birlikte olup çalışınca hiçbir şeye yüreğimiz kalmıyor, kendimizi eve dar atıyoruz.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

⁴⁹ Bu konu sadece araştırmanın değil, katılımcıların kendisi dâhil, yanlarında yaşamlarına şahit olan kişiler için de bir merak konusudur. Hatta görüşme sağlanırken, katılımcıların yanlarında olan kadınlar “Bunun işi zor, kocası gece gündüz dibinde vs.” şeklinde acıma hissi dile getirmişlerdir. Katılımcılar ise diğer katılımcıların hayatlarını merak ederek araştırmacıya “Kocasıyla çalışanlar nasıl, araları nasıl, onlar ne diyorlar?” şeklinde sorular sorarak araştırmaya farklı bir boyuttan tekrar katkı sunmuşlardır.

“İşyerinde bir anlamda patron durumundayım, bu durum güzel. Ancak aileyle birlikte çalışmak insana çalışıyor hissi vermiyor. İşimi severek de yapmıyordum çünkü sürekli iç içeyiz⁵⁰. Bu durum aileye de yansiyordu tabi. Abilerimin eşleri benim işyerinde olmamı kısıtlıyorlar ve benden bundan çok rahatsız olurdum ”. (Büşra, yaş: 19, Akademisyen)

“Bazenleri ev çok büyük oluyor o zaman eltim Hayriye de beni istiyor gelsin diye. Sonra eve gelince yemekten sonra beni ortaya atıyor. Zenginlerin eşyalarına nasıl bakıyordun öyle ağzını ayırıp diye benimle dalga geçiyor. Bende gülerim ama bir taraftan zoruma gider, kocama karşı mahcup olurum. Eskiden olsa yemeğimi yapar önlerine kordum, yiyecek kalkardı beni ortaya atmazlardı.” (Saniye, yaş: 36, Temizlikçi)

Hegel, “Aşına olunan bilinmez.” diyerek, gündelik hayatın çözümlemesinin öneminden bahsetmektedir (Lefebvre, 2017). Gündelik hayatın içinde görünmeyen, deneyimlerin içinde gizlenen pek çok ayrıntı ele alındığında, sıradan olanın içinde görünmeyen bu ayrıntılar toplumsal hayatı çözümleyecek dinamiklerin kaynağı olabilmektedir. Söz konusu kadın çalışmaları olunca, gündelik hayatın içinde katılımcıların ağzından çıkan her kelime daha da kıymetli bir hale gelmekte, katılımcıların gündelik hayat deneyimleri feminist çözümleme açısından büyük önem arz etmektedir. Öreğin, katılımcılarımızın çoğu içinde bulunduğu durumdan memnun olmamakta, bu memnuniyetsizliklerini dolaylı olarak, gündelik yaşam deneyimleri üzerinden aktarmaktadırlar.

İnsanların gündelik yaşamlarına yön veren önemli noktalarından bir tanesi de onların hayalleridir. Ancak kadınların hayallerinde de ataerkil kodların izini bulmak mümkündür. Nitekim katılımcıların tamamı gelecekle ilgili neler düşünüyorsunuz şeklindeki soruyu yanıtlamışlar ve her biri farklı beklentilerini anlatmışlardır.⁵¹ Bu beklentilerin içinde çoğunlukla kocalarının ve çocuklarının mutluluğu, yeni bir ev alma isteği gibi aile merkezli istekleri olduğu görülmüştür.

“Biraz param olunca kendime küçük bir arsa alacağım. Sonra da para kazandıkça üstüne bir kat ev çıkacağım ve ona ben oturacağım. Sonra da elimde oldukça tekrar katlar çıkıp onları da kiraya vereceğim. En büyük hayalim bu.” (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

“Kocam bana birkaç sene para biriktirip ev alırız dedi. Hani şimdilik isteğim dükkâna yakın, kaloriferli, 24 saat sıcak su akan, mutfak geniş bir ev istiyorum. Mutfakta misafir ağırlamak, kahve içmek çok isterim ama gelecektekenden yana da üç çocuğumun okumasını isterim. Oğullarımın takım elbiseli, kravatlı işlerde çalışmasını isterim.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

“En büyük hayalim, torunlarımı evlendirmek. Oğullarım şükür yanımda. Bu dirliğimizin düzenimizin böyle devam etmesini isterim Allah’tan.” (Fatma, yaş: 68, Temizlikçi)

Kadın her daim kendisine sunulan hayatı, sunulduğu kadarını yaşamaya rıza göstermeye zorlanmıştır. Oysaki insan, doğası gereği cinsiyeti ne olursa olsun

⁵⁰ Katılımcı Büşra aile işletmesinde çalışma sürecini sonlandırarak özel bir üniversitede akademisyen olarak çalışmaya başlamıştır.

⁵¹ Katılımcılardan Konsomatris Ayten dışındaki tüm kadınlar ev, aile mutluluğu ve çocuklarıyla ilgili hayal kurarken, Konsomatris Ayten kendisiyle ilgili bir hayali olduğunu söylemiştir. “Yaşıma uygun, genç ve yakışıklı bir adamla evli olmak isterdim.” şeklinde yanıt vermiştir.

yaşamdan beklentiler içine girmekte ve bu beklentiler doğrultusunda mücadelesini vermektedir. Birey, bu mücadelenin neticesinde az da olsa verim alıyorsa motivasyonu yükselmekte ve beklentilerini gerçekleştirmek üzere çabasını da arttırmaktadır. Kadın her ne kadar toplumda ikincil planda gösterilmeye çalışılıp ev içinde olması gerektiği söylense de bu beklentiye karşı mücadele verip kazanan örnekler de mevcuttur.

“Ömrümden ömür gitti, bedenimin her yeri bir sızı veriyor ama en azından çocuklarımı okuttum, evimi aldım, arabamı aldım. Bazen keşke de yapmasaydım diyorum ama en azından istediklerimi aldım. Evde otursam ne olacaktı ki? Onun bunun lafını sözünü dinleyecektim. Bir lokma bir hurka o da herif getirirse. Boş versene sen” (Gülizar; yaş: 50, Çiftçi)

“Çok zor süreçlerden geçtim. Hala da beni çok yoran olayların içindeyim. Küçük de olsa evimi aldım. Kantinin bütün borçlarını ödedim, kendime mal ettim. Senede bir de olsa tatilime gidiyorum. İlerde şartlarımı daha da düzeltereğime inanıyorum.” (Nilüfer; yaş: 35, Kantinci)

“Şartlarım çok kötü. Maddi olarak sıfır durumdayım. Ama kocamı seviyorum ve onunla çok mutluym. İkimizin de zanaatı var, çok şükür. Biraz sabredersek 2-3 yıla düzeleceğimize inanıyorum. Elimiz iş tutuyor, hiçbir zaman batmayacak bir işimiz var. İşler böyle giderse, bir şube daha açıcız, başına ben geçicem. Kendi işimin patronu olucam.” (Tülin; yaş: 45, Gelinlikçi)

Yaşam devam ederken bir takım beklentiler oluşur. Bu beklentiler ise kişinin hayatına şekil vermektedir. Katılımcıların iş ve özel hayatlarını iyileştirme çabası, iş yaşamında güçlü bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur.

4.1.1. Evlilik ve Ev Yaşantısı

Aile, sınıf egemenliğinin, yaşa ve cinsiyete bağlı ezilmenin olduğu bir yerdir ama aynı zamanda kriz dönemlerinde dayanışma, karşılıklı yardımlaşma ve güvenlik kaynağıdır (White, 2015:217). Aileden bir önceki kurum ise evliliğdir.⁵² Giddens (2012:247), evliliği; *“İki yetişkin birey arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan bir cinsel birleşim olarak tanımlanabilir.”* şeklinde tanımlamıştır. Ataerkil toplumlarda kadın için evlilik, baba evinden koca evine göç şeklindedir. Ataerkil ideoloji, özel olarak evli genç kadınlar üzerinde baskısını daha çok göstermektedir. Evlenirken kocasının soyadını alan kadının, kocasının ailesini tamamıyla benimsenmesi beklenirken, erkek için aynı durum söz konusu değildir. Nesillerdir durumda pek de bir değişim olmamıştır.

⁵² *“Bir önceki nesilden alınan kültürel birikimin bir sonraki nesle aktarılmasında, gelenekler üzerinden bir tarihsel hattın inşa edilmesinde ve artık kendiliğinden yapılagelen davranışlar, ritüeller, yönelimler, alışkanlıklar üzerinden bir toplumsal omurganın yeniden üretilmesinde önemli bir ideolojik ve simgesel rolü yerine getirir bu iki kurum.” (Gökgez 2016: 144).*

“Aileye, ailenin otoritesine uyguladığı kurallara ve benimseyip kabul ettiği ölçülere ilişkin bir özel akit olan evlilik, ne Antik Yunan’da ne de Roma’da kamu güçlerinin müdahalesini gerektirirdi. Antik Yunan’da, evlilik iki temel ve yaşamsal eksene sahipti. Bunların biri, o zamana değin baba tarafından üstlenilmiş olan vesayetin kocaya aktarımını, diğeri ise fiili olarak kocasına verilmesini belirliyordu... Dolayısıyla, evlilik, “bir özel sözleşme, biri gerçek –kızın babası-, diğeri ise potansiyel –gelecekteki koca- iki aile reisi arasında yapılan işti...” (Foucault (2018:354)

Bu noktada evliliği kadının sorumluluğunun devrinin el değiştirdiği bir mübadele nesnesine benzetmek mümkündür.

“Bekârken maddi durumumuz iyi değildi. Çalıştığımın haftalığını, getirir anneme verirdim. Hepimiz çalışır evi döndürürdük. Mesela benim parama odun kömür alıyorsak, ablamın parasına da market yapardık. Evlenince de durum değişmedi. Hep bir şeyleri döndürüyoruz işte. Evi çekip çevirmek için yaşıyoruz. En azından evlendikten sonra kendi çocuğumun geleceği için çalışmış olacağım.” (Dilek, yaş: 19, Kuaför)

“Biz dokuz kardeşiz. Babam öldüğünde beş kardeş daha evlenmemiştik. Hepimiz kendi çapımızda işlere girdik. Hem evi geçindirip hem de çeyizimizi yaptık. Kocamı severek ve şartlarını kabul ederek evlendim. Gelinlik kiralayacak bile parası yoktu. Bir arkadaşımдан ödünç aldım. Yani aynı sorumluluk burada da devam etti.” (Nilüfer, yaş: 35, Kantinci)

Bir kadın evlendiği zaman önceden kendi ailesine karşı olan sorumlulukları kocasının ailesi için devam etmektedir. Bu bağlamda evlilik, kadının emek yükümlülüklerinin kime karşı olacağının müzakere edilmesidir (White, 2015:28).

Ataerkil toplum yapısında kadının yaşam alanı ev ve yakın çevresi olarak belirlenmiştir. Bu nedenle kadının yaptığı ya da yapacağı işler de ev işleri ve aile bakımı olarak sınırlandırılmıştır. Nitekim katılımcılarımızın tamamı bu durumu kanıksamıştır. Bora (2016:21) da, kadınlığın, içinde yaşadığımız kültürde, yaş, eğitim, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olarak, esasen “ev” üzerinden tanımlandığını ve yeniden üretildiğini, bu nedenle toplumsal bir yaşam alanı olarak evin, kadın öznelliğinin kurulmasını anlamak için kilit alanlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Ev ya da yuva, içinde doğup büyüdüğümüz, biçimlendiğimiz, kültürel ve toplumsal değerlerin simgesel temsil alanıdır. Ev “iç” tir. İç olan her şey güvenilirdir aynı zamanda. “İç”, “dış” tarafından korunur. “İç” kadındır, “dış” erkek.

“Gece geç saatte eve geliyoruz. Ama saat kaç olursa olsun, çayımı demlerim. Televizyonumu açarım, kocamla oturur seyrederim. O an sanki bütün yorgunluğumu unuturum. Evin verdiği tadı başka hiçbir yer vermez.” (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

“Saat 6 gibi işim biter. Kantinden artan yemekleri toplar eve getiririm. Yanına da bir kek çırparım. Kocasını gecce çalışan komşuları var. Onları buyur ederim. Herifimi de kahveye yollarım. Komşularıyla keyif ederim. O zamanlarda o bir odalı evim gözüme saray görünür.” (Pembe, yaş: 50, Kantinci)

“Evin içinde en geniş oda benim odamdır. Bir tarafta yük yerinde yataklarım dizili durur. Bir tarafta da çanaklarım dizili durur. Her cumartesi günü divan örtülerimi yıkarım. Hortumu çeker damdan beri her tarafı yıkarım. Ölümünden farz işimi aksatmam. Pazar günleri dünürlerimi ve başka akrabalarımı sıra sıra çağırırım. Yer, içer eğleniriz. Dünyada mekân, ahirette iman. Evim her şeyim.” (Temizlikçi, yaş: 68, Fatma)

Hemen here zaman ev ve eve dair “her şey” kadınla ilişkilendirilmiştir. İlin ve Segal (2009:42), insanın dünya üzerindeki evrimini ve insan olabilme sürecinde doğayı nasıl evirdiğini anlattıkları eserlerinde, insanların evlerinin (burada kastedilen mağara) içini nasıl düzenlediklerini şu şekilde anlatmışlardır:

“Evi içinde yaşanabilecek hale getirebilmek için bütün topluluk kolları sıvar, mağaranın tavanını ve duvarlarını taş aletlerle kazır, ağaç kazıklarla da düzeltirdi. Hemen yerinde ocak kazılır, çevresine taş dizilirdi. Anneler yavrularına özenle “yatak” hazırlarlardı. Bunun için yerde bir çukur kazılır, kuş tüyünden döşek yerine de ocaktan ılık kül konulurdu.”

Erkekler kamusal alanda aileleri için emek mübadele sürecine girmektedirken, kadınlar özel alanda emek mübadelesine ücretsiz girmektedir. Aynı zamanda emek piyasasında çalışan kadınların da evdeki emekleri görülmemektedir.

“Ben işimi de aşımı da bilirim. Ama bütün gün ne kadar yorulduğumu gözüyle görüyor. Yabancıların yanında çalışsam zoruma gitmez. Bir soba bile kurarken elini değirmez. Tamam, iş benim işim ama yardım etse kötü mü olur?” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

“Akşama kadar bir sürü kadına haber anlatıyorum. Hiç değilse hal hatır soruyorum. Kafam kazan gibi oluyor. Ama üç gün yemek yapmasam kocam acından ölür. Ne yemek yapar ne de acıktım der. Hadi temizlik için arada kadın çağırıyorum ama yemekmiş bulaşıkmiş yardım eden kimse yok. Bütün bu olaylar gözünün önünde olmasa zoruma gitmez.” (Dilber, yaş: 46, Tuhafiyeci)

“Babamın işinden dolayı çok geniş bir çevremiz var. Ayrıca çok geniş bir evimiz var. Sürekli çat kapı misafirlerimiz geliyor ve babam hep hazırlıklı olmamızı bekliyor. Bu durum beni çok sinirlendiriyor. Akşama kadar işim az olsa da dışarıdayım. Evde yokum. Akşam dönüp tekrar misafir ağırlamak, gelinler gelmeyince tek başıma bulaşık yıkamak zoruma gidiyor.” (Büşra, yaş: 30, Akademisyen)

TÜİK'in 2015 yılında yaptığı hane halkı araştırmasında da gösterdiği gibi kadınlar evde aile bakımına erkeklerden 5 kat fazla zaman ayırdıkları sonucuna varılmıştır. Kadınların aile bakımına günde ortalama 3 saat 31 dakika, erkeklerin ise 46 dakika ayırdığı görülmüştür.⁵³

Kadınlar, kamusal alanda çalışsın ya da çalışmasın, toplumsal cinsiyet rollerinin biçtiği roller değişmemektedir. Araştırma çerçevesinde açıkça görülen sonuçlardan birisi de şudur: Kadınların şikâyetçi oldukları konu evde kendisine biçilmiş görevler değildir. Kadınlar birlikte çalıştıkları aile üyelerinden bu büyük yük karşısında yardım alamamaktan ve daha ötesinde takdir görememekten şikâyet etmektedirler.

4.1.2. Evdeki Kriz ve Yansımaları

Firestone (2013:85), “Cinselliğin Diyalektiği”nde aile kavramının

⁵³<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627>

arkeolojisini yapmış ve bu kavramın, ilk defa Romalılarca, anne, çocuklar ve tutsaklardan oluşan ve bir başkan tarafından yönetilen bir toplumsal birimini tanımlamak için kullanıldığını ve Roma yasalarına göre ailenin başkanının, üyelerin hepsinin yaşamları ve ölümleri üstünde söz sahibi olduğunu anlatmıştır. Gerçekten de bu kavramda bahsedilen aile modelinin günümüz çekirdek ailesinin ana, baba ve çocuklardan oluşan aile üyelerine evirildiğini söylemek mümkündür. Eski dönemdeki “aile başkanı”na yeni dönem ataerkil aile sistemi “baba” demiştir. Aslında ataerkil sistem sadece anne ve babanın rollerini belirlemeyip aynı zamanda çocukların da rollerini belirlemiştir. Çocuk doğumundan itibaren verilen rolüne göre hareket eder. Aile reisi olan babanın kendilerinden beklediği şekilde hareket eder, konuşur veya susar. Aile içinde oluşan bir krizde ise çocuğa düşen susmaktır.

İşi ile aile yaşantısını birleştirmeyi tercih eden “baba”nın çocuklarına ise daha fazla sorumluluk düşmektedir.⁵⁴ Ataerkil kültür aile kurumunun içinde “terbiye etmek ya da yetiştirmek” adı altında kadınları erkeğe tabii kıldığı oranda çocukları da nispeten babaya tabii kılmaktadır. Dolayısıyla aile işletmesi içinde hem kadın hem de çocuk erkeğin gölgesinde kalabilmektedir.

Ailenin işletmeleşmesi zaten zor olan gündelik hayatı daha da güçleştirmiştir. Kapitalizmin neo-liberal evresi fakirleştirdiği aile kurumu, tüm toplumsal normları bir tarafa bırakarak cinsiyet gözetmeksizin bir araya gelmiş ve aile işletmesini oluşturmuştur. Hem kamuda hem özel alanda bir yaşamak zorunda olan aile üyeleri zorunlu bir çatışmaya sürüklenmiştir.⁵⁵ Bu çatışma hali bazı söylemler ve yazınlarla bazen bilerek ve bilmeyerek daha fazla körüklenmiştir. Bunun örneği olarak Türkiye pazarında kendine yer etmiş 22 şirketi ve 10.000'in üzerinde çalışanı barındıran formel bir aile işletmesinin kurucu ortağını⁵⁶ ulusal basında da yer alan söylemlerine

⁵⁴ Aileden oğlum, eşim ve ben birlikte çalışıyoruz. Oğlum daha küçük sadece ekmek ve kebabı yakmak için kullanacağımız ateşi almaya gider. Durumdan çok şikâyetçi ama ne yapayım? Bakacak kimse yok. Ev sobalı, sobayı yakamaz. Evde oturup gereksiz arkadaş tutup sokaklarda gezeceğine, serseri olacağına burada yanımda olsun. (F. Lokantacı, 20.12.2016)

⁵⁵ Ben buraya yeni geldiğimde bir gün bir kavga kıyamet eşim, abileri hepsi birbirine girdi. Eyvah dedim artık hikâyenin sonu. Akşam çıkarken bir baktım sarmaş dolaşlar. Çok şaşırdım. Eşim bana “hanım biz her kavgamızda ayrılısak, şimdiye A. . Halı diye bir yer kalmazdı” dedi. O zaman anladım durumu ve neler çektiğini. Şimdi herkesin bir işi var. Kimse kimsenin ne olursa olsun işine karışmıyor. Biraz olsun krizler aşıldı bu sayede ama yine de hep gerginlik oluyor diyebilirim. (Firdevs, Halıcı) (Bu aile aynı zamanda özel alanda da beş katlı bir apartmanın her katında bir kardeş ailesi olmak kaydıyla birlikte yaşamaktadırlar)

⁵⁶ <http://www.kilerholding.com.tr/kurumsal.html>

yer vermek doğru olacaktır.⁵⁷

“Konya’da Genç Aktif İşadamları Derneği Yönetim Kurulu’nun düzenlediği ‘başarı hikâyeleri’ konulu programa katılan Ümit Kiler, Türkiye’de aile şirketlerinin hızla dağılmasının temelinde ailevi sorunlar olmasına dikkat çekti. ABD’de aile şirketlerinin yüzde doksan altısının ayakta durmasına karşın Türkiye’deki aile şirketlerinin 3-4 yılda yüzde 95’inin dağıldığını aktaran Kiler, bunun nedeninin şirket yöneticisi olan kardeşlerin evlenmeleriyle aileye sonradan dâhil olan kadınlar olduğunu savundu. Programa katılan işadamlarına seslenen Ümit Kiler, ‘Türkiye’deki aile şirketleri neden dağılıyor, bunu kendinize hiç sordunuz mu? Aile şirketlerini kadınlar yıkıyor. ’ ifadelerini kullandı.⁵⁸

Toplumda liderlik pozisyonunda olan kişiler, söylemleri ve davranışlarıyla hedef kitlesine rol model oluşturmaktadır. Bu, bir nevi bir misyonu üstlenmek anlamına da gelmektedir. Ticari yaşamda başarıyı/başarısızlığı profesyonel yönetim, isabetli yatırımlar, sektörün ekonomik gidişatı gibi etkenler belirlemektedir. Oysaki anılan konuşmacı aile işletmelerinin yıkılma sebebi olarak kadınları hedef almaktadır. Bu tutum karşısında kadın kamusal alanda olsun olmasın her türlü

⁵⁷ Burada kadın ve çocuklar direk olarak hedef alındığı için konuşma metninin tamamına yer verilme ihtiyacı duyulmuştur.

⁵⁸ *Baba veya kardeşlerin yıllarca çalışarak çok gayret edip gece gündüz demeden şirketler kurduğunu anlatan Ümit Kiler, zamanla kardeşlerin evlenmeye başladığını ve aileye başka kadınların girdiğini dile getirdi. O zamana kadar hiçbir problem yaşanmamasına karşın, evliliklerin ardından kardeşlerin hanımları arasında rekabet, kıskançlık ve dedikodu başlamasıyla şirketin zamanla çökme noktasına ulaştığını kaydetti. Kiler, şöyle devam etti: ‘Evliliklerin ardından bir müddet sonra çocuklar da büyüüp işin başına girmesi ile orada artık lastik patlıyor. Niye çünkü evde lider yok. İki-üç kardeş eşit sorumlulukta. Hepsi eşit yükümlülükte ve hepsi eşit yönetimde, kimsenin kimseye üstünlüğü yok. Daha sonra eşlerden biri kocasına ‘Biz çocuğumuzu ağır işlerde çalıştırıyoruz kardeşin çalıştırıyor. Sen çocuğunun düşmanısın. ’ Diye dırdır edip eşinin başını yiyor. ’ Kiler, aile içerisinde yaşanan sorunların ilerleyen zamanda daha da büyüdüğünü iş adamı arkadaşlarından örnekler vererek, şöyle anlattı: ‘ Bir müddet sonra da kadınlar arasında rekabet başlıyor. ‘O şunu aldı, o bunu aldı, ben de şunu alacağım. ’ Diye kocasının başını biraz da orada şişirmeye başlıyorlar. Bakıyor ki adamlar sıkıntı var. ‘Bunları (eşlerini) uzaklaştıralım deyip’ evleri ayırıyorlar. O zaman daha büyük tehlike, işte o noktadan sonra aile ile birlikte şirkette batıyor. ’*

Bir arada yaşayan kardeşlerin evlerini ayırmasından sonra sorunun daha da büyümeye başladığını ifade eden Kiler, bu sefer de eşler arasında kıskançlıkların baş gösterdiğini aktardı. Bursa’daki iş adamı arkadaşının başına gelen bir hikâyeyi de anlatan Kiler, arkadaşının kıskançlıklar üzerine eşine kardeşinin hanımıyla görüşmeyi yasakladığını aktardı. Kiler, arkadaşının kendisine anlattığı sorununu da onun dilinden katılımcılarla paylaştı: ‘Bizim hanımlar birbirleriyle hiç görüşmezler. Onlar birbirlerinin evine gittikleri zaman akşam eve gelince kavga ediyorlar. O gidiyor, onun evindeki bir şey görüyor; akşam gelince ‘Ben de isterim ondan, bizim niye yok. ’ Diyor. Bu yüzden biz kardeşler olarak yasak koyduk. Dışarıda görüşürüz ama hanımları birbirleriyle hiç görüştürmeyiz. ’ Kadınların, birbirlerinin evlerini görmediği zaman bu kez de farklı sorunların baş gösterdiğini çevresinden örnekler vererek anlatan Kiler, ‘Kadınlar birbirlerinin evlerini görmedikleri zaman da biri diyor ‘ benim evim şöyle olsun’, diğeri diyor ‘benim evim şöyle olsun. ’ Böyle devam ederken kardeşler birinin şarteli atıyor, patlama noktasına geliyor ve sonunda kardeşine bir laf söylüyor veya sadece aile büyükleri ayakta diye onları kırmamak adına zorla sürdürülen bir birliktelik oluyor. Baba ve anne vefat ettiğinde bütün bağ kopuyor ve eşler ayrılmaya başlıyorlar. Aile şirketlerimizin kötü gitmesinin nedeni budur. ’... Kiler, ‘Biz 2005 yılından beri çocuklarımız ve bizden sonraki nesil, bu şirkete zarar vermesin diye düşünüp bir aile anayasası oluşturmaya çalışıyoruz⁵⁸... Bizim şirketimizde üniversiteyi bitiren bir yeğen var; o da şirkette satın almada görev alarak başladı. Onun haricinde hepsinin başlayacağı yerler belli. ‘Şuradan başlayacaksın, şu kadar maaşla başlayacaksın, şu eğitimini yaparsan şuraya girebilirsin, şu eğitimini yaparsan şu arabaya binebilirsin. Hepsinin kriterlerini belirlemiştir. . . ’.

başarısızlığın sebebi olarak gösterilmektedir sonucunu çıkarmak mümkündür. Aynı zamanda bu tür söylemler iş zamanı işte, mesai sonrası evde oluşabilecek bir krizin alt yapısını hazırlamaktadır.

“Büyük kayınım Gaziantep’e ilk geldiğinde işe küçük bir atölyeyle başlamış. İşler yoluna girince diğer kayınlarımı ve kocamı yanına almış. Büyük kayınım ne derse kayıtsız şartsız o olur. Bütün kardeşleri evlenince bir gün bir toplantı yapmış ve iş yerinde olan hiçbir şeyi eve götürmeyeceksiniz. Birinizin karısının ağzından parayla pulla, işle güçle ilgili bir şey duyarsam onu memlekete geri gönderirim. Bence bu durum profesyonellikten uzak... Hatta ailenin içine direk müdahale bile diyebilirim. Ben burada çalışıyor olmama rağmen muhasebe departmanına asla girmem. Bazen bu konuyu evde açmak istiyorum ama eşim beni konuyu kapatmam için sert bir dille uyarıyor.” (Firdevs, yaş: 45, Halıcı)

Yine literatürde yer alan bir yazında da eşler arasındaki gerginliğin işletmede sorun oluşturduğu yönünde “açık uçlu” bir tespitte bulunulmuştur. Bu, kadın aleyhine anlaşılabilecek bir yazın olup eşler arasındaki tartışmaların nedeni olarak genellikle kadını işaret etmektedir.

“Sermaye yapısı veya yönetim uygulamaları üzerine kardeşler arasındaki rekabet, çatışma veya eşler arasındaki tartışmalar aile yönetimindeki bir şirkette büyük gerginliklere neden olmaktadır.” (Yelkikan, 2006:200)

Kadının aile içindeki ücretsiz emek sömürsünün devamı, kamusal alanda aile işletmesinde de sürmektedir. Kadının işletmede gündüz sarf ettiği yoğun emek evde kendisine karşı beklentiyi azaltmamaktadır. Beklenti karşılanamadığı takdirde kadın suçlanmakta ve ev yaşamında sergilediği “yetersiz” rol sebebiyle evde kriz yaşanmaktadır.

“Bazen yorgun oluyorum. Sen de bir tarafından tut diyorum. Ama o da benden yorgun o zaman tartışıyoruz. Oğlum ortaya giriyor, anne ben yapayım diyor. Anne saat kaç oldu sen daha uyumadın diyor.” (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

“Kocam çok nankör bir adamdır. Ele dikiş dikerken de paramı yerdi, şimdi de oğlanın yanındayız, hala para yeme derdinde. Ne işlik ne güçlük bir adam. Hiçbir şeye katkısı ve faydası olmaz. Bir kere soba kurarken düştüm kolumu kırdım. Oğlanlar buna kıyameti kopardı ama arlanmadı. Alışmış bir kez arsızlığa, hiçbir iş tutmaya. Daha da bana “Avrat değil misin, senin işin ne?” der.” (Pembe, yaş: 50, Kantinci)

Aile işletmesinde çalışan eşler, özel hayatın kısıtlanması sebebiyle tüm sorunlarıyla sürekli olarak yüz yüze yaşamak durumunda kalmaktadır. Bununla birlikte ekonomik dalgalanmalar ve krizler neticesi oluşan “dar gelir”⁵⁹ faktörü yaşamı oldukça güçleştirmekte ve beraberinde hem iş, hem de aile yaşamına krizler doğurmaktadır.⁶⁰

“İşteki sıkıntı evi de etkiliyor. İster istemez tartışıyoruz. Birbirimizi suçluyoruz. En çok da borca vermesine sinir oluyorum. Esnaf daha çok haftalık ya da aylık veriyorlar. Bazıları çok

⁵⁹Tüm hayatımız para zaten. Kazandık kazandık, kazanamadık o gün açız. Eski davalardan dolayı bize borca mal da vermezler. Bu yüzden her şeyi peşin almak zorundayız. Çok ağır geliyor bu parasızlık (Ayşe, Züccaciyeci)

⁶⁰İş hayatımızda olan sıkıntılar bizi çok etkiler çünkü para olmazsa huzur olmaz. (Fatoş, Dönerci)

zor ödüyor. Bazen hafta sonu bize para kalmıyor. Parasız kalınca da sinirlerimiz oynuyor birbirimizi üzüyoruz.” (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

“Bazen arkadaşlarımla sinemaya gitmek isterim. Kocam bana “İşyerinde akşama kadar dır dir edip duruyorsun ama gezme denince koş koş gitmeyi biliyorsun. Şimdi otur iş tut desem bana bağırır çağırır.” der, asla dışarı çıkmamı istemez. İstiyor ki, iş bitiminde eve geleyim, güleyim kendine hizmet edeyim, dört dörtlük bütün ev işlerini yapayım. Çok haksızlığa uğradığımı düşünüyorum.” (Aliye, yaş: 48, Marketçi)

Aile işletmesinde çalışan ailenin kadın üyesinin bir görevi de meydana gelebilecek ekonomik bir krizde dengeleyici ve savuşturucu bir rol oynamasıdır. Erkeğe verilen geçimin sağlanması görevi bir şekilde yerine getirilemezse bu durumun savuşturucusu da yine kadındır. Özel alanda erkek bu sebeple suçlanamaz. Aile işletmesinde de süreç bu şekilde ilerlemekte, hem işteki krizin, hem de evdeki krizin merkezinde kadın bulunmaktadır. Kadınlar, krizin çocuklara yansımaması noktasında da tampon görevi görmektedir.

“İşler kötüye gitmez niye kötüye gitsin? Bazen kimse çağırılmaz, biz de beş çeki fıstık alır kırarız eltilerimle. Günü kurtarırsın.” (Zöhre, yaş: 40, Temizlikçi)

“Bazen tahsilat sorunu yaşırdık. Elimizde nakit fazla olmazdı. Bu durumlarda abilerim bana ve küçük kardeşime paramızı vermezlerdi. Bu çok zoruma giderdi. Ben yabancı olsam paramı vermeyecekler miydi? Bir keresinde işler sıkıntılı diye yanımızda çalışan kadını bir ay ücretsiz izine yolladılar ve bana da hiç para vermediler. Bence bu da ayıp bir şey.” (Akademisyen, yaş: 30, Büşra)

“Dükkanı ilk açtığımız sıralarda ramazan bayramı gelmişti. O bayram elimiz dar diye bana ve çocuklarıma bayramlık alınmadı. Sabaha kadar çalıştık ama çocuklarıma bayramlık alamadım, çok zoruma gitti. Ama kaynanama tepsi tepsi kahke gönderdik, onu satın parasıyla bir şeyler alabilirdik.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

4.1.3. Krizin Kıskançlık Boyutu

İkili ilişkilerde yaşanan baskın duygulardan biri de kıskançlıktır. Kıskançlık hem bireysel hem de ilişkisel yönlüdür. “Kıskançlık ilişkinin varlığına ya da kalitesine yönelik tehditleri takip eden karmaşık duygu, düşünce ve eylemlerdir.” (White, 1981 akt. Curun ve Çapkın, 2014:2) Kıskançlık evlilik ilişkisini zora sokan ve evlilik doyumunu düşüren bir olaydır.⁶¹ Aile işletmesinde birlikte çalışan eşler krizlere karşı kırılabilir bir evlilik yapısına sahiptir denebilir. Bu durum ataerkillik kalıplarının yerle bir edilerek kadının “görünmese” de kamusal çıkarıldığı aile işletmesi çıkmazında daha da belirgindir. Erkek eşini kamusalda karşı cinsle irtibat halinde olmasını zor kabullenir. Dolayısıyla kriz bu boyuta taşınmış olur.

“Kıskançlık da var değil de dengesizlik. Diyelim ki genç biriyle konuştum. Tepki gösteriyor. Geçen yıl Nevşehir’liler geldi. Onlarla sohbet ettim malı sattım. Onlar dedi sen bu malı eşinin sayesinde sattın. Müşteri gittikten sonra çok bozuldu. Garip hareketler yaptı. Eşyaları yere

⁶¹https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_11727.htm

filan fırlattı. ” (Gülizar, yaş: 50, Çiftçi)

Evlilik kurumu kıskançlık duygusunu meşrulaştırmaktadır. Erkeğin eşine kıskançlık neticesinde kısıtlama uygulaması, şiddet uygulaması, kamusal alana çıkma yasağı uygulaması, ekonomik yönden yoksun bırakması gibi yaptırımlar son derece “normal” karşılanmaktadır.

“Kıskanç tabi. Bazen kıskançlıktan kudurup döver beni, gelene gidene cilveli konuşma der. Bir kere kayınım yokken yandaki hastaneden erkek müşteriler geldi. Ben yemeği hazırlarken bana bir şeyler sordular. Kocam da bizi gözlüyormuş. Müşteri gittikten sonra dükkânın arkasında beni dövdü, zorla bileziklerimi sıyırdı, sen bunları satar erkeklere yedirirsin diye ağır laflar etti bana.” (Fatoş, yaş: 30, Dönerci)

Süreç aile işletmesinde çalışan bazı kadın üyeler için tersine işlemektedir. Kamusal alanda hemcinslerine hizmet veren kadın üyeler özel alanda kıskançlık baskısına uğramaktadırlar. Yine kamusal alanda yaptıkları işin faaliyetleri gereği karşı cinse hizmet eden kadın özel alanda aynı konularda eşinden baskı görmektedir.⁶²

“İşim hep kadınlarla. Beni kıskanacak zamanı yok. Ama dışarıda kıskanır tabi. Çarşı pazar gezerken, düğünde, gezmede giyinmemden konuşmama her şeye karışır.” (Dilek, yaş: 19, Kuaför)

“Ölümüne kıskanır beni gündelik hayatta ama işimiz kadınlarla zaten. ” (Leyla, yaş: 35, Kuaför)

Kıskançlık, ataerkil toplumlarda çoğu zaman şiddeti meşrulaştırmaya çalışmakta, bu durum kadının kamusal alanda görünürlüğünü olumsuz yönde etkilemektedir.

4.2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET

Şiddet, bir hak ihlali olarak, bireyin beden, ruhen ve sosyal olarak zarar görmesine, yaralanmasına ya da kalıcı olarak sakat kalmasına neden olabilecek bireysel ve toplu hareketlerin toplamıdır (Öztürk, 2013: 197). Ev içi şiddet ise, ailenin bir üyesi tarafından başka bir üyeye ya da üyelere yöneltilmiş fiziksel istismar diye tanımlanmaktadır (Giddens, 2012:261).

Ataerkil toplumlarda, toplumsal cinsiyet normlarından kaynaklı güç eşitsizliğinden dolayı, şiddetin mağduru toplumdaki “güçsüz kadınlar” olmaktadır. Kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bağlı olarak, toplumda söylemlerle,

⁶² “Normal bir aile olduktan sonra daha çok kıskanç oldu. İş dışında gündüz biriyle birlikte olduğumu duysa beni delik deşik eder. Yapar ha. Bazen diyorum bu bana niye nikâh kıydı geri diyorum iyi ki kıymış.” (Ayten, Konsomatris)

geleneklerle ve değerlerle güçsüzleştirilmiş, yine aynı söylem, gelenek ve değerlerle erkekler “güç kaynağı” olarak görülmüştür. Bu güç ve güçsüzlük arasındaki ilişki kadına yönelik şiddeti meşrulaştırmaktadır.

“İster kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik acı veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem veya bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma anlamına gelip, bir insan hakları ihlali ve kadınlara yönelik ayrımcılık formudur.” (Çağlar, 2011:138)

Şiddet ve ataerkillik birbiriyle iç içe ve birbirinden beslenen kavramlardır. Ataerkil ideoloji, kadınların bedenleri ve ruhen erkekler tarafından kontrol edilmesi gerekliliğini ve tahakkümü şiddet üzerinden meşrulaştırmaktadır. Bu noktada kadınlara yönelik fiziksel, ekonomik ve psikolojik boyutta toplumsal cinsiyet merkezli şiddetten bahsetmek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkisinin gündemleşmesi özellikle 1970’li yıllardan sonra başlamış günümüzde de artarak feminist analizin içine girmiştir. Bu ilişki önce feministler ve muhafazakâr düşünce tarafından tartışılmış ve bu konuda ortak politikalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Muhafazakâr düşünce daha çok kadınlara yönelik paternalistik (korumacı) yaklaşımla hareket etmekte ve kadınlara yönelik meşru olmayan fiziksel saldırı ve cinsel saldırıdan kadınların korunmasıyla ilgilenmektedir. Feminist yaklaşım ise muhafazakâr yaklaşımdan farklı olarak her türlü şiddete (cinsel, fiili, psikolojik, ekonomik, sosyal) kadınların kendi bedenlerini kontrol etme hakkını merkeze almıştır (Jackman, 2006:275 akt. Ecevit, 2011:119). Muhafazakâr yaklaşım kadın bedenini korunması gereken bir nesne olarak görürken, feminist yaklaşım nesne olarak görülen kadın bedeninin bütünlüğüyle, özgürlüğü ve kontrolüyle ilgilenmiştir. Aynı zamanda feminist yaklaşım, toplumsal cinsiyetin bizzat kendisinin şiddet yaratan bir neden olduğunu belirtmiştir.

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet yaklaşımı literatüre yeni kazandırılmış ve geliştirilmekte olan bir kavramdır. Bu kavram kadına yönelik şiddet ile karıştırılmaktadır. Kadına yönelik şiddette sadece kadının mağdurluğu merkeze alınmıştır. Ancak kadına yönelik şiddetin yanı sıra toplumsal cinsiyete dayanan toplumsal beklentiler ve toplumsal cinsiyet rollerini kapsayan bütün şiddet türleri toplumsal cinsiyete dayalı şiddet türüdür. Dolayısıyla toplumsal cinsiyete dayalı şiddet gücünü ataerkil ideolojiden almaktadır.

Feminist mücadele kadınların ezilmişliği ile birlikte toplumsal (toplum tarafından yaratılan) eşitsizlikler ile de mücadele etmektedir.

“...erkek ile kadın arasında veya kadınlar arasında ya da erkekler arasında toplumsal

cinsiyet iktidarıyla ilgili haksızlıklara yol açan, fiziksel, sosyal veya psikolojik gelişme üzerinde olumsuz etki yaratan/yaratacak zarar verici davranıştır. (Veur, 2007:43 akt. Ecevit, 2011:120).

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet türleri arasında, fiziksel, cinsel, ekonomik ve psikolojik şiddet türleri bulunmaktadır. Belirtilen şiddet türleri hem özel alanda, hem de kamusal alanda, evde, işyerinde; aile üyeleri arasında veya grup üyeleri arasında görülebileceği gibi devletten de gelebilmektedir. Örneğin bir kadının kazandığı paraya kocasının el koyması özel alanda ekonomik şiddet sayılırken, çalıştığı işyerinde aynı işi yaptığı erkek personelden daha düşük ücret alması durumu kamusal alanda ekonomik şiddet sayılmaktadır.

Toplumda şiddetin uygulanma amacı bireyleri veya grupları korkutma ve disipline etmedir. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin amacı da kadının toplumda bağımlı rolünü sürdürmesini sağlayarak disipline etmedir. Bu şiddet türü aynı zamanda gay, lezbiyen, biseksüel ve transseksüel insanlara da uygulanmaktadır. Çünkü onlar egemen toplumsal güçler tarafından “yoldan çıktıkları” için disipline edilmeleri gerekmektedir. Alışlageldik toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentilerinin dışına çıkanlar veya çıkmaya çalışanlar, toplumsal cinsiyet şiddetiyle düzeltilmekte veya sesleri kısılmaya çalışılmaktadır. Foucault, (2018:41), iktidarın varlığını (meşru gücünü) hissettirmek için özellikle cinsellikle ilgili tanımladığı “uyumsuzlukları” ve bu uyumsuzluklara verdiği onay, ceza, sözel şiddet ya da ötekileştirme sürecini şu şekilde özetlemiştir:

“...gerçekte söz konusu olan, toplumun beden ve cinsellik üzerinde uyguladığı iktidar türüdür. Bu iktidar ne bir yasa biçimine sahiptir, ne de yasağın yol açtığı sonuçları doğurur. Tersine, bu tür iktidar, tuhaf cinselliklerin çoğaltılması yöntemine başvurur; cinselliğin sınırlarını belirlemez; çeşitli cinsellik biçimlerini, belirsiz sokulma çizgileri aracılığıyla izleyerek sürdürür. Cinselliği dışlamaz; onu, kişileri tikelleştirme kipi olarak bedenlere dâhil eder. Başından savmaya çalışmaz, hazla iktidarın birbirini güçlendirdiğini sarmallarla cinsellik çeşitlerini kendine çeker; baraj kurmaz; azami doygunluk uzamları oluşturur. Cinsel uyumsuzluğu üretir ve sabitler. ”

İktidar, işgücü ve aile biçimini yeniden üretebilme yeteneğine sahip tek cinsellik türünü (heteroseksüellik sağlayabilmek adına ataerkilliğin devam etmesini desteklemektedir. Ataerkil kültür, toplumun yapısını belirlemekte ve şekillendirmektedir. Ayrıcalığını korumak ve devam ettirebilmek için güç kullanımı ataerkil toplumlarda erkek davranışının başlıca özelliğidir. “Bu noktada toplumsal cinsiyete dayalı kadına yönelik şiddet, ekonomik ve sosyal eşitsizlik sitemlerinin sürdürülmesini sağlamaktadır” (Ecevit, 2011:125). Örneğin cinsel ilişki erkek tarafından tanımlanmakta, erkeğin istek ve ihtiyaçlarının tatmini amaçlanmaktadır. Kadınların olduğu gibi erkeklerinde cinselliği denetlenmekte ve yönlendirilmektedir.

Ancak erkeğe daha fazla kontrol hakkı tanınmaktadır. Şiddet, toplumsal cinsiyetin içinde olan, toplumsal cinsiyete dâhil olan bir eylemdir. Şiddetin faili çoğunlukla erkeklerdir.

Connell (1998: 240-244), toplumda farklı farklı erkeklik türleri olduğunu, bu farklı erkeklikleri ortak paydada toplayan şeyin kadınlar üzerinde sağlanan iktidar olduğunu söylemektedir. Connell (1998:246), buradaki iktidarın kaynağının hegemonya olduğunu belirtmiş ve “hegemonya” kavramını şu şekilde açıklamıştır:

“...acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür. Bir erkekler grubunun, silah zoru veya işsiz bırakılma tehdidiyle başka bir grup üzerinde kurduğu üstünlük hegemonya değildir. Dinsel öğreti veya pratiğe, kitle iletişim içeriğine, ücret yapılarına, ev tasarımına, emek süreçlerine vb. kök salan üstünlük hegemonyadır.”

Connell’ın bu tanımındaki “özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızmak” kavramı ataerkilliğin bireylerin sosyalleşme sürecinde ailede nasıl öğretiltiğini açıklamaktadır. Bu öğrenme, sosyal bir miras olarak gerek davranışlarla, gerekse söylemlerle nesilden nesile aktarılmaktadır.

“Ev işleriyle alakalı pek sorun yaşamadım. Çünkü rolümü kabullendim. İşe girmezden önce tüm ev işlerimi yapardım sorun olmazdı. Çalışmaya başladıktan sonra yardımcı tutalım dedim ama eşim izim vermedi bu konu hakkında çok kavga ettik. Artık tüm işleri eşime yansıtmadan hallediyorum.” (Gülşen, yaş: 50, Eczacı)

“Mesela eşimin şöyle bir fikri var: bütün sorumluluk bende ben çok yoruluyorum der. Benim emeğimi görmez. Ev işleriyle ilgili hiç anlayış göstermez. Ben bir yandan burada çalışırım bir yandan da aklım evde. Yemeği ben düşünürüm, ütü yaparım. En azından kendi giydiğini ütülese bana yine yeter. Burada yoruluyorum aklımda evdeki işler oluyor, bir kez daha yoruluyorum. (Aliye, yaş: 48, Marketçi)

“Te ho!⁶³ Yaşamaz mıyız? Çok sorun yaşıyorum evdeki işlerle ilgili. Aha soba kuruldu mesela o soba doluyor, çocukların okulu işi gücü hepsi bana bakıyor. Aha bu sayılarımız kar gibi bembeyaz her gün yıkanmalı ütülemeli. Kendine de diyorum acık şu evi süpür, fazla dağıtma, ama yok hak getire.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

Hegemonik erkeklik, bastırılmış kadınlık üreten bir mekanizmadır. Kadınların “yapmak zorunda oldukları” ev ilişkilerinde kadının rızası ona biçilen toplumsal role biatten başka bir şey değildir. Bazı durumlarda hegemonik erkeklik, içselleştirilmiş bazı durumlarda ise kadın, ataerkilliğin devamını sağlayan iktidar ilişkilerinin somut bir temsilcisi haline gelmiştir.

“Yok, ben erkeğin ev işi yapmasını sevmem. Erkek adam ağır olmalı. Ne o öyle mutfakta kadın gibi. (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

“Bir iki gelinler çeneleştirdi sen şunu yaptın, ben bunu yaptım diye ama amcan ortaya çıktı. Bir daha ses seda çıkmadı.” (Fatma, yaş: 68, Temizlikçi)

Hegemonik erkeklik, iktidar aracılığıyla toplum tarafından üretilmektedir. Devlet, yasalar, şirketler, işçi sendikaları, heteroseksüel aile, ordu ve eğitim

⁶³ “Oldukça fazla” anlamında, yerel ağızda kullanılan bir tepki.

kurumları gibi toplumsal kurumlar hegemonik erkekliğin şekillenmesini ve sürdürülmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla erkeklik, toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde iktidar tarafından beslenen, toplum tarafından da üretilen bir inşa sürecidir. Bu inşa sürecinin içinde “şiddet” zaman zaman doğal olarak görülmektedir. Lundgren (2012 akt. Berber, 2016:250), şiddetin, iktidarın ve normallliğin birbiriyle bağlantılı olduğunu, “normallliğin” güç eşitsizlikleri üzerine kurulduğunu, şiddetin kadınlar ve erkekler arasındaki bu güç eşitsizliklerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Şiddetin doğallaştırılması ya da normalleştirilmesi kadınların toplumda ikinci planda kalma nedenlerinden biridir.

“Kocamın işleri hiç rast gitmedi. Kendisi marangoz ustası, kendini işten çıkarttılar, o arada oğlana özürülü maaşı bağladılar. Şimdi iş çıktıkça gidiyor, iş çıkmazsa da hep evde. Sinirleri tepesinde. En ufak şeyde ağzını bozar. Ağır laflar eder. Bazen sinirini alamayıp bir tane bana vurur. Napsın kimden çıkartsın sinirini? Çok zoruma gider ama napım kocamdır işte. dayak yemeyen mi var, gittiğim zengin evlerinde neler görüyorum?” (Saniye, yaş: 36, Temizlikçi)

“Eşimden fiziksel şiddet görmedim mi, evet gördüm ama bizim hayatımız çok zor. Eşim hasta olduğu için tablanın başında duramadı, mecbur o dükkanda duruyor. Tablanın başında ben duruyorum, gelen geçen bakıyor, kimisi laf atıyor, eşim de kendini yetersiz hissediyor, hıncını benden alıyor. Yaptığı doğru değil biliyorum ama hasta adam benim de elimden bir şey gelmiyor.” (Ayşe, yaş: 48, Züccaciyeci)

Sancar (2016:219), erkeklerin şiddetle ilişkilerini incelediği çalışmasında erkeklerin şiddete başvurma nedenlerini araştırmış ve eril şiddetin aslında erkeklerden beklenen toplumsal görevlerin onlarda yarattığı istek ve arzu duygularının içinde gömülü olduğunu belirtmiştir. Öyle ki, şiddet davranışının arkasında ailesini geçindirmeye ya da karısının namusunu korumaya çalışan bir erkek olabilmektedir. Ancak erkeklerin bu “görevlerini” yerine getirirken, getiremezken ya da getirmek için mücadele ederken şiddete başvurmaları, başvurulmuş bu şiddetin normalleştirilmesi sorgulanmalıdır.

Şiddetin “erkek doğası”nın bir tezahürü olarak kabullenilişi ve bunun zıddı olarak, kadınların da “doğaları” gereği barışçıl olduğunun düşünülmesi açıktır ki “özcü” ve “indirgemeci” bir görüştür. Bu durumun erkeklerde hem kışkırtılıp düzenlenerek ve hem de disipline edilerek değişik iktidar pratiklerine dönüştüğü, kadınlarda ise bastırılıp dışlanarak “güçsüzleştirildiği” söylenebilir (Sancar, 2016:215). Güçsüzleştirilen kadın aynı zamanda eril iktidarın beklediği ya da istediği şekilde edilgenleşmektedir.

“Eşim fabrikada çalışırken daha iyiydi. Hafta sonu pazarımız olurdu, düğüne veya köye giderdik. Ama bu işte yok tabi izin falan. Bu işi istemedim ama beni dinleyen olmadı. Kendi karar vermiş ben de mecbur kaldım çalışmaya. Kocam sonuçta ne derse yaparım. Evimiz için çalışıyoruz.” (Semra, yaş: 36, Simitçi)

Sancar (2016:218-219), eril şiddetin, kadınların sindirilerek, ikincilleştirilerek, dışlanarak, ayrımcılığa tabi tutularak itaatinin mümkün kıldığını ve her erkeğin bu “ataerkil pay”⁶⁴ dan bir miktar aldığını, bütün kadınların, az ya da çok, bu eril şiddetin yarattığı erkek üstünlüğünün ayrıcalıklı alanlarından ve iktidar pratiklerinden zarar gördüğünü, her türden kadın yaşamının bir biçimde egemen erkeklik değerlerine tabi olma tehdidi altında olduğunu ifade etmektedir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere bütün katılımcılar, hayatlarının bir döneminde bir erkek şiddetine maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Şiddeti fiziksel, ekonomik, cinsel ve psikolojik şiddet alt başlıklarında inceleyecek olursak;

4.2.1. Fiziksel Şiddet

Fiziksel şiddet, kadına yönelik şiddet bağlamında en çok karşılaşılan şiddet türüdür. Kadının beden bütünlüğüne zarar veren bütün eylemler fiziksel şiddete girmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün raporlarına göre, dünyadaki kadınların yaklaşık üçte biri fiziksel şiddete uğramaktadır.⁶⁵ İtmek, tokat atmak, yumruklamak, eşya fırlatmak, kesici aletlerle bedensel bütünlüğe zarar vermek, sağlıksız koşullarda yaşamaya mahkûm bırakmak, korktuğu şeylerle baş başa bırakmak gibi davranışlar fiziksel şiddete örnek olmaktadır.⁶⁶

Şiddet toplumsal bir olgu olup toplumun bütün yapılarında görülebilmektedir. Aile işletmelerinde çalışan kadın üyelerle yapılan görüşmelerde şiddet konusu üzerinde de durulmuştur. Ataerkil sistemin çıktılarından biri olan aile işletmelerinde de şiddet olgusu, özellikle de kadına fiziksel şiddete rastlanmıştır.⁶⁷

“Eşim, evlendiğimiz günden beri çok serttir, çok katı bir insandır. Sözü yürümediği zaman kendini kaybeder ve ne yapacağı belli olmaz. Bu durum hiç değişmedi, birlikte çalışmaya başladıktan sonra bir kere kendisi yokken haftalıkları ben dağıttım ve işçileri gönderdim. Çok sinirlendi, kolumdan tuttuğu gibi beni duvara vurdu ve ayağıma tekme attı. Günlerce ağladım, bu yaşta bunu yaşamak çok ağır geldi.” (Gülşen, yaş: 50, Eczacı)

“Biz bütün gün oğlanın koltuğunda çalışıyoruz onun verdiği parayla geçiniyoruz. Bir ara

⁶⁴ Bekaret, namus, heteroseksüel evlilik, kadınların ev içi emeğine karşılıksız el koyabilme, kadın bedeni ticareti, işgücü piyasasında erkek işi-kadın işi ayrımına dayalı meslekleşme modellerinin erkek emeğini daha değerli kılan tarzı, hukukun “orta sınıf erkek deneyimleri”ni merkeze alan temel mantığının tamamı (Sancar, 2016:218-219)

⁶⁵ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>

⁶⁶ <https://kadindayanismavakfi.org.tr/genel/kadina-yonelik-siddet-nedir> (Erişim Tarihi: 12. 06.2019).

⁶⁷ Çalışmanın daha önceki bölümünde Gelinlikçi Tülin’in uğradığı fiziksel şiddetten de bahsedilmiştir.

benimki içer içer gelir, tüm parayı kariya kıza yedirirdi. Bir gün evde aş yok, ekmek yok, bu gene kr kütük geldi. Tartışmaya başladık. Oğlandan gelinden de mi utanmıysın dedim. Beni çok fena dövdü. Komşular yetişti, beni elinden aldılar, sonra da bana kızdılar: “İkili adamla ne hanek dalaşına giriysin, a boğazını sıkısa napacan, erkektir yapar. ” dediler. ” (Pembe, yaş: 50, Kantinci)

Ataerkil toplumlarda şiddet sadece özel alanda evin erkeğinden değil, erkeğın annesinden veya babasından da kadına uygulanabilmektedir. Bu durum karşısında kadının eşi de sesini çıkaramaz, ataerkil hiyerarşi gereği kişiler susmakta ve olayın seyrini izlemektedir.

“Köyden Antep’e gelin geldim. Baktım ki durumlar kötü. Evde fıstığa başladım. O da yetmedi, ocuk baktım. Biraz param oldu, bu sefer de kayınımınla çalışmaya başladım. Kaynanamla kayınbabam paramın olduğunu anladılar, benden para istediler. Vermeyince kayınbabam herkesin içinde bana tokat attı. Kocam da sesini çıkarıp tek bir laf etmedi. O gün bugündür, ikisinden de tiksiniyorum, suratlarına bakasım yok.” (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün 2014 yılında Türkiye’de bölgeler bazında yaptığı fiziksel ve cinsel şiddet araştırmasının sonucu aşağıdaki gibidir.

Fiziksel veya cinsel şiddet yaygınlığı, İstatistiki Bölge Birimleri, 2014						
Physical or sexual violence by Statistical Regions, 2014						
	Fiziksel şiddet			Cinsel şiddet		Fiziksel veya cinsel şiddet
	Physical violence			Sexual violence		Physical or sexual violence
	Yaşamın herhangi bir döneminde	Son 12 ay		Yaşamın herhangi bir döneminde	Son 12 ay	Yaşamın herhangi bir döneminde
	Lifetime violence	Last 12 months		Lifetime violence	Last 12 months	Lifetime violence
Türkiye - Turkey	35,5	8,2		12,0	5,3	37,5
TR1 İstanbul	36,3	7,5		12,9	5,7	38,2
TR2 Batı Marmara TR2 West Marmara	29,7	8,9		11,6	3,7	31,1
TR3 Ege TR3 Aegean	37,0	8,7		12,0	5,5	38,4
TR4 Doğu Marmara TR4 East Marmara	30,3	5,4		10,6	4,0	32,3
TR5 Batı Anadolu TR5 West Anatolia	42,2	10,1		15,0	5,6	44,7
TR6 Akdeniz TR6 Mediterranean	36,5	9,1		11,8	5,3	38,2
TR7 Orta Anadolu TR7 Central Anatolia	42,8	10,6		9,9	3,4	44,5
TR8 Batı Karadeniz TR8 West Black Sea	34,3	8,3		9,9	4,3	35,1
TR9 Doğu Karadeniz TR9 East Black Sea	26,8	6,5		9,9	5,6	28,9
TRA Kuzeydoğu Anadolu TRA North East Anatolia	38,6	8,3		16,2	8,3	41,0
TRB Ortadoğu Anadolu TRB Central East	32,2	7,1		10,9	5,3	35,0

Anatolia							
TRC Güneydoğu Anadolu TRC South East Anatolia	32,5	7,9		11,4	7,2		35,8
TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2015							
TurkStat, Women in Statistics, 2015							
Kaynak: KSGM, Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2014							
Source: DGWS, Domestic Violence Against Women in Turkey, 2014							

4.2.2. Cinsel Şiddet

Tarihsel olarak her dönemde ve her toplumda, toplumsal cinsiyetin üretilmesinde ve devam etmesinde önemli bir uğrak olan cinsellik, bu yönüyle her daim iktidarın kontrol mekanizmalarından biri olmuştur. Ancak cinsellik yalnızca biyolojik dürtüler değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik, kültürel ve ideolojik öğelerin izlerini de taşımaktadır. Giddens’a (2010:27) göre cinsellik, sadece doğrudan boşalma imkânı bulan veya bulamayan bir biyolojik dürtüler kümesi değil, iktidar alanları içerisinde işleyen bir toplumsal inşadır.

Cinsellik, öznel anlamlandırmaları ve toplumsal tanımları içinde barındıran, toplumdan topluma normları ve sınırları değişen, sabit olmayan bir ilişkisellik olup içinde bulunulan tarihsel döneme, coğrafyaya, dine, kültüre, çeşitli söylemlere göre şekil alabilen bir olgudur.

“Cinsellik daha geniş olarak, bu kullanımların toplumsal kuruluşu, yani bu pratiklerin biçimlendirilmesi ve düzenlenmesi olarak tanımlanabilir; söz konusu kuruluş, dönemlere ve toplumlara göre değişiklik gösteren bir kurallar ve normlar bütünüdür. Bu kurallar ve normlar bazı cinsel edimleri yasaklar, bazılarını ise buyurur ve bu edimlerin birlikte gerçekleştirilebileceği gerçekleştirilmesi gerektiği ya da gerçekleştirilmemesi gerektiği kışkırtıcıları belirler.” (Lhomond, 2009:64),

Lhomond’un “bu kullanımların toplumsal kuruluşu, bu pratiklerin biçimlendirilmesi ve düzenlenmesi” dediği nokta toplumsal cinsiyet normlarına tekabül etmektedir. Toplumsal cinsiyet normlarına göre kiminle (kadın veya erkek) ve hangi konumda (evli veya bekâr) cinsellik yaşadığımız önemlidir. Toplum tarafından belirlenen sınırların dışına çıkıldığı noktada cinsel şiddet başlamaktadır. Katılımcılardan Dönerci F. Hanım’ın evlilik hikâyesi ve çalışmaya karar verme süreci de bu toplumsal kabulün bir yansımasıdır.

“Kocam üstüme Arap bir kadınla evlendi, çalışmaya öyle karar verdim. Ben her zaman iri yarı kilolu bir kadındım. Beni alırken de öyleydim. Aşık oldu kapımda yattı. Babam “ben berber kısmına kız vermem, berberler oğlancı olur” dedi. Bu da “ne demek oğlancı olmak, oğlancı olsam seni sever miyim?” dedi. Bunun zoruna gitti tabi. Ölüyorum, gene de seni alırım dedi ve evlendik. Sonra iki oğlum oldu. İşleri düzene oturttuk. Bu Halep’e gidip gelmeye başladı. O zaman oralarda kriz yok bir şey yok, ortam iyiydi. Bizimki tabi paraya para dememeye başladı. Azıttı. Orada alışveriş yaparken kumamı görmüş, aşık olmuş. Gitmiş “ben bekârım, yanımda kimsem yok” deyip kızı istemiş. Onlar da zaten çok fakir vermişler. Oranın adetleriyle düğün yapmış. Birinden haberim yok. Ben de s. gibi kocam bizim için yaban ellerde ticaret yapıyor diye yolunu gözliyorum. Neyse bu olay duyuldu ama babam da bir şey demedi. “Erkektir yapar” dedi. Babam arkamda dursaydı çıkar gelirdim baba evine. Öteki türlü nere gideyim, para yok, pul yok, meslek yok, çocuklar küçük. Kimin yanına sığarsın bu yaştan sonra? Sonra orada savaş yeni çıkmaya başlarken kumamı aldı buraya getirdi. Sonra da burayı açtık. Hem berberlikle iki ev geçinmez hem de, savaş çıktı Halep kapandı gelir azaldı diye düşünerek burayı açtık.” (Fatoş, yaş: 30, Dönerci)

Toplumda, genelde gündelik yaşamın her alanında, özelde ise özellikle kadın-erkek ilişkilerinin içinde söylemlerle dolaşan, somut olarak görünmeyen, ancak çeşitli normlarla yeniden üretilen bir iktidar bulunmaktadır. Çünkü iktidar, görünmeyen biçimde hayatın tamamındadır. İktidarın rasyonelliği, çoğu zaman dâhil oldukları sınırlı düzeyde gayet açık olan, birbirlerine eklenerek, çağrıda bulunarak, yayılarak, destek ve koşullarını başka yerde bularak sonuçta bütünün tertibatını çizen taktiklerin rasyonelliğidir (Foucault, 2018: 71) Foucault'un bahsettiği birbirine eklenerek, yayılarak, destek ve koşullarını başka yerde bularak büyüyen iktidarı, Dönerci Fatoş'un babası kısmen temsil etmektedir. Kızını "oğlanc (eşcinsel)" olur diye sevdiği adamla evlenmesine izin vermemesi, ancak yine aynı adamın kızıyla evliyken başka bir kadınla evlenmesine ses çıkarmaması, iktidarın, kültürel ve toplumsal boyutu ile cinsellik boyutu birbirini beslemektedir.

Cinsel şiddet, her türlü cinsellik içeren şiddet biçimlerini anlatmaktadır. Kadını istemediği halde ve istemediği şekilde cinsel ilişkiye zorlamak, rahatsız edici cinsel söz ve davranışlarda bulunmak, kadının isteği dışında cinsel görüntü izletmek, kadını cinsel açıdan küçük düşürücü söz ve eylemlerde bulunmak, medya ve akıllı telefon aracılığıyla dijital cinsel şiddet uygulamak, cinsel ilişki sırasında kadına acı ve zarar vermek gibi davranışlar cinsel şiddete örnek verilebilir. Konunun mahremiyeti nedeniyle en gizli tutulan şiddet türü cinsel şiddettir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (2014) verilerine göre Türkiye'de cinsel şiddet oranı % 8'dir.⁶⁸ Ancak kadınların ifade etme güçlüğünden dolayı cinsel şiddetin yaşanma sıklığının sayısının doğru olmadığı daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Cinsel şiddet de diğer şiddet türleri gibi kadına bedenen ve ruhen zarar vermektedir.

"Çok zayıfım ve doktorlar çocuk doğurmamın tehlikeli olduğunu söylüyor. Ev işlerimi bile kayıvalidem ve görümcem yapıyor. Bun rağmen eşim korunmuyor ve sürekli çocuk sahibi olmak için baskı yapıyor. Zaten 3 çocuğum var; dördüncüye hamileyim ve çalışmak zorundayım. " (Leyla, yaş: 35, Kuaför)

1960'lı yıllardan sonra gelişen ve 1990'lı yıllara kadar sürecek olan yeni toplumsal hareketlerle birlikte 2. dalgasını yaşayan feminist hareket, merkezine beden, cinsel özgürlük, cinsel şiddet, doğum kontrolü, kürtaj, değişmesi gereken toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsel işbölümü gibi kavramları yerleştirmiştir. Bu dönemde özellikle radikal feministler kadınları erkeklerin cinsel şiddetinden ve

⁶⁸<http://apps.who.int/violence-info/intimate-partner-violence/>

denetiminden kurtarmayı hedeflemişlerdir.

4.2.3. Psikolojik Şiddet

Psikolojik şiddet kişinin benliğine zarar vermeyi ve ruh sağlığını yıpratmayı amaçlayan çok boyutlu ve çok geniş bir kavramdır. Sözlü şiddet, duygusal şiddet, toplumsal şiddet, psikolojik şiddetin türleridir. Küfür, hakaret ya da alay etmek, küsmek, surat asmak, yetersiz olduğunu hissettirmek, evden dışarı çıkmasını kısıtlamak, ne giyineceğine ve kimlerle görüşeceğine kısıtlama getirmek gibi davranışlar psikolojik şiddete örnek olarak gösterilebilir.⁶⁹

Kadınlar hem özel alanda hem de kamusal alanda erkekler tarafından psikolojik şiddete uğrayabilmektedir. Özellikle aile işletmelerinde eşleriyle birlikte çalışan kadınlarda bu şiddet daha çok görülmektedir.

“Kocam sağı solu belli olmayan tehlikeli bir adamdır. Sinirlenince karşısında buz gibi donarım. Bir keresinde evin tüm camlarını yere indirdi. Ağzımı açıp tek kelime söyleyemedim. Ağzımı açsaydım, ağzımı burnumu dağıtırdı.” (Ayten, yaş: 27, Konsomatris)

“Maddi durumumuz yeni yeni düzeliyor. Arkada bir birikimimiz yok, altımız aç. Hal böyleyken kocamın ailesi daha da çocuk istiyor. Sürekli baskı yapıyorlar. Bir tane oğlum var o da bana yeter. Geçim zor bu devirde. Kaynanam sürekli, bana kör ocak der. Bu da benim zoruma gider. Kendimi aşağılanmış gibi hissedirim.” (Fadile, yaş: 39, Lokantacı)

“Ben çalışmayı severim, temizliğe giderim, Çamlık'ta bira şişesi toplar satarım, fıstık kırarım. Eltilerim bana gülerler, “aç ağa” derler, “cimri” derler, sürekli beni aşağılarlar.” (Hayriye, yaş: 48, Temizlikçi)

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2017 yılında yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye'deki kadınların %40'ı aile içinde psikolojik şiddete maruz kalmaktadır.⁷⁰ Katılımcılarımızın tamamı, eşinden, eşinin babasından veya eşinin annesinden psikolojik şiddet gördüğünü ifade etmiştir.

Psikolojik şiddeti aile içinde tanımlamak ve görmek zordur. Ataerkil ideoloji, erkeklerin kadınlara uyguladığı psikolojik şiddeti erkeğin sevgisini göstermesi ve sahiplenmesi bağlamında meşrulaştırmaktadır. Psikolojik şiddet, çoğu zaman “erkektir yapar.” mitinin etrafında şekillenmekte ve kadınlar bu şiddeti ifade edememektedir. Bu ifade edememe ilerleyen zamanlarda fiziksel şiddeti de doğurabilmektedir. Toplumda erkeklerin uyguladığı psikolojik şiddet hoş

⁶⁹ <https://www.morcati.org.tr/tr/yayinlarimiz/brosurler/187-erkeklerin-siddetine-karsi-dur-yasami-degistir> (Erişim Tarihi:12. 06.2019)

⁷⁰ WHO verileri, <http://apps.who.int/violence-info/intimate-partner-violence> (Erişim Tarihi:16. 08.2018).

görülmekte, onanmakta ve pekiştirilmektedir. Bu nedenle psikolojik şiddetin kırılması ve önlenmesi zor görülmektedir.

4.2.4. Ekonomik Şiddet

Kadınların yaşamının, tercihlerinin ve bağımsızlığının merkezinde ekonomik özgürlük bulunmaktadır. Kadınları gündelik hayatta bağımlı ve fakir konumda olmasına neden olan şiddet türü ise ekonomik şiddettir. Ekonomik şiddet gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin toplumsal ve ekonomik kalkınmalarına engel olmaktadır (Köse ve Beşer 2007, akt. Gürkan ve Coşar, 2009:125).

Erkekler ekonomik imkânlarını kadınların üzerinde bir kontrol aracı olarak kullanabilmekte ve dolayısıyla kadınları kendilerine bağımlı kılmaktadırlar. Bu yönüyle ekonomik şiddet psikolojik şiddetin yolunu açmakta ve destek olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik ve psikolojik şiddet iç içe olup kadınların hem sosyal hem de psikolojik hayatlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

“Eşim hem hasta hem de sinirleri bozuk. Onun için sürekli benim para çaldığımı düşünüyor. Aha tabla ortada, ne satayım ki, neyi çalayım. Sanki gümbür gümbür iş var. Bir kere 5 lira aldım. Onu da kendine söyleyecektim zaten fırsat olmadı, geldi galleye (kasa) baktı. Hiçbir şey demedi ama hep galleyi kilitler artık. Susasam bir milyon su alacak param yok.” (Ayşe, yaş: 48, Züccaciyeci)

“Ben kocamdan habersiz başıma bir yazma alamam. İşlerimiz iyi, karnımız doyuyor ama hiçbir zaman para biriktiremem, hep gizlice biriktirim. Ondan habersiz bir naylon çorap alamam. Cebimdeki parayı bilir, kuruş kuruş hesabını veririm.” (Hatice, yaş: 40, Ayakkabıcı)

“Evlendim evleneli bu markette gençliğim çürüdü. Bunun karşılığı olarak bir kere bile, bu senin hakkındır deyip para vermedi. O zaman çalışmamın ne mantığı var. Çalışsam bile harçlık verecek zaten. Emeğimin karşılığını alamamak çok zoruma gidiyor. Başka işyerinde bu kadar çalışsaydım, şimdiye neler sahibi olurum.” (Aliye, yaş: 48, Marketçi)

Ekonomik şiddet; ekonomik kaynakların ve paranın kadın üzerinde bir yaptırım, tehdit ve kontrol etme aracı olarak kullanılmasıdır (Gürkan ve Coşar, 2009:125). Ekonomik şiddet, Kadını çalışma hayatından alıkoyma, istemediği işte zorla çalıştırma, kişinin maaşına el koyma, para harcama özgürlüğünü kısıtlama, kadının ev ekonomisine katkısını kabul etmeme ya da görmezden gelme, ortak mal-mülk konusunda ayrımcı davranışlarda bulunma gibi ve buna benzer davranışları içermektedir (Gökkaya, 2011:104).

Ekonomik şiddet, kadınları fakirleştirmekte, erkeğe bağımlı kılmakta, buna bağlı olarak fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. Bu durum çocukların ve kadının ruh sağlığını bozmaktadır.

Ekonomik, fiziksel ve psikolojik şiddet iç içe bir döngü şeklinde birbirini beslemekte, birbirinin devamını sağlamaktadır. Bu şiddet döngüsü, ailenin içinde, kadınların ve çocukların ruh sağlığını, benlik saygısını ve özgüvenlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Elbetteki feminist araştırmacı, ufak bir dokunuşuyla tahakküm ilişkilerini yerinden oynatamaz, ancak araştırma boyunca araştırmacı ve görüşülenlerin tartışmaları, fikir alışverişleri çift yönlü bir güçlenmeye ve bilinç yükselmesine yol açabilir (Şentürk, 2016:69).

Araştırmanın birinci bölümünde araştırmanın kapsamı, amacı, yöntemi, önemi ve sınırlılıkları tanımlanmış, araştırmanın kuramsal çerçevesi açıklanarak bölümler ve katılımcılar hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde aile işletmesi kavramı, önemi, tarihsel gelişimi ve Türkiye’deki aile işletmelerinin özellikleri açıklanmıştır. Buradan Gaziantep’teki aile işletmelerine geçilmiş, kadınların geçmişten günümüze nasıl aile işletmelerinde görünmediği üzerine feminist bir tartışma yürütülmüştür. Ataerkil baskı, kadınları özel alanda konumlandırmış, kadınlar çoğunlukla iş hayatına eşlerinin rızası ile ya evde parça başı iş yaparak katılmış ya da kocaları ile birlikte çalışarak katılmaya başlamışlardır.

Erkek egemenliği, söylemlerle ve normlarla inşa edilmiş bazen doğrudan görülebilen bazen de dolaylı olarak hissedilen bir toplumsal ilişkiler ağıdır. Bu ağ, Foucault’un dispoitifleri gibi toplumsal ilişkilerin tamamını kapsamakta, aynı zamanda toplumsal cinsiyet hiyerarşisini de yeniden üretmektedir. Bu yeniden üretim kadın bedeni ve emeği üzerinden sürekli kendini yenilemektedir.

Araştırmada ataerkil baskının aile ve aile işletmesinde yer alan kadınları nasıl etkilediği, bu kadınların hem aile içinde ve hem de aile işletmesindeki rolü katılımcı destekleriyle araştırılmıştır. Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda kadınların hem işle ilgili eğitim almadıkları, hem çalışma hayatında ihtiyaç doğrultusunda sonradan katıldıkları, hem de ataerkil baskının özel alanda sınırlandırmasından dolayı aile işletmelerinde karar alma ve yönetim süreçlerinde geri planda kaldıkları görülmüştür. Katılımcıların bu karar alma ve yönetim süreçlerindeki geri kalmışlıkları unvanları ve maaşları olmadan çalışmalarına neden

olmakta, kadınlar işletme içinde görünmemektedir. Ancak aynı zamanda kadınların aile işletmesinde bu ücret ve emek sömürüsüne karşı ataerkil pazarlıkta bulundukları da görülmüştür. Akrabalık bağlarının yarattığı, karşılıklı rıza ilişkisine dayalı, hem sorumluluk, hem yardımlaşma duygularıyla karışık bir ataerkil pazarlık, kadınların aile işletmesinde yer edinebilmesini sağlamıştır.

Toplumda hem özel alanda kadının rolleriyle ilgili görünmeyen ama yapılması gereken kurallar, hem de aile işletmelerinde “görünmeyen” cinsiyet temelli kurallar bulunmaktadır. Bu işletmelerde çoğunlukla erkeğin patron konumunda olup kadının işçi konumunda olması ya da paranın erkeğin kontrolünde olması ve kadının net bir ücretinin olmaması bu duruma örnektir. Aynı zamanda aile işletmelerinde erkeğin çalışması bir “iş” olarak görülürken kadının yaptığı iş bir “sorumluluk” olarak görülmektedir. Dolayısıyla kadının özel alanda devam eden sorumluluğu aile işletmesinde de üzerine yapışmış bir yük olarak devam etmektedir. Katılımcılarımızın çoğu aile işletmesinde çalışırken hem işletmede ücretli işçi konumunda çalışıp karşılığında ücret almamakta hem de işletmede özel alanda yapması gereken yemek yapma, bulaşık yıkama gibi işleri yapmakta, dolayısıyla çifte sömürüye uğramaktadırlar. Feminist literatürde kadının kamusal alana çıkışı bir özgürlük gibi görünürken, bu çalışmadaki kadınlar kamusal alana yine bir erkeğin denetiminde çıktıkları için kamusal alan bu kadınlar için baskının ve sömürünün arttığı bir yer olmuştur.

Bir şeyi değiştirmek için öncelikle onu tanımlayıp sınırlarını belirlemek ve konumlandırıp görünür kılmak gerekmektedir. Toplumsal yapıda bulunan bütün ilişkisellikler, inşa süreci ve söylemler de bu görünür kılma olgusuna dâhildir. Toplumsal cinsiyet, bütün toplumsal kurumlar ile sürekli ilişki halinde olan bir oluşumdur. Toplumsal cinsiyet rolleri, ailede başlayıp sokakta ve eğitim kurumlarında çeşitli söylem ve yaptırımlarla inşa edilmektedir. Bu inşa süreci de kendini sürekli üretmekte ve kısır döngü devam etmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetle ilgili her kavram egemen iktidarla da ilişkilidir. Feminist hareketin amacı kadınları ezen ve ikincilleştiren bu güç ve iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmaktır. Çünkü “kişisel olan aynı zamanda politiktir. ” Kadınlar, ataerkil baskının nesnesi konumunda olmamalı, ataerkil baskı ve sömürüye karşı feminist bilince sahip olmaları gerekmektedir.

Bora (2008:182), herhangi bir toplumsal kategorinin siyasal olarak kendini görünür hale getirmesinin “...ister toplumsal, ister cinsel, etnik ya da başka bir

kategori olsun, ancak kendini onun adına konuşmaya ve eylemeye yetkili olduğunu kabul ettiren ve bu sınıfın üyeleri olduklarını kabul eden temsilcilerin varlığıyla” mümkün olacağını ifade etmiştir. “Öteki cins” veya “ikinci cins” olarak ataerkil toplumlarda konumlandırılmaya çalışılan, çeşitli söylemlerle üzerinde baskı kurulan, toplumsal cinsiyet normlarından olumsuz olarak etkilenen kadınlar bir toplumsal kategorinin öznesi olmak yerine bir sınıf olarak kendilerini ifade etmenin yolunu bulmaları gerekmektedir. Farklılıklardan çok hiyerarşi ve güç ilişkileri görünür kılınmalıdır.

Katılımcıların çalışma koşulları ve hikâyeleri dikkate alındığında kadın erkek eşitsizliğinin, ev içi görünmeyen emeğin, adil olmayan ücret politikasının ve ataerkil baskının toplumda nasıl tekrar tekrar üretildiği, bu sinsi nakışın nasıl inceliklerle dokunduğu görülmüştür.

Aileler işletmeleşince ailenin içindeki ataerkil kurallar da bu işletmenin içinde yer almıştır. Bu noktada ailenin içinde yeniden üretim işlevinden sorumlu olan kadının görünmez emeği, aile işletmesinde de aynı şekilde devam etmiştir.

Çalışmada elde edilen tüm bu veriler ışığında, feminist hareketin kadın özgürlüğü için önemi daha da anlaşılmış, kişisel olanın aynı zamanda politik olmadığı pekiştirilmiş ve evrensel kız kardeşlik bilincinin tüm kadınlara aşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Acar, F. ve Altunok, G. (2015). Neo-Liberalizm ve Neo-Muhafazakarlık Ekseninde Türkiye’de Özel Alan Politikası. Dedeoğlu, S. ve Elveren, A. Y. (Der.), *2000’ler Türkiye’sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* (ss. 23-61). Ankara: İmge Yayınevi.
- Acar-Savran, G. ve Tura Demiryontan, N. (2016). *Kadının Görünmeyen Emegi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Açıkalın, N. (2007). Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri. *Sosyo Ekonomi*, 6(6): 43-62.
- Açıkalın, N. (2011). Kent Yoksulluğu. Güneş, F. (Ed.), *Kent Sosyolojisi* (ss. 312-346). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Adsan, E. (2011). *Aile İşletmelerindeki Yönetim Devrinde Kadınların Üst Düzey Pozisyonlarda Sınırlı Yer Alması Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akbıyık, M. (2018). *Sosyolojide Gündelik Hayat: Mekân ve Reklam*. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akkaya, Y. (2013). Devlet ve Sınıf: Refah Toplumu, Sosyal Devlet ve Sosyal Politika. Ecevit, M. ve Güneş, F. (Ed.), *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, (ss. 98-124). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Alkan, A. (2009). Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek. Alkan, A. (Der.), *Cins Cins Mekan* (ss. 7-35). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC’si*, İstanbul: Say Yayınları.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: ”Kişisel Olan Politiktır” Söyleminde Aile. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2): 1-21.
- Ateş, Ö. (2005). *Aile Şirketleri: Değişim ve Süreklilik*. Ankara: Ankara Sanayi Odası.
- Aytaç, A. M. (2007). Ailenin Serencamı, Dipnot Yayınları, Ankara
- Başak, Z. ve Saracoğlu Ş. (2011). Sermayenin Mekan Arayışı, Kapitalist Üretim İlişkilerinde Değişim ve Yeni Sanayi Odakları: Gaziantep, Gültekin, M. N. (Der.), *“Ta Ezelden Taşkındır”... Antep* (ss. 413-444). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Baudrillard, J. (2012) *İmkansız Takas*. Sönmezay, A. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016a). *Kötülüğün Şeffaflığı*. Ergüden, I. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016b). *Tüketim Toplumu*. Deliçaylı, H. ve Keskin, F. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktaroğlu, S. vd. (2011). Rusya’da Aile İşletmeleri. Özdemir, S. ve Özcan, S. (Ed.), *Orta Asya’dan Balkanlar’a Kobi Niteliğinde Aile İşletmeleri*, (ss. 1-28). Ankara: Nobel Yayınları.
- Beklan Çetin, O. (2011). Gecekondu ve Toplumsal İlişki Ağları. Güneş, F. (Ed.), *Kent Sosyolojisi* (ss. 228-250). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Benhabib, S. (2008). Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak. Benhabib, S. Butler, Cornell, D. ve Fraser N. (Der.), *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi* (ss.23-45), (çev. Feride Evren Sezer). İstanbul: Metis Yayınları.
- Benjamin, W. (2011). *Pasajlar*. Cemal, A. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berber, N. (2016). Kadına Yönelik Şiddet, Saygılıgil, F. (Der.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (ss: 247-265). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Berger, J. (2014). *Görme Biçimleri*. Salman, Y.(Çev.), İstanbul: Metis Yayınları,
- Berktaş, F. (2011). Feminist Teoride Açılımlar. Ecevit, Y. ve Kalkıner, N. (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (ss.2-23). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Berktaş, F. (2014). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bilican Gökkaya, V. (2011). Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12: 100-120.
- Bolak, H. (2010). Aile İçi Kadın-Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler. Tekeli, Ş. (Yay. Haz.), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (ss:209-219). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2008). Cinsiyet ve Sınıf: Kimlikten Politik Özne Çıkar mı?, Mutluer, N. (Der.), *Cinsiyet Halleri; Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları* (ss.181-197). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bora, A. (2009). Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner. Alkan, A. (Der.), *Cins Cins Mekân* (ss. 63-75) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bora, A. (2016). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler/Eylem Kuramı Üzerine*, Uğur Tanrıöver, H.

(Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.

Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2016). *Düşünümsel Biar Antropoloji İçin Cevaplar*. Ökten, N. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (2018). *Eril Tahakküm*. Yılmaz, B. (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları,.

Büke, A. (2013). Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Küreselleşme: Tarımsal Sınıflar 2. Ecevit, M. ve Güneş, F. (Ed.) *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (ss. 70-96). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.

Büker, S. vd. (2009). Finansal Yönetim. Ankara: Sözkese Matbaası.

Can Gürkan, Ö. ve Coşar, F. (2009) Ekonomik Şiddetin Kadın Yaşamındaki Etkileri, *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3): 124- 129

Cappuyns, K. (2007). Women Behind The Scenes In Family Businesses, *Electronic Journal of Family Business Studies (EJFBS)* 1(1): S.38-68.

Civan, M. ve Şerbetçi, K. (2007). *Basel II'nin Kobiler Üzerindeki Etkileri: Gaziantep İli Örneği*, 1. Baskı, GAGİAD Kültür Yayını, Gaziantep.

Connel R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Soydemir, C. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Coontz S. ve Henderson P. (2016). Sınıflı ve Devletli Toplumların Kökenindeki Mülkiyet Biçimleri, Politik İktidar ve Kadın Emeği, Acar-Savran, G. ve Tura Demiryontan N. (Der.) *Kadının Görünmeyen Emeği*, (ss.18-29). İstanbul: Yordam Kitap.

Cornel, D. (2008). Feminizmin Zamanını Yeniden Düşünmek, Benhabib, S. Butler, Cornell, D. ve Fraser N. (Der.), *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi*, (ss.157-169) (çev. Feride Evren Sezer). İstanbul: Metis Yayınları.

Cürün, F. ve Çaptın, M. (2014). Romantik Kıskançlığın Bağlanma Stilleri, Benlik Saygısı, Kişilik Özellikleri ve Evlilik Doyumu Açısından Yorumlanması, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 34(1): 1-22

Çağlar, F. İ. (2011). Şiddet. *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Ecevit, Y. ve Kalkıner, N. (Ed.) Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Çakır, S. (2014). FEMİNİZM: Ataerkil İktidarın Eleştirisi, Örs B. (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (ss. 413-465) İstanbul: T.C. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çakır, S. (2011). Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası. Sancar, S. (Der.). *Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, (ss:505-534). İstanbul: T.C. Koç Üniversitesi Yay.

Çoban, S. (2007). *Gecekondu Kadınının Yoksulluğu: Ankara-Altındağ Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara

- Davidoff, L. (2012). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, Ateşer Z. ve Somuncuoğlu S. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delphy, C. (2016). Baş Düşman. Acar-Savran, G. ve Tura Demiryontan N. (Der.) *Kadının Görünmeyen Emegi*, (ss. 89-114). İstanbul: Yordam Kitap.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86: 139-170.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. Bora, A. - Ağduk Gevrek, M. – Sayılan, F. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İşbölümü*, Ozankaya, Ö. (Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Ecevit, Y. (1985). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi. *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 9: 72-93.
- Ecevit, Y. (2008). *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*. "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" Raporunun Güncellemesi. KAGİDER Yayın No:001, İstanbul.
- Ecevit, Y. (2010). Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri. Tekeli, Ş. (Yay. Haz.). *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, (ss:105-138) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Y. (2011). Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar. Sancar, S. (Der.), *Türkiye’de Kadın Emegi Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi* (ss:121-166). İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.
- Ecevit, Y. (2012) Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Ecevit, Y. ve Kalkiner, N. (Ed.) *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, (ss.2-29) Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Engels, F. (2010). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Somer, K. (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Ercan, F. (2013). Geç Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm ve Sınıfların Oluşumu. Ecevit, M. ve Güneş, F. (Ed.), *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, (ss.242-280). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Erder, S. (2011). Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar. Sancar, S. (Der.) *Zor ziyaret: Nataşa mı? Döviz Getiren Bavul mu? Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi*, (ss:191-278). İstanbul: T.C. Koç Üniversitesi Yay.
- Erdut, T. (2005). İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3: 11-49.

- Ergin, G. (2013). *Aile İşletmelerindeki Cinsiyet Rollerinin Kadın Yöneticilere Karşı Tutumları ile İlişkisi: Uşak İlinde Bir Araştırma*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir
- Erkilet, A. (2011). Sınıf-Altı: Kuramsal Tartışmalar Ve İstanbul Tarihi Yarımada'ya Uygulanma İmkânları. *Öneri Dergi*, 9: 137-146.
- Ertürk, M. (2001). *İşletme Biliminin Temel İlkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Eryücel, C. E. (2017). Öjenik Bağlamında Batı Ülkeleri'nde ve Türkiye'de Politika Yapımı Üzerine Karşılaştırmalı Analiz. Sarı, S., v.d. (eds.), *International Conference On Eurasian Economies*. İstanbul: Beykent Üniversitesi yay.
- Firestone, S. (2013). Cinselliğin Diyalektiği, Salman, Y. (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Foucault, M. (2015). *Özne ve İktidar*. Keskin, F. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2018). *Cinselliğin Tarihi*. Uğur Tanrıöver, H. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geniş, Ş. (2011). Gaziantep'te Göçmen Hane Profilleri ve Kentle Bütünleşme Dinamikleri, Gültekin, M. N. (Der.), *"Ta Ezelden Taşkındır"...* Antep, (ss. 335-370). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin Dönüşümü*. Şahin, İ. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Güzel, C. (Yay. Haz.). İstanbul: Kırmızı Yayınevi.
- Gökgöz, G. (2016). Gaziantep: Muhafazakâr Bir Taşra Kenti ve Emekçi Kadınların Zihin Halleri, Yücebaş, M. (Der.), *Yerli ve Milli Gündelik Hayat*, (ss. 105-151) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönç Şavran, T. (2014). Örneklem Seçimi ve Ölçüm. Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Güllüpnar, F. (2011). Kent Kuramları. Güneş, F. (Ed.), *Kent Sosyolojisi*, (ss. 50-83). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Güllüpnar, F. (2011). Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi (2): 1980 Sonrası. Güneş, F. (Ed.). *Kent Sosyolojisi*, (ss. 252-282). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Güllüpnar, F. (2013). Vatandaşlık, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma. Ecevit, M. ve Güneş, F. (Ed.). *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, (ss. 126-153). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Gültekin, M. N. (2011). Antep İngesinin Zaman İçindeki Dönüşümü. Gültekin, M. N. (Der.). *"Ta Ezelden Taşkındır"...* Antep, (ss.29-72). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Gültekin, M. N. – Kuzu, Ş. N. (2011). Yoksulluğun Öteki Yüzü: Antep Varoşlarında Kadınlar. Gültekin, M. N. (Der.) “*Ta Ezelden Taşkındır*”... *Antep* (ss.513-532). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güney, S. (2008). *Aile İşletmelerinde Güncel Konu ve Sorunlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gürler, G. (2018). *Aile İşletmelerinin Anayasa Oluşturma ve Kurumsallaşma Çalışmalarında Makro ve Mikro Bağlamsal Unsurların Rolü: Örnek Olaylar*, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Sakarya.
- Hartmann, H. (2016). Marksizmle Kapitalizmin Mutsuz Evliliği, Acar-Savran, G. ve Tura Demiryontan N. (Der.) *Kadının Görünmeyen Emeği* (ss.157-256), İstanbul: Yordam Kitap.
- Hooks, B. (2014). *Feminizm Herkes İçindir*. Yıldırım, A. - Aydın, E - Kurt, B – Özgün, Ş. (Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.
- IOM, (2009). Türkiye’nin İnsan Ticareti ile Mücadele Çabalarının ve Tüm İnsan Ticareti Mağdurlarının Adalete Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi, *Türk Hukukunda İnsan Ticareti Suçu El Kitabı*, Ankara.
- Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- İlin, M. ve Segal, E. (2009). *İnsan Nasıl İnsan Oldu?* Zekerya, A. (Çev.). Ankara :Say Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. (2013). Toplumsal Eşitsizlikler, Sınıf ve Yoksulluk. Ecevit, M. ve Güneş, F. (Ed.). *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (ss.156-177). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Kalfa, A. (2008). *Eski Doğu Bloğu Ülkeleri Kaynaklı İnsan Ticareti ve Fuhuş Sektöründe Çalışan Kadınlar*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kandiyoti, D. (2010). Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar. Tekeli, Ş. (Yay. Haz.). *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (ss.327- 340). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Toplumsal Dönüşümler ve Kimlikler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karadağ, M. (2011). Gaziantep’te Kentsel Mekânın ve Kültürel Coğrafyanın Değişimi, Gültekin, M. N. (Der.). “*Ta Ezelden Taşkındır*”... *Antep* (ss.393-412). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2013). *Üniversite Öğrencilerinde Cinsiyetsizleşme*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kartal, F. (2016). Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(3): 59-87.
- Kaymak, Ö. (2011). *Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, İstanbul.
- Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Koçel, T. (2018). *Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna: İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Korkmaz, N. (2019). *Sağlık Dergilerinde Sağlığın Kadın Bedeni Üzerinden Yeniden İnşası: Sağlık Ve Yaşam Dergisi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2011). Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorulan Sorunlar. Sancar, S. (Der.). *Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* (ss:475-503). İstanbul: T.C. Koç Üniversitesi Yay.
- Lefebvre, H. (2019a). “*Mekânın Üretimi.*”, Ergüden, I.(Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2017). “Gündelik Hayatın Eleştirisi 1” Ergüden, I. (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019b). “Gündelik Hayatın Eleştirisi 2” Ergüden, I. (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lhomond, B. (2009). "Cinsellik", Eleştirel Feminizm Sözlüğü, Der. Helena Hirata v. d. , Çev. Gülnur Acar-Savran, İstanbul: Kanat Kitap
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Akınhay, O. ve Kömürcü, D. (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Memiş E. ve Özay Ö. (2011). Ev içi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. Sancar, S. (Der.), *Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, (ss:249-280). İstanbul: T.C. Koç Üniversitesi Yayınları,
- Mernissi, F. (2014). Bekâret ve Ataeki. İlkaracan, P. (Ed.) *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* (ss. 99-115) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millett, K. (1996). *Sokak Kadınları*. Selvi, S. (Çev.). İstanbul: Payel Yayınları
- Millett, K. (2011). *Cinsel Politika*. Selvi, S. (Çev.). İstanbul: Payel Yayınları,

- Molyneux, M. (2016). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi, Acar-Savran, G. ve Tura Demiryontan N. (Der.), *Kadının Görünmeyen Emeği* (ss.115-155). İstanbul: Yordam Kitap.
- Nicholson, L. (2008). Giriş, Benhabib, S. Butler, Cornell, D. ve Fraser N. (Der.), *Çatışan Feminizmler: Felsefî Fikir Alışverişi* (ss. 9-24), (çev. Feride Evren Sezer). İstanbul: Metis Yayınları.
- Omay, U. (2011). Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3: 137-165.
- Öneği, M. (2015). “Küreselleşme Sürecinde Uygulanan Küyerel Pazarlama Stratejilerinin Tüketiciler Tarafından Değerlendirilmesi ve Küyerel Bir Ürün Örneği” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özbay, F. (2010). Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme. Tekeli, Ş. (Yay. Haz.), *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (ss.115-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, S. (2007). Neoliberalizm, Kadınlar ve Yoksulluk. Özbudun, S., Sarı, C. ve Demirel, T. (Der.), *Küreselleşme, Kadın ve “Yeni”-Ataerki* (ss. 98-119). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı, Ç. Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1: 21-39
- Özçelik, N. (2003). *Türkiye’de Yayın Politikaları ve “Feminizm” Feminist Bir Uygulama Olarak Çeviri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve ‘Panoptikon’ İle ‘İktidarın Gözü’ Göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* January, 2(1): 22-29
- Özkara, B. ve Kızıldağ, D. (2012). 5. Aile İşletmeleri Kongresi. Koçel, T. (Ed.), *Aile İşletmelerinde Kadın Üyelerin Rolü: Afyonkarahisar İlinde Bir Araştırma*, (ss. 165-181). İstanbul: T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Yay.
- Öztürk, A. B. (2013). Kadına yönelik şiddetle mücadelede neredeyiz? Feminist Sosyal Çalışma Bağlamında Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. 2: 195-208.
- Özügürlü, M. (2013). Toplumsal Eşitsizlikler: Kuramsal Kapsam ve Metodolojik Yaklaşımlar. Ecevit, M. ve Güneş, F. (Ed.), *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, (ss. 3-23). Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Parasız, İ. ve Bildirici, M. (2002). *Modern Emek Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Postman, N. (2014). *Televizyon Öldüren Eğlence: Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. Akınhay, O. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*. Bayatlı, M. (Çev.) Berktaş, F. (Yay. Haz.), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Saktanber, A. (2010). Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne. Tekeli, Ş. (Yay. Haz.), *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, (ss:187-219), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2011). “Türkiyede Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler” Sancar, S. (Der.), *Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, (ss:61-120). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sayan Akıncı, G. (2011). *Aile İşletmelerinde Yönetim Kurulunun Yapısal Özelliklerinin Firma Performansına Etkisi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat/İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Scott, J. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. Kılıç, A. (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği*. Yunus, A. ve Bakırcı, M. (Çev.), İstanbul: Alan Yayınları.
- Soydan, H. (2006). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde e-ticaret. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15: 539-552
- Soyudoğan, M. (2016). İdeolojik Bir Okuma Pratiği Olarak Resmi Türk Tarihçiliği ve Gündelik Hayattaki Yansımaları, Yücebaş, M. (Der.), *Yerli ve Milli Gündelik Hayat*, (ss.17-36). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönez, A. (2011). Türkiye’de Aile İşletmeleri. Özdemir, S. ve Özcan, S. (Ed.), *Orta Asya’dan Balkanlar’a Kobi Niteliğinde Aile İşletmeleri*, (ss: 147-184), Ankara: Nobel Yayınları.
- Stone, A. (2019). *Feminist Felsefeye Giriş*. Cingöz, Y. ve Tanrıseven, B. (Çev.). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Şentürk, B. (2016). Mahalle Kahvesinde “Abla” Kabul Günlerinde “Hanım” Olmak: Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Araştırmacı Olmak, Harmanşah, R. ve Nahya N. (Der.). *Etnografik Hikâyeler Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri* (ss: 68-85). İstanbul: Metis Yayınları.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3(5):163-175.
- Topçu, E. (2019). Marx’ın Bir Başka Pencereden Okunması: Marksist Feminizm. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 1:780-803

- Turan, N. (2015). *Cumhuriyet Dönemi'nde Gaziantep Ekonomisinin Türkiye ve Ortadoğu Açısından Önemi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, İstanbul.
- Urhan, B. (2016). Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet, Saygılıgil, F. (Der.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (ss: 119-150). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Uşul, H. ve Mete, F. (2018). Küçük Aile İşletmelerindeki Yöneticilerin İç Kontrol Sistemine Yönelik Algılarının İncelenmesi: İzmir İli Örneği. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*.1(1): 1-8
- Ünal A. Z. (2004). *Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu'nün Kültürel Sermaye Kavramı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- White, J. B. (2015). *Para ile Akraba Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*. Bora, A. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wollstoncraft, M. (2007). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* Hakyemez, D. (Çev.).1. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vadnjaj, J. Ve Zupan B. (2009). The Role Of Women In Family Businesses. *Economic And Business Review* 11(2): 159–177
- Yelkikan, N. (2006). Aile Şirketlerinde Çatışma ve Bir Çözüm Önerisi: Stratejik Planlama. Kocaeli Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2: 195-209
- Yıldız, A. (2008). *Aile İşletmelerine Tavsiyeler ve Konya'da Aile İşletmeleri Üzerine Yapılmış Bir Araştırma*. 1. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Yıldız Özlü, Z. (2017). Gaziantep'in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10: 330-342
- Yiğitbaş Akça, B. (2005). *Kadın Yoksulluğu ile Mücadele Stratejisi Olarak Mikrokredi: Türkiye Diyarbakır Grameen Bank Mikro Kredi Örneği*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yücebaş, M. (2016a). Gündelik Hayatın Mağdur ve Mağruru Esnaf: Reklamlarda Esnaf Tipolojileri. Yücebaş, M. (Der.), *Yerli ve Milli Gündelik Hayat* (ss.225-251). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücebaş, S. (2016b). Aile, Devlet, Millet Bağının Yeni Görünümleri: Biz Yeniden Hep Büyük Bir Aileyiz Hem de Reklamlardayız. Yücebaş, M. (Der.), *Yerli ve Milli Gündelik Hayat* (ss.169-194). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zengin, A. (2009). Devletin Cinsel Kısımları: İstanbul'da Fuhuş Mekânları. Alkan, A. (Der.), *Cins Cins Mekan* (ss. 264:283). İstanbul: Varlık Yayınları.

EKLER

EK A.1. ARAŞTIRMA FORMU

Demografik Bilgiler

Cinsiyet		Medeni Durum	
Yaş		Çocuk	
Eğitim		Sağlık Problemi	

İş Yaşantısı

1. Hangi işletmede çalışıyorsunuz? İşletmede kaç kadın, kaç erkek çalışıyor?
2. Çalışmaya nasıl ve neden karar verdiniz?
3. İşyerinde hangi pozisyonda çalışıyorsunuz? Bulunduğunuz pozisyondan memnun musunuz? Hangi pozisyonda çalışmak isterdiniz? (Eğer bir alt pozisyonda çalışıyorsa) yükselme beklentiniz var mı?
4. Mal alım-satımı; işçi alımı ya da çıkarılmasında onların ücretlerinde yetkili kimdir? Bu konularda sizin fikirlerinize başvurulur mu?
5. İşyerinin tamirat, tadilat, mobilya ya da makinaların yenilenmesi konularında fikirlerinize başvurulur mu?
6. Tam yetkili olsanız bu işyerinde ne gibi değişiklikler yapardınız?
7. Siz olmasanız bu işyerinde işlerin daha kötü gideceğini düşünüyor musunuz? Neden?
8. Faaliyette bulunduğunuz iş koluyla ilgili seminer, eğitim, iş görüşmelerine veya toplantılara hiç katıldınız mı?
9. Aileden kimlerle birlikte çalışıyorsunuz? Onlarla çalışmaktan memnun musunuz?
10. Aile fertleri dışında çalışan var mı? Onlarla ilişkileriniz nasıl?
11. İş yaşantınızdaki sorunlu bir durumda (müşteri ya da personel ilişkileri) eşiniz ya da ailenizden destek görüyor musunuz?
12. Ailenizle aynı işyerinde çalışıyor olmanız sizi kısıtlıyor mu? Nelerden ödün vermek zorunda kalıyorsunuz?
13. İşyerinizde (kıyafet, saç, makyaj) dış görünümünüzle ilgili kısıtlamalar yaşıyor musunuz?
14. İşyerinde diğer çalışanlara göre daha ayrıcalıklı olduğunuz düşünüyor musunuz?
15. İşyerinde sizin ve çalışanlarınızın yemek ihtiyacı nasıl sağlanmaktadır?

16. Ne kadar ücret alıyorsunuz? Diğer çalışanları da göz önünde bulundurduğunuzda sizce bu ücret emeğinizi karşılıyor mu? Ücretinizin artırılması konusunda hiç talepte bulundunuz mu?
17. Bu işyerinde çalışmaktan memnun musunuz? Başka bir işyerinde çalışmayı ya da kendiniz bağımsız bir işyeri kurmayı ister miydiniz?
18. Sizce bir aile işletmesi nasıl olmalıdır?
19. Aile işletmesinin geçtiği herhangi bir dizi ya da film izlediniz mi (örneğin: ikinci bahar, seksenler vs.). (izlemişse) buradaki aile işletmeleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Kendi işletmenizle karşılaştırarak değerlendiriniz.

Ev Yaşantısı

20. Ailenizin maddi durumu nasıl?
21. Ailenizin gelirini daha çok neye harcarsınız? (örnek, Yeni yatırımlar, ev harcamaları, okul harcamaları)
22. Aile bütçesinde kendinizi ne kadar söz sahibi görüyorsunuz? Paranın nereye harcanacağına daha çok kim karar verir?
23. Evde en çok parayı kim harcar?
24. Evde olan bir kriz iş hayatınızı etkiliyor mu?
25. İşyerinde oluşan bir kriz (özellikle maddi yönde) aile hayatınızı etkiliyor mu?
26. İşiniz iyi gittiğinde kendinizi ödüllendirir misiniz? (örneğin tatile gitmek, güzel bir yerde yemek yemek, yeni bir şeyler almak).
27. Aile işletmesinde çalışıyor olmanız iş dışındaki hayatınızı nasıl etkiliyor?
28. Evinizin işlerini (temizlik, yemek yapma, çocuk bakımı vs.) kim yapar?
29. Ev işleri konusunda evde hiç huzursuzluk yaşadınız mı? Ne gibi?
30. (evliyse) Eşiniz kıskanç mıdır? Bu durum iş hayatınıza nasıl yansır?
31. İşleriniz kötü gittiğinde evde bir sorun çıkar mı? Ya da neler yaparsınız?
32. “Çalışmak cinsel hayatı öldürür” gibi bir inanış vardır; buna katılır mısınız?
33. Eşinizin sizi aldattığını düşünürseniz ne yaparsınız?
34. Bu dünyada sizi en çok ne mutlu eder?
35. En büyük hayaliniz nedir?

EK A.2. GÖRÜŞMECİLER

1 Sekreter B Hanım: 30 yaşında olup eğitim durumu yüksek lisans mezunudur. Medeni durumu evlenmiş boşanmıştır ve çocuğu bulunmamaktadır. Büyük erkek kardeşleriyle birlikte ithalat ihracat şirketinde şirket sahibi olarak görev yapmaktadır. Tam olarak görev tanımını net olmamış, şirkette belli bir konumu olamamıştır. Kurucu üye en büyük ağabeydir. Aile işletmesinde 3 yıl çalışıp bu işinden memnun olmadığı için akademik alanda ilerlemiştir.

2 Ayakkabıcı H Hanım: 40 yaşında olup eğitim durumu lise mezunudur. Evli olup 2 öz 2 üvey olmak üzere 4 çocuk sahibidir. Kocasıyla birlikte birkaç şubesi olan perakende ayakkabı marketi işletmektedir. Kurucu aile üyesi kocası olup aile işletmesinde çalışmaktan memnun olduğunu söylemektedir. Halen aynı işte iştigal etmektedir.

3 Çiftçi Gülizar: 50 yaşında olup evli ve 3 çocuk annesidir. İlkokul mezunudur. Kocasıyla birlikte çiftçilik ve tarım ürünleri ticaretiyle uğraşmaktadır. Kurucu aile üyesi kocasıdır, işinden çalışma koşullarının zorluğu nedeniyle şikâyetçi olsa da, aile işletmesinde çalışmaktan memnun olduğunu söylemektedir. Mevsimlik olarak çalışmaktadır.

4 Dönerci F Hanım: 30 yaşında olup eğitim durumu okuryazardır. Evli olup kocasıyla birlikte çalışmaktadır ve 3 çocuk sahibidir. Kocasıyla birlikte dönercilik yapmaktadır. Aile işletmesinde memnun olmamakla beraber özel hayatındaki dalgalanmalardan dolayı kendini bu işi yapmaya mecbur hissetmektedir. Kocası üzerine evlendiğinden bu işi yapmazsa kocasını tamamen kaybedeceğine inanmaktadır.

5 Eczacı G Hanım: 50 yaşında olup eğitim durumu önlisans mezunudur. Evli ve 3 çocuk sahibidir. Aslında eczacı olan eşi olmakla birlikte uzun zamandır eşiyle birlikte çalıştığı için eşinin mesleğini sahiplenmiştir. Kendini topluma “eczacı” olarak tanımlamaktadır. Kocasıyla birlikte aile işletmesinde çalışmaktan memnun değildir.

6 Gelinlikçi G Hanım: 45 yaşında olup, meslek lisesi mezunu hazır giyim mezunudur. Evli ve 3 çocuk annesidir. Kocasıyla birlikte gelinlik imal etmektedirler. Aile işletmesinde çalışmaktan genel olarak mutlu olsa da işletmedeki mali krizler özel alana yansımakta ve bu durum da zaman zaman mutsuzluk yaratmaktadır.

7 Halıcı F Hanım: 45 yaşında olup önlisans mezunudur. Evli ve 2 çocuk sahibidir. Kocas ve kocasının ağabeyleri ile birlikte halı fabrikası çalıştırmaktadır. Kurucu üye en büyük ağabeydir. Ataerkil kodların işlediği “geleneksel büyük aile” modelinde bir hayat sürmektedir. Bu hayatı kendisinin söylemleriyle açıklayacak olursak kararların birlikte alındığı, evli bütün kardeşlerin aynı binada yaşadığı, karar mekanizmasının merkezinde (özel yaşam ve iş yaşamı dâhil) büyük ağabeyin olduğu, kadın aile üyelerinin çalışsın çalışmasın aynı oranda söz sahibi oldukları bir ailenin mensubudur. Bu aile şirketinde çalışmaktan memnun olmadığını belirtmiştir.

8 Kantinci N Hanım: 35 yaşında olup önlisans mezunudur. Evli ve 2 çocuk annesidir. Görüşme sırasında 3. çocuğuna gebe olduğunu beyan etmiştir. kocası, kayınvalidesi ve kayınbabası ile birlikte birkaç okulun kantinini işletmektedirler. Aile işletmesinde diğer aile üyeleriyle çalışmaktan memnun olmadığını, kayınvalide ve kayınbabasının ise mali açıdan bakıma muhtaç oldukları için çalıştırdıklarını belirtmiştir. Bu durumdan çok rahatsız olduğunu söylemiştir.

9 Kantinci P Hanım: 50 yaşında olup ortaokul mezunudur. Evli ve 3 çocuk sahibidir. Oğlu, gelini ve kocasıyla birlikte birkaç okulun kantinini işletmektedirler. Aile işletmesinde çalışmaktan memnun olmadığını belirtmiştir. Bu katılımcıyla birden fazla görüşülmüş ilk görüşmede memnun olduğunu, maddi durumunun da iyi olduğunu belirtmiş, sonraki görüşmelerde ise bu işi ekonomik açıdan mecbur olduğu için yaptığını söylemiştir. Özellikle gelini ile (gelininin tavırları nedeniyle) birlikte çalışmaktan memnun olmadığını ifade etmiştir.

10 Konsomatris A Hanım: 27 yaşında olup eğitim durumu okuryazarlık seviyesindedir. Evli olup 1 çocuk sahibidir. Kocasının işlettiği gece kulübünde solist ve konsomatris olarak çalışmaktadır. Geleneksel aile kodlarının yürümediği kendi deyimiyle “ekstrem” bir aile modeli oluşturmaktadırlar. Kocasının yanında çalışmaktan memnun olduğunu söylemiştir.

11 Kuaför D Hanım: 19 yaşında olup ortaokul mezunudur. Evli olup görüşme sırasında yeni gebe olduğunu belirtmiştir. Kocas ve kocasının erkek kardeşleri ile birlikte kadın kuaförlüğü yapmaktadır. Evlenmeden önce aynı işyerinde çalışırken durumundan daha memnun olduğunu, aile olduktan sonra ise değişen ekonomik şartlardan dolayı (düzenli ücret ödenmemesi) bu işyerinde çalışmaktan memnun olmadığını ifade etmiştir.

12 Kuaför L Hanım: 36 yaşında olup çıraklık eğitim merkezi diplomasına sahiptir. Evli olup 4 çocuk sahibidir. Kocas ile birlikte kadın kuaförlüğü

yapmaktadır. Evlenmeden önce çırak olarak çalıştığını, evlendikten sonra patron karısı olduğu için aile işletmesinde çalışmaktan memnundur.

13 Lokantacı F Hanım: 39 yaşında olup ilkokul mezunudur. Evli ve 2 çocuk sahibidir. Kocasını ile birlikte bir esnaf lokantasını işletmektedir. Kendisinin deyimiyle işletmede joker elemandır. Faaliyet sırasında yemek yapma, bulaşık, genel temizlik, alışveriş, masaların düzeni ve kasiyerlik gibi işler yaptığını belirtmiştir. Öncelikle çalışmayı sevmediğini, daha da önemlisi aile işletmesinde eşisiyle birlikte çalışmaktan çok rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Düzenli ücret alıp işyerisiyle ilgili kararları beraber almalarına rağmen mutlu olmadığını söylemiştir.

14 Marketçi A Hanım: 48 yaşında olup ortaokul mezunudur. Evli ve 2 çocuk sahibidir. Kocasını ile birlikte birkaç şubesi olan bir market grubunu işletmektedir. Aile işletmesinde çalışmaktan kesinlikle memnun olmadığını ve çalıştığı için eşisi tarafından olumlu geri dönüş almadığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu olumsuzluğun evliliğine zarar verdiğini de söylemiştir.

15 Simitçi S Hanım: 36 yaşında olup ilkokul mezunudur. Evli ve 3 çocuk sahibidir. Kocasını ile birlikte pastane işletmektedir. İtiraz hakkı tanınmadan bir anda çalışmak zorunda bırakıldığını anlatmıştır. Aile işletmesinde çalışmaktan memnun olmadığını, çocuklarına yetemediğini, ev hanımı olarak çok mutlu olduğunu ve çalışmaya alışmadığını belirtmiştir. Eşisiyle çalışıyor olmaktan ise daha da rahatsız olduğunu anlatmıştır.

16 Temizlikçi H Hanım: 48 yaşında olup eğitim durumu okuryazarlık seviyesindedir. Evli ve ikisi öz birisi üvey olmak üzere üç çocuk sahibidir. Kocasının erkek kardeşleri, onların eşleri (elti) ve kayınvalidesi ile birlikte temizlik şirketi işletmektedirler. Kendi deyimiyle çalışkan olduğunu, çalışmadan duramayacağını, çalıştığı yerin aile işletmesi olmasının önemli olup olmadığını anlatmıştır. Sarmal bir aile yapısında yer almaktadır. 16 kişilik bir geniş ailenin bütün bireyleriyle birlikte aynı evin içinde yaşamaktadırlar. Bu durumun avantaj ve dezavantajlarını baskın bir şekilde yaşamaktadır. Yakın geçmişte kayınbaba şiddetine uğradığını belirtmiştir. Özel alanda yapılan yeniden üretim işleri (temizlik, bulaşık, yemek gibi faaliyetlerin birlikte yapıldığı) ailenin diğer bireyleriyle birlikte sürdürülmektedir. Ataerkil kodlar, işletmede belirgin görülmektedir. Buna karşın kendi sınırlarını bir nebze olsun çizebilmiş ve kendi deyimiyle zor da olsa gelirin tasarrufunu sağlamayı başaramıştır.

17 Temizlikçi S Hanım: 36 yaşında olup eğitim durumu ortaokuldur. Evli ve

üç çocuk sahibidir. Görüşme yapıldığı sırada gebe olduğunu söylemiştir. S Hanım'ın çocuklarından birisi bedensel engellidir. Ancak bu engellilik durumunu kendinden kaynaklanan bir eksiklik olarak görmekte ve kendisine yapılan emek sömürsünü bu şekilde içselleştirmiştir.

18 Temizlikçi Z Hanım: 40 yaşında olup eğitim durumu ilkokuldur. Evli ve bir çocuk sahibidir. Kocas, kocasının erkek kardeşleri ve kayınvalidesi ile birlikte temizlik şirketinde çalışmaktadır. Patron karısı olduğunu söyleyerek ailenin diğer üyelerinden kendini farklı görmektedir. Aile olmaktan ve aile işletmesinde çalışmaktan memnun olduğunu belirtmiştir.

19 Temizlikçi F Hanım: 68 yaşında olup eğitim durumu ilkokuldur. Evli ve 4 çocuk sahibidir. Ataerkil aile kodlarını tamamıyla içselleştirmiş, ailenin otorite sahibi anne rolünü benimsemiştir. Evde otoritenin merkezi olup evde eşinden sonra söz sahibi konumdadır. Aile işletmesinde çalışmaktan memnundur. Ataerkil kodları hanede sürdüren aynı zamanda işletmeye de taşıyan kişidir.

20 Tuhafiyeci D Hanım: 46 yaşında olup eğitim durumu ilkokuldur. Evli ve 2 çocuk sahibidir. Kocas ile birlikte tuhafiye ve bijuteri dükkânı işletmektedir. Bu aile işletmesi modelinde ataerkil kodlar dönüşüme uğramış, mali konular dışında karar alma rolü kadına devredilmiştir. Katılımcı D Hanım, kendi deyimiyle “güçte olsa” eşine sözünü dinletebildiğini söylemiştir. Bunlara rağmen kocasıyla birlikte çalışmaktan memnun olmadığını belirtmiştir.

21 Züccaciyeci A Hanım: 48 yaşında olup eğitim durumu ilkokuldur. Evli ve 2 çocuk sahibidir. Kocasıyla birlikte cam mutfak gereçleri satmaktadır. Çalışmaktan ve özellikle eşyle birlikte çalışmaktan hiç memnun olmadığını dile getirmiştir. Bu durumun ekonomik yetersizlikten kaynaklanmasından dolayı psikolojisinin bozulduğunu belirtmiştir.⁷¹

⁷¹ Züccaciyeci A Hanım'ın, 06.07.2017 tarihinde eşi, 10.03.2018 tarihinde ise kendisi ölmüştür. Saygıyla anyor ve tezime yaptığı katkı için teşekkürü bir borç biliyorum.

EK A.3. GÖRÜŞMECİLERİN İSTATİKSEL TABLOLARI

Tablo 1. Katılımcıların Yaş Dağılımı

KATILIMCI YAŞI	19	30	35	36	40	45	46	47	48	50	68
KİŞİ SAYISI	1	3	2	2	1	3	1	1	3	3	1

Tablo 2. Katılımcıların Medeni Durumları

EVLİ	BEKÂR
20	1

Tablo 3. Katılımcıların Çocuk Sayıları

ÇOCUK SAYISI	HİÇ YOK	1 ÇOCUK	2 ÇOCUK	3 ÇOCUK	4 ÇOCUK
KATILIMCI DAĞILIMI	2	3	8	5	3

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Durumları

EĞİTİM DURUMU	OKUR YAZAR	İLKOKUL	ORTAOKUL	LİSE	ÖN LİSANS	LİSANS ÜSTÜ
KATILIMCI DAĞILIMI	4	7	4	2	3	1

Tablo 5. Katılımcıların Sektörel Dağılımları

Meslekler	Kişi Sayısı
Akademisyen	1
Ayakkabıcı	1
Çiftçi	1
Eczacı	1

Gelinlik İmalatçısı	1
Halıcı	1
Kantin İşletmecisi	2
Kuaför	2
Müzikhol Solistliği	1
Lokanta İşletmecisi	2
Market Sahibi	1
Simit Fırıncısı	1
Temizlik Şirketi Ortağı	4
Tuhafiyeci	1
Züccaciyeci	1

Tablo 6. Katılımcı Sosyal Güvence ve Gelir Durumu

Meslek	İsim	Evlenme Yaşı	Kaç Yıldır Çalıştığı	SGK	DÜZENLİ GELİR
Sekreter	Büşra	25	1 yıldır	yok	olmamış
Kasiyer	Hatice	30	3 yıl	yok	yok
Çiftçi	Gülizar	23	15 yıl	yok	yok
Dönerci	Fatoş	16	3 yıl	yok	yevmiyeci
Eczane Kalfası	Gülşen	18	10 yıl	yok	yok
Gelinlikçi	Tülin	18	15 yıl	yok	yok
Halkla İlişkiler	Firdevs	20	3 yıl	var	var
Kantinci	Nilüfer	24	11 yıl	var	var (haftalık)
Kantinci	Pembe	14	14 yıl	yok	var(haftalık)
Konsomatris	Ayten	16	11 yıl	yok	aylık
Kadın Kuaförü	Dilek	19	1 yıl	yok	yok
Kadın Kuaförü	Leyla	16	20 yıl	yok	var (haftalık)
Lokantacı(Aşçı)	Fadile	19	20 yıl	yok	yevmiyeci
Temizlik-Yemek	Aliye	18	30 yıl	yok	var (haftalık)
Simitçi	Semra	16	1 yıldır	yok	yok
Temizlikçi	Hayriye	22	5 yıldır	yok	var(haftalık)
Temizlikçi	Saniye	16	5 yıldır	yok	var(haftalık)
Temizlikçi	Zöhre	14	5 yıldır	yok	var(haftalık)
Temizlikçi	Fatma	14	6 yıldır	yok	yok
Tuhafiyeci	Dilber	18	3 yıldır	var	aylık
Züccaciyeci	Ayşe	17	2 yıldır	yok	yok

EK A.4. AİLE ANAYASASI

Bu Anayasa, 4 bölüm ve 20 maddeden oluşmaktadır.⁷² “Genel Hükümler” başlığını taşıyan birinci bölümde Anayasa’nın gerekçesi, amacı, ailenin misyonu, değerleri, aile içi ilişkiler yer almaktadır. “Çalışma İlişkileri”nin ele alındığı ikinci bölümde, aile dışından ya da aile üyelerinden olan çalışan ve yöneticilere ilişkin düzenlemeler, şirkette görev alan aile üyelerinin uymaları gereken kurallar ele alınmıştır. Anayasa’nın üçüncü bölümü aile toplantılarına, aile konseyi ve üyelerine, konseyin çalışma şekil ve görevlerine ilişkin hükümlerin yer aldığı “İdari Yapılanma”ya ayrılmıştır. “Mülkiyet” başlığını taşıyan son bölümdeki hükümler ise şirketin mülkiyet yapısı ve bu yapıda meydana gelebilecek değişimlere ilişkin düzenlemeleri içermektedir.

BAŞLANGIÇ

BÖLÜM 1- GENEL HÜKÜMLER

BÖLÜM 2- ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

BÖLÜM 3- İDARİ YAPILANMA

BÖLÜM 4- MÜLKİYET

BÖLÜM 1

GENEL HÜKÜMLER

Gerekçe

MADDE 1– Bizler,ailesi olarak, ailemizin istikbalini güvence altına almak üzere, bir arada ve aynı hedefler için çaba göstermenin gerekliliğine inanmaktayız. Aile üyelerinin farklı düşünebilme özgürlükleri saklı kalmak şartıyla, en yüksek uyumu sağlayacak şekilde, ailenin çıkarları ve şirketimizin/şirketlerimizin bekası için çalışmaya kendimizi adanmış bulunmaktayız. Bu yöndeki kararlılığımızı göstermek

⁷² <http://www.ticaretkanunu.net/aile-anayasasi-ornegi/> erişim tarihi: 19.09.2019

üzere işbu belgenin hazırlanması ve tüm aile bireylerince imzalanması uygun görülmüştür. Aile Anayasası'nda yer alan ilkeler ve değerler, aileye yeni katılacak üyeler için de geçerli ve bağlayıcıdır.

Amaç

MADDE 2– Bu belgenin amacı, ailenin ve sahip olunan şirket(ler)in istikbali açısından, aile üyelerinin gerek kendi aralarındaki gerekse şirket(ler) ve çalışanlarla ilişkilerinin çerçevesinin belirlenmesi, karşılıklı görev, yetki ve sorumlulukların ortaya konulmasıdır. Aile ve işle ilgili tüm ilişkilerde bu belgenin esas alınmasının, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, aile bağlarını güçlendiren, birlikte çalışmaktan haz duyulan, etkili ve verimli bir çalışma ortamının oluşturulmasına ve devamına katkıda bulunacağına inanıyoruz.

MADDE 3– Bizler, aileye yüksek bir yaşam standardı sağlayan şirket(ler)imize gerekli önemin verilmesi lüzumunun farkındayız. Bu açıdan şirket(ler)imizin çıkarlarının ailenin çıkarlarının önünde tutulması, uzun vadede ailenin çıkarların da güvence altında olmasını sağlayacaktır. Kurucularımızın bize bırakmış oldukları mirası çocuklarımız, torunlarımız, çalışanlarımız ve toplum için korumayı ve geliştirmeyi temel gaye edinmiş bulunmaktayız. Böylelikle ülkemizin refah ve mutluluğuna en fazla ve en anlamlı katkıyı yapacağımıza gönülden inanıyoruz. Bugün sahip olduğumuz şirket(ler)imizin yine aile bünyesinde kalması, yenilerinin kurulması ve geliştirilmesi nihai hedeflerimiz arasındadır. Yürüttüğümüz her faaliyetin yasalar, sosyal sorumluluk ve etik ilkeler çerçevesi içerisinde kalmasına azami özeni göstermek yaşamsal bir önem taşımaktadır.

Aile

Değerleri

MADDE 4– Ailemizin ismi en değerli varlığımızdır. Sahip olduğumuz iyi şöhreti sürdürmek ve şirket(ler)imizin sürekliliğini sağlamak en başta gelen önceliklerimiz arasındadır. Bu öncelik, herkes tarafından tanınan bir aile olmanın önünde gelmektedir. Gösteriştenden uzak, sade bir yaşam tarzı ile iş yaşamındaki diğer ailelere örnek oluşturmak hedefimizdir. Aile üyeleri birbirlerine karşı her zaman samimi ve dürüst davranmalıdır. Aile üyelerinin kendi aralarında ve çalışanlarla olan ilişkilerinde hakkaniyet, profesyonel çalışma ilkeleri, yenilikçilik ve fırsat eşitliğinin sağlanması, temel aile değerlerimiz arasındadır.

Aile Bireyleri Arasındaki İlişkiler

MADDE 5– Aile üyelerinin her zaman ve her koşulda ailenin özel alanına saygı göstermesi ve koruması beklenir. Diğer aile üyelerini riske atacak her türlü davranıştan uzak durulmalıdır. Aile üyeleri, aileyi ilgilendiren konuları toplum önünde tartışmamalıdır. Karşılaşılan sorunlar ve güçlüklerin aile bireylerinin kendi aralarında çözümünü için çaba harcanması, üçüncü kişilerin olaylardan etkilenmemesi veya müdahil olmaması için azami gayret gösterilmelidir.

BÖLÜM 2

ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Profesyonel Yönetim

MADDE 6– Şirket faaliyetlerinin yönetiminde ve yürütülmesinde profesyonellik ön plandadır. Profesyonellikten kasıt, objektif ölçütlerin, somut verilerin, bilgi ve deneyimin karar almada temel yol gösterici olmasıdır. Başarılı bir şirket yönetimi için aile içi dengelerin gözetilmesinden ziyade iş yaşamında genel kabul görmüş kural ve yöntemlere uygun hareket edilmelidir. Aile üyeleri ve diğer çalışanlarla ilişkilerde şeffaflık, doğruluk, güven, saygı ve hakkaniyet ön plandadır.

Profesyonellik ilkesi gereğince, aile üyesi personelin seçimi, atanması, yükseltilmesi, ödüllendirilmesi, gelecek kuşakların şirket yönetiminde görev alması kararları bilgi, deneyim, performans ve liyakat ölçütlerine göre yapılacaktır.

Aile Üyesi Yöneticiler

MADDE 7– Aile üyelerinin, şirket(ler)in yönetim organlarında görev alabilmek için sahip olmaları gereken bilgi ve becerilerin rasyonel bir biçimde belirlenmesi Aile Konseyi'nin görevidir. Bilgi, görgü, deneyim ve performans düzeyi elverişli ise aile üyeleri uygun yönetim kademelerinde görev alabilir. Bir aile üyesinin yöneticilik vasıflarına sahip olup olmadığının değerlendirilmesinden ve izlenmesinden Aile Konseyi sorumludur.

Bir şirket çalışanının belirli yönetim kademelerine doğrudan atanmak için sadece aile üyesi olması yeterli değildir. Özellikle şirket(ler)in Yönetim Kurulu, Aile Konseyi gibi organlarına başkanlık edecek aile üyelerinin, vizyon sahibi, eğitilmiş, ileri yönetim becerilerine sahip olması gereklidir. Performansı ve yöneticilik vasıfları yetersiz bulunan aile üyelerinin gerekli bilgi ve becerileri kazanması için gerekli olan önlemler alınmalıdır. Bu önlemlere rağmen yönetim becerisi yetersiz görülen aile

üyesi görevi bırakmaya davet edilir. Konsey, gelecekte şirket(ler)in yönetiminde görev alması öngörülen aile bireylerinin kişisel ve mesleki gelişimleri için yol gösterici olmak ve gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

Şirket(ler)de görev alacak aile üyelerinin, ilke olarak en alt seviyeden işe başlamaları ve mümkün olduğunca fazla kademedede çalışarak işin bütününe hakim olmaları istenir. İşe yeni başlayacak aile üyelerinin hangi kısımda ve hangi kademededen işe başlayacağı şirket yönetim kurulu tarafından belirlenir. Alınan karara ilişkin olarak yönetim kurulu aile konsey toplantısında bilgi vermek zorundadır.

Aile ve İşin Sınırları

MADDE 8– Aile şirket(ler)i, aile üyelerinin aynı hedefler doğrultusunda birlikte çalışmaları, ailenin bütünlüğünün ve saadetinin devamı için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Bununla birlikte, aile üyeleri kendi özel yaşamlarıyla şirket işlerinin yürütülmesi arasında bir denge kurmalıdır. Dolayısıyla aile fertlerinin özel işleriyle şirket işlerinin birbirine karıştırılmamasına azami özenin gösterilmesi gerekir. Ailevi sorunlarının iş yerine, şirket sorunlarının ise aile ortamına taşınmaması, aile üyelerinin aralarındaki ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde sürmesine ve şirket yönetiminin sürekliliğine katkı sağlayacaktır.

Aile ve İşletme Amaçlarının Ayırımı

MADDE 9– Şirket(ler)imizde işletme amaçlarıyla ailenin amaçları arasında bir dengenin gözetilmesi gerekir. Eğer bu iki grup amaçtan biri öne çıkıyor ve diğer grup sürekli gözardı ediliyorsa önemli yönetim sorunları ortaya çıkacaktır. Bu nedenle işletme amaçlarının ve aile amaçlarının ayrı ayrı belirlenmesi ve değerlendirilmesi gereklidir. Eğer iki tür amaç birbirinden farklı yönlerde hareket ediyorsa aile şirket(ler)inin uzun vadeli çıkarları gözetilerek bir seçim yapılmalıdır. Amaçlar arasındaki ayırımın net bir biçimde yapılmaması şirket yönetiminde bir kargaşa yaratacak, çalışanların kafası karışacak ve kararların rasyonel alınmadığına kanat getireceklerdir.

Bu tür sorunların çözümünde atılacak ilk adımlar aile ile işletme arasındaki sınırların belirginleştirilmesi, tarafların görüşlerinin öğrenilmesi, birbiriyle çatışan amaçların hassasiyetle ele alınması ve ilk bakışta ne tam olarak aileyle, ne de tam olarak işletmeyle ilgili görünen konuların açıklığa kavuşturulması olmalıdır.

Personele Yaklaşım

MADDE 10– İşletme personeli, şirket(ler)imizin uzun vadeli başarısındaki en önemli öğedir. Bu nedenle, personelin işlerini severek, azimle ve verimli bir şekilde yerine getirmelerini sağlayacak ortamların yaratılması ve özendiricilerin geliştirilmesi gereklidir. Böylece işini sahiplenen ve sorumluluk alan personele sahip olmak mümkün olacaktır. Tüm personelin kendi çıkarlarıyla şirketin ve şirket paydaşlarının (müşteriler, tedarikçiler, devlet, çalışanlar, sivil toplum kuruluşları gibi) çıkarları arasında bir paralellik olduğunu idrak etmesi için çaba gösterilmelidir.

Profesyonel

Yöneticiler

MADDE 11– Aile üyelerinin sürekli bir arada bulunmaktan ötürü, benzer şekilde düşünen, birbiriyle aynı öngörüye sahip bir grup haline gelme riski her zaman vardır. Bu bağlamda profesyonel yöneticiler, şirket(ler)in faaliyetlerine aile üyelerinkinden farklı bir pencereden bakma potansiyeline sahiptir. Profesyonel yöneticilerin aile üyeleri gibi düşünmeye zorlanması yerine, farklı düşünceleri dile getirmeye ve alternatifler geliştirmeye teşvik edilmesi, daha sağlıklı bir yaklaşımdır. Profesyonel yöneticilerin düşüncelerinin dikkate alınması, çok sesli, demokratik bir çalışma ortamı ve katılımcı yönetim tarzının oluşmasına yardımcı olacaktır.

BÖLÜM 3

İDARİ YAPILANMA

Aile Toplantıları

MADDE 12– Aile üyelerinin, işletmeye bağlılıklarının devamını ve önemli sorunlarla başa çıkabilmelerini sağlamak düzenli aralıklarla toplanması önemlidir. Aile üyeleri arasındaki uyumun bozulacağı korkusuyla kritik konuların tartışılmasından endişe edilmemeli, bilakis saygı ve hoşgörüyle yürütülecek tartışmalar teşvik edilmelidir. Aile dışından şirket çalışanları ya da danışmanlar da gerektiğinde toplantılara davet edilebilir.

Aile toplantılarının kendisinden beklenen yararları sağlaması açısından tartışılması istenen konularda aile üyelerinin fikrinin alınması, aile üyelerinin tamamının toplantılara katılması, toplantıların içeriğine ilişkin kuralların oluşturulması ve bunlara uyulması (toplantıların zamanı ve süresi, nelerin tartışılacağı vb.) önemlidir.

Aile Konseyi'nin Kurulması

MADDE 13– İlgili yasalara göre oluşturulması gereken Yönetim Kurulu, Denetim Kurulu gibi organların yanı sıra, ailenin iş yaşamındaki etkinliğini arttırmak ve aile ile iş ilişkilerini düzenlemek üzere “Aile Konseyi”nin meydana getirilmesi önemlidir. Aile Konseyi, tüm aile bireylerinin aile ve iş değerleri, politikalar ve geleceğe ilişkin kararlar almak üzere düzenli aralıklarla bir araya geldiği, örgütsel ve stratejik planlama organı olarak işlev görecektir. Aile üyeleri bu toplantılarda görüşlerini, aile ve şirket(ler)le ilgili beklentilerini paylaşırlar. Konseyin temel amacı, şirket(ler)i ve aileyi etkileyen konuları anlamak ve bunlara ilişkin sorunları çözmektir. Böylece, politikaların netleştirilmesi ve aile üyelerine iletilmesi mümkün olabilecektir.

Konseyin, aile bireylerinin kararlara daha fazla katılımını ve böylece bilgi alışverişini arttırmayı, diğer aile üyelerine karşı açık olmayı, bilgiyi paylaşmayı, tartışmayı ve demokratik bir yaklaşımı teşvik etmesi beklenir.

Aile Konseyi’nin Üyeleri

MADDE 14– Aileye ait şirket(ler)in yönetiminde görev alsın ya da almasın, şirket(ler)de hissesi olan aile üyeleri ile bunların birinci derece akrabaları arasında 15 yaşın üzerindeki Aile Konseyine üye olabilirler. Bu tanımın dışında kalan aile üyelerine de Konsey’in oybirliği ile konsey üyeliği sıfatı verilebilir. Hisse sahibi olmasına karşın 15 yaşını doldurmamış çocuklar Konsey toplantılarına katılabilir ancak oy hakkını ebeveyni/vasisi aracılığıyla kullanabilirler. Konseyin faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak üzere aile dışından danışmanlar da, üyelerin tamamının rıza göstermesiyle, Konseye dahil edilebilir.

Aile Konsey’ine, Konsey Başkanı başkanlık eder. Konsey Başkanı, aile üyelerinin aday göstereceği Konsey üyeleri arasında yapılacak seçimle belirlenir. Üyelerin 2/3’ünün oyunu alan kişi Başkan seçilir. İlk iki turda Başkan seçilemezse, 3. turda en fazla oyu alan isim Başkan olarak atanır. Başkanın görev süresi aksi karar verilmedikçe 2 yıldır. Aile üyelerinin 1/3’ünün önerisi ve üyelerin 2/3’ünün oyu ile Başkanın görevi sona erdirilebilir.

Aile Konseyi bir Yürütme Kurulu tarafından yönetilir. Yürütme Kurulu başkan, başkan yardımcısı ve bir üye’den oluşur. Aile Konseyi Başkanı aynı zamanda Yürütme Kurulu’nun doğal başkanıdır. Başkan’ın önerdiği 3 isim arasından Konsey’de yapılacak oylamalarda en çok oyu alan Konsey üyesi başkan yardımcılığı görevini üstlenir. Başkan ayrıca konsey üyeleri arasından birisini yürütme kuruluna

üye olarak atar. Yürütme Kurulu başkan yardımcısı ve üyenin görev süresi 1 yıldır. Bir üyenin aynı göreve tekrar seçilmesi veya atanması olanaklıdır.

Aile Konseyinde Karar Alma, Toplantı ve Toplantı Gündemi

MADDE 15– Aile Konseyinde her üyenin 1 (bir) oy, kurucu üyelerin 2 (iki) , Başkanın 3 (üç) oy hakkı vardır. Konsey Başkanı'nın alınan kararları bir sonraki toplantıda tekrar görüşülmek üzere geçici süreyle reddetme hakkı vardır. Konseyde alınacak kararlar, yürürlükteki hukuki düzenlemelere, etik ilkelere ve genel kabul görmüş işletmecilik ilkelerine aykırı olamaz. Hangi kararların oy birliği, hangi kararların oy çokluğu ile alınacağı, Aile Konseyi Yürütme Kurulu tarafından belirlenecektir. Konsey'de alınan kararlar, karar defterine kaydedilir ve süresiz saklanır.

Aile Konseyi, her ayın ikinci Cumartesi günü Konsey Yürütme Kurulu tarafından belirlenecek yerde toplanır. Zorunlu nedenler olması durumunda toplantı tarihi 10 günü geçmemek kaydıyla ertelenebilir. Toplantı yeri olarak şirkete ya da aile üyelerine ait işyerleri ve meskenlerin kullanılmamasına özen gösterilecektir. Konsey toplantılarına Konsey Yürütme Kurulu'nun belirlenen gündeme göre üyeler dışında da davetli çağırma hakkı vardır.

Toplantıdan en az 3 gün önce Yürütme Kurulu bütün üyelere toplantı gündemini ulaştırmak zorundadır. Toplantı gündemi belirlenmeden önce Konsey Yürütme Kurulu bütün konsey üyelerine tek tek başvurup önerilerini almak zorundadır. Şirketle ya da Konseyle ilgili önerileri veya şikâyetleri olan Konsey üyelerinin talep etmeleri durumunda Konsey Yürütme Kurulu veya Kurul adına Konsey Başkanı, üye ile görüşmek zorundadır.

Konsey, Başkan ya da aile üyelerinin talebi üzerine olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Aile üyelerinin toplantı talebine, tüm üyelerin 1/3'ünün destek vermesi gerekir.

Aile Konseyi'nin Faaliyetleri

MADDE 16– Aile Konseyinin faaliyet alanına şu konular girmektedir: gelecekteki yöneticilerin seçimi ve yetiştirilmesi, emeklilik koşullarını belirleme, hisse ve hissedarlık sözleşmesi düzenleme, aile üyelerinin şirket(ler)de çalışma koşulları, mülkiyet ilişkileri ve mülkiyet devri, şirket stratejilerini gözden geçirme, Konsey Başkanı ve üyelerinin seçimi, görevde kalma

süresinin belirlenmesi, aile üyelerinin sorumluluk alanları, Aile Anayasası üzerinde değişiklik yapma hakkı, Anayasa'ya aykırılık durumlarında alınacak disiplin önlemleri.

BÖLÜM 4

MÜLKİYET

Aile Şirket(ler)inin Mülkiyeti

MADDE 17– İşbu Aile Anayasa'sı, aile fertlerinin gelecekteki mülkiyet haklarını korumayı ve mülkiyete ilişkin hususların açıklığa kavuşturulmasını amaç edinmiştir. Şirket(ler)in sermaye yapısını, sahiplik kompozisyonunu değiştirmek gibi aile üyelerinin durumunu etkileyecek konular Aile Konseyinde tartışılmalı ve üzerinde uzlaşma sağlanmalıdır. Aileye ait olan ve gelecekte aile tarafından kurulacak olan şirket(ler)in mülkiyetinin aile içinde kalması esastır. Aile

Konseyi, aile bireylerinin mülkiyet ve menfaat çatışmasına girerek dağılmasını önleyecek yasal ve mali tedbirlerin alınmasından sorumludur. Konsey ayrıca, Miras Hukuku, Şirketler Hukuku ve Vakıflar Hukuku açısından uygun formülleri/yapıları oluşturmakla yükümlüdür.

Şirket Hisselerinin Elden Çıkarılması

MADDE 18– Şirket(ler)e ait hisselerle sahip olan aile üyeleri, bu hisselerini elden çıkarma yolunu seçtiklerinde bunu ilk önce Aile Konseyi'ne bildirmekle yükümlüdürler. Mülkiyetin aile içerisinde kalması açısından, elden çıkarılması düşünülen hisselerin ailenin diğer üyelerine devri yoluna gidilmesi şarttır. Hisselerin satış değeri, Konseyde yapılan görüşmeler yoluyla saptanır. Eğer bu konuda görüş farklılıkları ortaya çıkarsa, hisse değerinin belirlenmesi için aile dışından uzman yardımı alınabilir.

Şirketin bütünüyle bir başka şirkete satılması veya bir başka şirketle birleştirilmesi durumlarında aile üyelerinden belirlenen hisse değerlerini ödemeyi kabul eden olursa, öncelik aile üyesine verilmek zorundadır. Böyle bir talebi olan aile üyesi yoksa, şirketin devri ya da başka bir şirketle birleştirilmesi kararının alınabilmesi için Aile İstişare Konseyinin 15. madde de belirtilen hakları saklı kalmak kaydıyla en az 2/3 çoğunluk aranacaktır.

Aile Üyelerine Hisse Verilmesi

MADDE 19– Aile üyelerine verilecek olan malvarlıkları, kâr payları, menkul kıymetler, pay senetleri, şirket(ler) gibi maddi unsurların dağıtım esasları ve bu konuda ileride yapılacak değişiklikler, başta kurucu (lar) olmak üzere Aile Konseyi tarafından belirlenir. Şirket kurucuları sağlıklarında kendilerinden sonra mirasın nasıl paylaşılacağını açıklığa kavuşturmakla yükümlüdür. Şirket(ler)in yönetiminde görev alacak genç aile bireylerine ve sonraki kuşaklara yapılacak hisse dağıtımında, adalet, performans, liyakat ve şirket(ler)in yönetimine katkı esas olacaktır.

Yürürlük

MADDE 20– Bu Anayasa, Aile Konseyini oluşturan üyelerin oybirliği ile kabulünden itibaren yürürlüğe girer. Anayasadaki hükümlere uygun hareket edilmesini sağlamak Aile Konseyi'nin sorumluluğundadır.

ÖZGEÇMİŞ

Sibel Albayrak 1979 tarihinde Gaziantep’te doğdu. İlk, orta, lise ve ön lisans eğitimi Gaziantep’te bitirdi. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi İşletme Bölümü’nden mezun olduktan sonra, Gaziantep Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümünde Yüksek Lisans eğitimi almıştır. Evli ve dört çocuk annesidir.

VITAE

Sibel Albayrak was born in Gaziantep in 1979. She completed her primary, secondary high school and associate degree education in Gaziantep. After graduating from Gaziantep University, Department of Business Administration in 2014, she completed her master's degree in Gaziantep University Women's Studies Department. She is married and has four children.